کۆماری عیراق
وەزارەتی رۆشنبیری و ڕاگەیاندن
دەزگای رۆشنبیری بڵاوکردنەوەی کوردی
کتێبی زنجیرە (٢٤١)

میهرەجانی مەولەوی

کتێبی ژمارە (١)ی گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ)

کتێبخانەی
محەمەد عەلی قەرەداغی
مێژوو:

کۆماری عیراق
وەزارەتی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندن
دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی
کتێبی ژمارە (٢٤١)

میهرەجانی مەولەوی

کتێبی ژمارە (١)ی گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ)

چاپخانەی (الزمان) ـ بەغدا ١٩٨٩

ســـەرجەمی ئەو باس‌و وتارو لێکۆڵینەوانەیە لـــە میهرەجانی مەولەویدا خوێنراونەتەوە کە دەزگای ڕۆشنبیری‌و بڵاوکردنەوەی کوردی لـــە ڕۆژانی ٢٤ - ١٩٨٨/٨/٢٥دا لـــە ســـلێمانی ڕێکی‌خســـت ٠

پێشەکی

سید عبدالرحیمی مەولەوی (١٨٠٦ – ١٨٨٢) یەکێکە لە شاعیرە ناودارە گەورەکانی سەدەی نۆزدەهەمی ئەدەبی کوردی . ئەم شاعیرە لە هەرێمی سلێمانی ، ناوچەی تاوگۆزی سەری هەڵداوەو ، زووبەی زۆری شیعرەکانی بە زاراوەی (گۆران) – لقی هەورامی –یە .

ناوەرۆکی شیعرەکانی مەولەوی دەربارەی سۆفیەتیو جوانیی سروشتو بابەتی ئایینی بووە . پێوەندی ئەم شاعیرە لەگەڵ بنەماڵەی شێخانی نەقشبەندیی هەورامان زۆر بەتین بووەو ستایشێکی زۆری شێخی سراج الدینو بهاءالدینی کردووە . هەروەها لەگەڵ بەگزادەکانی جافدا پێوەندی هەبووەو ناویانی هێناوە . مۆسیقای شیعرەکانی مەولەوی کارێکی گرنگی کردووەتە سەر خەیاڵی گۆرانی بێژانمانو تا ڕۆژی ئەمڕۆمان ئەبینین مەقامو گۆرانییە ڕەسەنەکانی کوردی وەك (قەتار ، ئەڵلاوەیسی ، خورشیدی ، خاوکەر ، سیاچەمانە) بە شیعرەکانی مەولەوی دەبێژرێن . پاش مردنیشی بەشێك لە شاعیرەکانمان کەوتوونەتە بەر تیشکی شیعرەکانی وەك (پیرەمێرد ، گۆران ، کاردۆخی ، دیلان ، حەسیب قەرەداغی .. تاد) .

پیرەمێرد یەکەم کەسە لە ئەسڵی شیعرەکانی مەولەوییەوە (ڕۆح)ی هێناوەتە سەر زاراوەی سۆران – لقی سلێمانیو هەر بە شیعر لە سییەکاندا هۆنیویەتەوەو لەچاپیداوە .

مەلا عبدالكريمی مدرسیش بە یەكەم كەس ئەژمێرێ كە دیوانی مەولەوی كۆكردووەتەوەو ، لە ١٩٦١دا بە لێكۆڵینەوەیەكی باشـــەوە لەچاپی داوە . ئەم دوو ذاتە بوونە هۆی ناسینی مەولـــەوی بە نەوەی ئەمڕۆمان .

مەولەوی ، بەو بوزورگی‌یەوە تا ئێستا بیرەوەری‌یەكی جەماوەریی بۆ نەكراوەو كۆڕو میهرەجانی بۆ سازنەكراوە ، تاوەكو لـــەم دوایی‌یەدا دەزگای ڕۆشنبیری‌و بلاوكردنەوەی كوردی هەستی بەم كەلێنـــە كردو دوو لیژنەی بۆ پڕكردنەوەی‌و هێنانەدیی ئەم ئاواتە پێكهێنا . لیـژنەی یەكەم لە بەغدا بوو بە سەرۆكایەتیی مامۆستا مصلح مصـــطفی جەلالی بەڕێوەبەری گشتی دەزگاو ئەندامەتیی مامۆستایان مصطفی نەریمـــان‌و عبدالرزاق بیمار . لیژنەكە بانگەوازێكی لـــە ڕۆژنامەی (هاوكاری)دا بلاوكردەوەو چەند لێكۆڵینـــەوەیەكی گەیشتە دەســـــت‌و بە چـــەند كۆبوونەوەیەك بڕیاری لەسەر ئەو باس‌و لێكۆڵینەوانە دا كـــە شیاوی بلاوكردنەوەن . لیژنەی دووەمیش لەم زاتانە پێكهات لە ســـولەیمانی : د. عزالدین مصطفی رسول ، مصطفی نەریمان ، مصطفی صالح كریم ، فریا جاف ، ئازاد محمود . ئەم لیژنەیە بڕیاری چۆنیەتی بەرپاكردنی ئەو میهرەجانەی داو بەرنامەی بۆ داناو سەرپەرشتیی میهرەجانەكەی كردو بۆ ئەم مەبەستە لە مانگی ئابی ١٩٨٨دا چەند جار كۆبووەوەو ، میهرەجانەكە لە ڕۆژانی ٢٤ــ٢٥/٨/١٩٨٨دا لـــە هۆڵی ڕۆشنبیریی جەماوەر لـــە سولەیمانی بەپێی ئەو بەرنامەیەی بۆی دانرابوو ڕێكخرا .

دوای لێبوونەوە لـــە میهرەجانەكە دەزگای ڕۆشـــنبیری‌و بلاوكردنەوەی كوردی لیژنەیەكی دیكەی دانا كـــە بریتی‌بوو لـــە مامۆستایان مصلح مصطفی جلالی ، ئەمین نەقشبەندی ، مصطفی نەریمان ، محمدی مەلا كەریم بۆئەوەی وتووێژ لە چارەنووسی ئەو باس‌و لێكۆڵینەوانە بكەن

که له میهرەجانەکەدا پێشکەش کران . لیژنەکە لە ڕۆژی ١٧/١١/١٩٨٨دا کۆبوەوەو بڕیاری‌دا ئەو باس‌و لێکۆڵینەوانە سەرلەنوێ لەو مانگ‌و نیوە ماوەی ساڵدا بخوێنرێنەوەو بەپوختی ڕێك بخرێن‌و ئامادەی چاپ بکرێن . کاك محمدی مەلا کریمیش بە شایانترین کەس هەڵبژێردرا بۆ دووبارە نووسینەوەی ئەو باسانەی نووسینەوەی سەرلەنوێیان ئەوێ‌و بۆ سەرپەرشتی کردنی لەچاپدانی سەرجەمی باس‌و لێکۆڵینەوەکان .

خوێنەری بەڕێز ! برای هێژا !

وا بەم‌جۆرە دەزگای ڕۆشنبیری‌و بڵاوکردنەوەی کوردی دوای ئەو هەوڵ‌و کۆششە ، ئەم بەرهەمەتان بەشانازی‌یەوە پێشکەش دەکات‌و ، مەولەوی گەورەتان لە بەرگێکی نوێدا پێ دەناسێنێت . هومێدەوارین کارەکەمان جێی ڕەزامەندیتان بێت .

نەریمان

بەرنامەی میهرەجانی مەولەوی

٢٤ – ١٩٨٨/٨/٢٥

لە هۆڵی ڕۆشنبیریی جەماوەر لە سلێمانی

سەرلەبەیانیی ڕۆژی ٨/٢٤ :

١ – وتاری بەڕێوەبەری گشتیی دەزگای ڕۆشنبیری‌و بڵاوکردنەوەی کوردی مامۆستا مصلح مصطفی الجلالی ، لەلایەن مامۆستا مصطفی نەریمانەوە خوێنرایەوە .

٢ – صۆفیگەریی مەولەوی : شێخ ئەمینی نەقشبەندی .

٣ – مەولەوی‌و عەقیدەکانی : فاتیح عەبدولکەریم .

٤ – گەشتێك بە ئاسۆی خەیاڵی مەولەویدا : موحەممەد ئەمین حەبیب .

٥ – مەولەوی‌و هەڵسوکەوتی لە دەوروبەردا : لەیلان .

تاقی ئێوارە :

٦ – شاعیرێتیی مەولەوی : ڕەئووف عوسمان .

٧ – مەولەوی : بەرهەمی‌و شتێك دەربارەی سروشت : د. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ .

٨ – تاوێك لەگەڵ ستایش‌و خەلسەکانی مەولەویدا : خەسرەو جاف .

سەرلەبەیانیی ڕۆژی ٨/٢٥ :

٩ ــ کێشەی پاکژ کردنەوە لە شیعری مەولەویدا : ئومێد ئاشنا .

١٠ــ بۆ مەولای شاعیران مەولەوی : حەسیب قەرەداغی .

١١ــ هەندێ لە سەرگوزەشتە خۆشەکانی مەولەوی : کامیل ژیر .

١٢ــ یادکردنەوەی میری شاعیران مەولەوی : عوسمان محەمەد هەورامی .

١٣ــ باسکەمەلەیەك لەنێو زەریای شیعری مەولەویدا : مەحموود زامدار .

تاقی ئێوارە :

١٤ــ گەشتێك بە ژیان و شیعری مەولەویدا : محمدی مەلا کریم .

جگە لەم وتارانەش ناوبەناو لەدوای لێبوونەوە لە بەشە وتاری تاقی بەیانی و ئێوارەی دوو ڕۆژەکە ، گوێی دانیشتووان بە ئاوازی خۆشی ئەم گۆرانی بێژە دەنگ‌خۆشانە ، بەم جۆرەی خوارەوە ئاودرا :

مەقامی ئەللاوەیسی : کاك بورهان . قەتار : حەسەن گەرمیانی.،

سیاچەمانە : دارا عوسمان . شیعر و گۆرانی : ئەحمەد بێ‌کەس .

هەروەها لەپاش دواوتاری میهرەجانەکەیش کە وتاری کاك محمدی مەلا کەریم بوو ، دەرگای گفتوگۆو پرسیارو وەلام لەسەر هەموو وتارەکان کرایەوەو ، گفتوگۆیەکی بەپێزو سوودبەخش کرا .

وتاری بەڕێوەبەری گشتی دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی
مامۆستا مصلح مصطفى الجلالي

لەلایەن مامۆستا مصطفى نەریمانەوە خوێنرایەوە

ئەی براو خوشکانی خۆشەویست ...

ئەی پێشڕەوانی ڕۆشنبیری کوردی لە شاری سلێمانی خۆشەویست !

میهرەجانی ئەم جارەمان کە لەسەر شاعیری مەزنی کورد مەولەوی‌یە لە ڕۆژگارێکدا ڕێک‌کەوت کە ئاشتی لە عێراقی ئازیزمان‌دا جێگیر بوو دوای ئەوەی سەربازانی ئەم نیشتمانە بە کوردو عەرەبەوە لەژێر ئاڵای سەرکردەی هەڵکەوتوویان‌دا صدام حسین لە ماوەی هەشت ساڵدا گەشترین لاپەڕەی مێژووی عێراقیان تۆمار کرد ، دوای ئەوەی عێراق لە جەنگە دژوارەکەدا سەرکەوتو توانی سەربەخۆیی و سەربەرزی خۆی بپارێزێت و لە بەردەم شاڵاوی بێگانەدا وەکو کێوەکانی کوردستان نەبەزو سەرکەوتوانە بوەستێت و بە هەموو جیهانی سەلماند کە هەتا لە دوا ڕۆژانی شەڕدا جڵەوی شەڕو ئاشتی بەدەست خۆیەوەیەتی ...

خوشک و برایانی خۆشەویست .

وەستانی شەڕو سەرکەوتنی عێراق مایەی خۆشی و بەختیاری‌یە بۆ هەموومان بە کوردو عەرەبەوە کە لە سایەی ئاشتی و بنیات‌نان و پەرەسەندن‌دا مەیدانێکی‌ترمان دێتە پێشەوە کە دەبێ هەموومان چاکی هیممەتی لێ بکەین بەلاداو بە هەوڵو خەبات و کارکردن بناغەی شارستانەتی بەرزبکەینەوە .

گەلی کوردمان لە هەموو ڕۆژێ زیاتر پێویستی بە کارکردن هەیە بۆ پەرەدان بە ژیانی شارستانەنیو دائەبڕانی لە کاروانی پێشکەوتنو ڕاپەڕاندنی بزووتنەوەی زانیاریو ڕۆشنبیریو پێشخستنی باری کۆمەلایەتیو ئابووری ، لەکاتێکدا کە خەریکی کارو بنیاتنان ئەبێ دەبێ چاوێکیشمان لە سنوور بێتو ئامادەی پاراستنی مافی ڕەوای سەربەرزیو سەربەخۆیی عیراقی خۆشەویستمان بین .

دەزگاکەی ئێمەش (دەزگای ڕۆشنبیریو بلاوکردنەوەی کوردی) هەروەکو چۆن لە ڕۆژانی جەنگی ڕەوامانا درێغی نەکردوە لە پێشکەش کردنی چاکترین خزمەتی دلسۆزانە بە زمانو ئەدەبو هونەرو لقەکانی ڕۆشنبیری کوردی ، هەروەها بە هاوکاری لەگەل ئەدیبو نووسەرانو خوێنەرانی ئازیزدا هەمیشە بەردەوام ئەبێ لە ڕێی پیرۆزی وشەی کوردیدا بەوهیوایە بتوانین لە مەیدانی ڕۆژنامەگەریو ئەدەبو ڕۆشنبیریدا هەنگاوی گەورەتر بهاوێژینو ڕۆژنامەکەمان (هاوکاری)و گۆڤارەکانمان (ڕۆشنبیری نوێو بەیانو ڕەنگین) زیاتر گەشەبکەنو زیاتر کتێبی هەلبژاردەو نایاب بلاوبکەینەوە ، هەروەها لە گێڕانی میهرەجانو کۆڕو کۆبوونەوەی هونەریو ئەدەبیدا ؛ وە لە ڕێکخستنی پیشانگاو چالاکی هەمەجۆری ڕۆشنبیریدا . بەپشتگیری ئێوەو ڕۆشنبیرانو خوێنەرانی کوردو بە چاودێریو پشتگیری کاربەدەستانو لەسەروویانەوە سەرۆکی فەرماندە صدام حسێن ڕۆژبەڕۆژ پێشکەوتن وەدیبهێنین ...

ئەی براو خوشکانی ئازیز ...

لەم میهرەجانەی ئەمڕۆماندا . . کە باسی شیعری شاعیرێکی بلیمەتو هەلکەوتووی کورد دەکەین مایەی شانازیمانە کە کۆمەلێك نووسەرو ئەدیبی ناودار بەشداریمان لەگەل بکەنو هیوادارین بە دلی ئێوە بێت . .

مصلح جەلالی

١٩٨٨/٨/٢١

صۆفی‌گەریی مەولەوی

ئەمین نەقشبەندی

بەناوی خوای گــەورە ..

بەڕێزان !

باس باسی هەڵۆی بەرزەفڕی ئاسمانی ئەدەبی کــوردە .. باسی شۆڕەســـواری گـــۆڕەپانی وردەکاریو جوانکاریو شـــیرینکاریو گەوهەرباریی شیعری کـــوردی‌یە .. باس باسی مەولەوی‌یە .. باسی بولبولی گولزاری جیناسە ..

کوردە ! ئەوەتە کەڵـــەمەردی مەیدانی باوەڕو کەلام .. دە باش بیناسە .. شانازی ئەگەر بەو هەڵۆ بەرزەفڕەوە نەکرێ بەکێوە بکرێ ؟! بەو خواناسەوە نەکرێ بەکێوە بکرێ ؟! بەو دەروێشە هەژارە دەوڵەمەندەوە نەکرێ بەکێوە بکرێ ؟!

زۆرین ئەوانەی ئەڵێن‌و ئەنووسین : مەولەوی شـــاعیرێکی بەرز بوو ، صۆفی‌یەکی دڵ پڕ لە نوورو سەرپڕ بوو ، شـــۆرو دەروون پڕ لـــە دوڕو لەگڕ بوو .. ئەڵێین : مەولەوی لە زانیاریی عەقیدەو کەلاما دەستی باڵای بوو ...، دوکانی پڕ لە کاڵای بوو .. بەڵام داخەکەم هیچ‌کامیشمان بەوجۆرەی کە بشێ مەولەویمان نەناسیوەو ئایشتوانین بیناسین ، مەگەر بەدەگمەن هەڵکەون ئەوانەی بتـــوانن لـــە هەموو ڕوویێکەوە مەولـــەوی بناسن ، جا بۆیەیش پێویستە ئاوا کۆڕێك بێتەدی‌و دووبـــارەو سێ‌بارەو دەبارەیش بکرێتەوە ، بۆ ئەوەی هەرکامەی بەپێی توانای خۆی لەو باخچەو

گولانەی مەولەوی ، لەو باخو بەرهەمەی مەولەوی ، لەو کانی و چەمەی مەولەوی ، لە صۆفی گەریی مەولەوی ، لە هونەری شیعری مەولەوی کۆڵ بکاتو کۆڵ بێرێتو ، خەرمانی لێ دروس کەین بۆ خوێنەوارانی خۆمانو خوێنەوارانی گەلانی تریشو ، هەوڵی ئەوە بدرێت لە پایەی گەورە پیاوانی عیلمو ئەدەبی جیهاندا ئەو کورسی یەی شیاوی مەولەوی یە بۆی تەرخان کرێتو بنرێتە لای ژووری ژوورەوە .

بە ڕای من ڕەوشێکی گشتی هەیە بۆ هەموو ناسینێ ، ئەویش ئەوەتە مرۆڤ کاتێ ئەتوانێ کەسێ بناسێ کە خۆیشی گەیشتبێتە پایەی ئەوکەسە ، بەڵکوو لەوە بالاتریش .. واتە : کاتێ تۆ ئەتوانێ شتێ بناسیت کە زانیاریی تۆ بتوانێ هەموو دەوروبەری ئەو شتە بناسێتو بیداتەبەرو دەوری بدات .. وەکوو ئەڵێن (زانیاریت موحیط بێ بەو شتە) .

کەوابوو مەولەوی ناسین مەولەوی یەکی ئەوێت ، لەبەر ئەوەیشە ئەڵێم : ئەبێ چەن کارناسێك بنەوە بە یەك هەرکامەی لە گۆشەیێکەوە هەوڵبدەن تاوەکوو بتوانن مەولەوی بناسن ، بۆ ئەوەی بتوانن بە هەمووانەوە بە خوێنەرانی بناسێنن .

زۆر ئاسانە بڵێین : مەولەوی لە زانیاریی کەلامدا بالادەس بوو ، بەلام ئایا خۆمان لە زانیاریی کەلامدا ئەوەندە شارەزاین کە ئەم باوەڕە دەربڕین ؟!. ئایا زانیاریی کەلام چی یەو وردەکاری یەکانی کامەتان ؟... بە ڕاستی ئەگەر جەنابی مامۆستا مەلا کەریم ، خوای لێ ڕازی بێ ، بە کتێبێکی (۸۳۰) لاپەڕەیی ڕاڤەی پتر لە دووهەزار دێڕە شیعرە عەرەبی یەکەی کتێبی فەضیلەی مەولەوی نەکردایە کێ ئەبوو ئەو سپاردە گەورەیە ئەنجامبدات ؟!. هەروەها مامۆستا ڕاڤەی عەقیدە کوردی یە

سۆرانی‌یەکەی مەولەویشی کردووە کە ناوی (عەقیدەی مەرضی‌یە)یەو لە ٢٤٠٠ شیعر زیاترە ، ئەم ڕاڤەیە (٨٠٠) لاپەڕە زیاتر ئەبێ(١) .

یان ئەوەی زۆر بەقووڵی زمانی هەورامی نەزانێ کـەی ئەتوانێ بەو جۆرەی بشێ بڕواتە بنج‌و بناوان‌و بڕواتە قووڵایی شـیرین کاری‌و خەیاڵ پەردازیی شیعرەکانی مەولەوی تا ڕۆح‌و گیـانی لێ بەهرەمەندو تێراو کات ؟ بەڕاستی لەو مەیدانەشا پیرەمێردی نەمر ڕەنجێکی سوپاس لێکراوی کێشاوە ، ئومێدەوارم ناوی هەمیشە بەرز بێت . بەڵام لەم باری گۆڕینەوە هێشتا هەمووی شیعرەکانی لێك نەدراونەتەوەو ئەویش کـە هەیە هێشتا بڕێك دەسکاری‌و ڕوون‌کردنەوەی ئەوێت ، کە ئومێدەوارم کەسانێکی وەکوو مامۆستا عوسـمان هەورامی‌و ڕەئووف عوسـمان‌و مامۆستا محمد امین حبیـب‌و ئەوانەی لەو بارەوە کۆڵیـونەتەوە ئەو ئاواتەمان بێرنەدی .

مەبەستێکی‌تر لـە شیعرەکانی مەولەوی‌دا هەیە وام بۆ دەرکـەوت هیچکام لەوانەی کە لە ڕێگای ناساندنی مەولەوی‌دا ڕەنجیـان کێشاوە خۆیان لێ نەداوە ، ئەویش باسی (جیناسە) لە شیعرەکانی مەولەوی‌دا کە بەڕاستی مەولەوی نەمر لەم هونەرەیشا دەستێکی باڵای هەبووە .

ڕاستەکەی من ویسـتم هەر بۆنموونەی ئەم پەنجە ڕاکێشـانەم بکەرێم چەن شیعرێ لە شـیعرە عەرەبی‌یەکانی هەڵبژێرم ، دیم زوربەی شیعرەکانی پڕیەتی لەم هونەرەو هەڵبژاردنی ناوێ‌و ، ئەوەندەیش لەبارەی جیناسەوە بەپێزو دەولەمەندن گەیشتوونەتە لووتکە ، جا ڕام هاتە سەر ئەوەی هەر پەنجەی بۆ ڕابکێشم بەڵکوو ، ئەمە خوایە ، یەکێ لە خوێنەوارە بەرزەکانمان غیرەت بیگرێت‌و دەس بداتە ئەم کارە پێویستەیش .

ئلخـر هەروا کارێکی سـادە نی‌یە مەلایێکی کـورد کـە لـە نـاوی عـەرەب‌و وڵاتی عـەرەبدا نەیخـوێنـدبێ‌و نەژیـابێ‌و ،

وەکوو ئەمڕۆیش ئاوا چاپو چاپەمەنیو ڕادیۆو ڕۆژنامە نەبووبێو ، هاتوچۆ ئاوا ئاسانو فراوان نەبووبێو ، جیهانی مەولەویش ئەم پەڕی سلێمانیو ئەوپەڕی سنەو سابلاغ بووبێت کەچی کاتێ دەستبداتە قەڵەم ئەسپی قەڵەم لەو مەیدانەدا لە هەموو چابوك سوارێکی خاوەن زمانەکە باشتر تاو بداتو دەورەو مەقەسەی پێبکات ؟! ئاوا هونەرێك مەگەر هەر لە مەولەوی بێت ! مەیدان مەیدانی زانیاریی کەلامو زمان زمانی عەرەبی بێت .. سواریش شۆڕەسواری تاوگۆزی بێت ، کەچی هەم لە جوانکاریو وردەکاریو هەموو هونەرێکی شیعردا بگاتە لووتکە ؟! لە زانیارییەکەیشا شانبدات لە شانی هەموو کەڵەمێردێکی ئەو زانیارییە .. لە هەمووی گرنگتر جیناسەکەیش هەتا بێت شیعرەکانی جوانتر بکاتو باشتر بیاندرەوشێنێتەوەو ، هەستی هیچ جۆرە زۆر لە خۆکردنو زۆر بۆ خۆهاوردنێکیشی لێ نەکرێ . کەوابوو خۆئامادەکردنێکی ئەوێ بۆ تێگەیشتن لە شیعری مەولەوی زانای ئایینی ، مەولەوی صۆفی ، مەولەوی عەرەبیو فارسیو هەورامیو کوردی زان ، مەولەوی پەروەردەی دەستی سروشتی ئێجگار ڕازاوەو شیرینی کوردستانو .. مەولەوییەك کە هەوار بە هەوار لەگەڵ خێڵە جافەکاندا خێڵەو خوارو خێڵەو ژووری کردبێ .. هەزارانە ژیابێتو شارەزای ژینی هەزاران بێت .. مەولەوییەك بۆ خەرمانی زانیارییەکەی لە سلێمانیو سنەو سابلاغو لای مەلاچاکان مەڵۆو باقەی گرتبێ ، ئەوساکە بووبێتە دیوەخان نشینی میرانی جافو تەکیەنشینی شێخانی هەورامان .. مەولەوییەك هەورامی زمانی زگماکی نەبێتو ، هەورامی زانینەکەی بگاتە رادەیێك ، دانشمەندان نەبێ کەمتر بتوانن بڕۆنە بناوانی مەبەستەکەیو .. بەوجۆرەی بشێ پەی ببەن بە هەستەکەی ..

بەڵێ بەڕاستی کێ بێ بتوانێ بڕواتە ناخی هەستی مەولەوی‌و داخی دڵی بناسێت‌و بەوجۆرەی بشێ تام‌و مەزە لە هونەرەکەی وەرگرێت‌و بەهرەی لێ بەرێت‌و ، لەوەیش گرنگ‌تر هونەرەکەی هەڵسەنگێنێت‌و پایەی بۆ دیاری کات . ئایا کەسێ لەو جۆرە ژیانەو لەو جۆرە زمانەو لەو جۆرە زانیاری‌یانەی ئەو شارەزا نەبێت ، خۆی بە تاکەکەس ئەتوانێ بدات لەو کێوە سەرکەشەی کە سەری لە ئاسمان توند کردووە ؟!

ئومێدەوارم لەم بەشەدا کە پێم سپێرراوە بتوانم تاڕادەیێ سپاردەکەم بەجێ‌بێرم .. بەڵکوو هەنگاوێ بێت بۆ ناسینی گۆشەیێ لە بازاڕە پڕ لە زێڕو جەواهیرەکەی مەولەوی ، بازاڕە پڕ کاڵاو ئاڵاو واڵاکەی ئەو شاعیرە بەرزە بۆ هەڵدانەوەی سەری ئەو گەنجینەی حیکمەت‌و عیرفان‌و تەصەووفەی ئەو پیرە جوانەو ، ئەو هەژارە دەوڵەمەندەو ، ئەو قەلەندەرە دەربەدەرەو . ئەو زانا بەهرەمەندە سەروەرە .

جا سەبارەت بە صۆفی‌گەریی مەولەوی .. ئەڵێم :ـ گومانی تیا نی‌یە مەولەوی صۆفی مەسلەك بووە . چونکە هەر بەوەی کە موریدی شێخ عوسمان سیراجەددینە ئەوە خۆی گەورەترین بەڵگەی صۆفی بوونیەتی ، لەگەڵ ئەوەشا لەگەڵ ئەو هەموو پەیوەندەشا لەگەڵی زانیاریی ئیسلامی‌و شێخ‌و مەلاو صۆفی‌دا ناتوانم بڵێم مەولەوی گیانی خۆی تەرخان کردووە بۆ صۆفی‌گەری ، چونکە ئەگەریش بڵێم دیوانەکەی ئەڵێ : نا .. ئەڵێ : نا .. من هەمەڕەنگم ، بەڵام سەرتەڵی هۆنراوەکان‌و گەوهەربارتریان شیعرە صۆفی‌گەری‌یەکانیەتی ، هەرچەن کە بەشی زۆری دیوانەکەی نین ، (واتە : بە نرخ زۆرن نەك بە ژمارە ...) هەروەها هەرچەن کە مەولەوی لە زانیاری‌و زمان‌زانی‌و شیرین خەیاڵی‌و وردەکاری‌دا گەیشتووەتە ئەوپەڕی دەسەڵات‌و ئوستاد بووە ، لە صۆفی‌گەری‌یەکەیا هەرچەن مامۆستا بووە بەڵام ئوستاد نەبووە ، واتە

بەپێی داب‌و نەریتی تەصەووف نەگەیشتووەتە پایەی کامیلی‌و موکەممیلی‌و نەبووەتە پیری طەریقەت‌و ببێتە مورشیدو ئوســـتاد .. بەپێی ڕەوشی نەقشبەندی‌یەکان نەگەیشتووەتە « بەقای پاش فەنا » . لێرەش‌دا ئەگەر دیسان من بڵێم گەیشتووە دیوانەکەی ئەڵێ : نا ..

جا لێرەدایە کە چوارچێوەی شیعر جیادەبێتەوە ، بۆچی ؟ چونکە شیعری پێ‌گەیشتوان ئەڵێ : ئەوەی ئەیەوێ مەســتی بادەی مەحەببەت بێت من ساقیم ، ئەوەی ئەیەوێ بڕواتە سەر لووتکەی موراد من ڕێبەرو ڕێ‌نیشان‌دەرم ... پێ‌گەیشتوان ، جگە لە خودا ئیتر دەســـتەوداوێنی کەس نابن ، چونکە گەیشتوونەتە پایەی شوهوود واتە (عين اليقين)و ، پاش گەیشتن بە مراز ئاواتیان بڕاوە . بەڵام شاگرد ئوستادی ئەوێ‌و ، ڕێبوار ڕێبەری پێویستە ، مەی‌خۆر بە شوێنی ساقی‌و مەی‌دا ئەگەڕێ ، لێرەدا شیعر ئەبێتە شیعری سووتاوێك کە ئەڵێ : ئاو بکەن بەسەر ئەم ئاگری دەروونەما ، ئەڵێ : مەزراو کشتەکەم تینوویەتی‌و ئاوم ئەوێ .. ئەڵێ : ساقی ! جامێك ..، شەیدای ئوســـتادێکە زاناو توانای کات ، بولبولەو وێڵی گوڵە ، مەی‌خوازەو خاوەن مەی نی‌یە ، لاوازەو دڵ‌سووتاوو ناکامڵە ، جیهانی ئەو جیهـــانی ناسووتەو پەلەکوتی‌یەتی بۆ جیهـــانی مەلەکووت ، جیهانی پەروانەیەو ئەیەوێ بسووتێ !!.

جا بۆ ڕوون‌کردنەوەی ئەم باوەڕەمان ئێستە پێکەوە ســـەرێك ئەکێشینە ناوی جیهانە پڕئۆف‌و ئاواتەکەی مەولەوی نەمر ، تا بزانین لە گۆڕەپانی صۆفی‌گەری‌دا خۆزگـــەو ئاواتی نـــەو چی‌یەو چـــۆنەو لـــە بەردەستی پیری خۆی‌دا شێخ عوسمان سیراجەددین چـــۆن ئەکەوێتە ڕازونیازو ، چی لەو پیرەی ئەوێ ؟.

لەم پارچە هۆنراوەدا مەولەوی پاش پێشەکی‌یەکی زۆر ئوستادانە گیانی خەڵك‌و هی خۆی بە دانەوێڵەیێك لێك‌ئەداتەوە کـــە ئەبرێت بـــۆ

ئاش .. جا لە مورشیدی داوای « داناوێك » ئەكات بۆ ئەوەی دانەكەی ئەم پاكو ساغو پڕ بێتو ، دانەی ئەم لای خوای گەورەو بەرابەر بە دانەكانی تر ڕووزەرد نەبێ ، جا ئەڵێ : ئەی پیرەكەم !

حەیفەن تۆ میراو سەرجۆی بادە بی
وە هەركەس وە قەد كەفاف دادەبی
من كشتم ڕووزەرد هامفەردانم بۆ ،
دانەم ڕووسیای هامدەردانم بۆ !
ئەر صەد كشتەكەم ئاخر كارشەن
هەفتەكەی ئاخر نۆ وەهارشەن ،
سا هۆركەر بابێ جۆ جۆ جۆگەی مەی
وەسەر كشتمدا پەی پەی پەیا پەی
بەڵكم ئینە خوان كەشێوە گەرۆ
جێ ئاخرەوە داناوێ وەرۆ

لێرەدا دووشت دەرئەكەوێ ، یەكەم تاڕادەیێ بەهرەمەند بوونی مەولەوی لە سلووكی صۆفی‌یەتی‌داو ، هەروەها نەگەیشتن بەوپەڕی ئاواتو ، دەسەداوێن بوونی مورشید بۆ گەیشتنە مراز .

ئەمەش هۆنراوەییكی بەسۆزو بەپێزتری مەولەوی بۆ شێخ عوسمانی مورشیدی :ــ

شێخی دەوڵەمەند بەهرەی سەرمەدی !
یاگەی حەقیقەت جیلوەی ئەحمەدی !
جە شەو هەوارگەی فەنا ویەردە !
پای هەردەی بەقا یاتاغگە كەردە !

موتتەصیف بە وەصف شەئنیو صیفاتی !
موشەرِرەف بە فەیض تەجەللای ذاتی ! (٢)
خەلیقەی صەدای (أدن) شنەفتە !
بەڵەد نە سارای ئەطواری هەفتە ! (٣)
واسیطەی ڕاگەی بەینی عیلمو عەین !
صاحیب جەناحەین ! یەعنی : (ذی النورین) !
پیری پاك جە گەرد خاکی ناسووتی ! (٤)
مەنزلگەی سەربەرز ســـەر مەلەکووتی !
دڵ وە نەوای بەزم جەبەرووت ئاوا
سێراوی سەراو لاهووتی ماوا !
جسـما لدینا ، روحـا لدیه
دائیرەی تەمام (منه ، الیه)
بێ‌تەلوین نە سای تەمکین‌دا مەکین !
(روح الله روحه : آمین !)
نامەی ڕۆح ئەفزای شیرینت یاوا
دڵ وە مەردومەك دوو دیدەش ساوا
تۆی دەروون وە نوور صەفا دا پەرداخ
بۆی ئاشناییم دا نە ڕووی دەماخ
دەرگای حوققەی لاڵ دانەت شکاوان
جە ڕووی لوطفەوە ئینەت فەرماوان :
یا کاغەز بڕیان ، یا مەللا مەردەن ،
یا خۆ عارتەن دۆس وەیاد کەردەن !

خەمگین مەنیشە ، خەم بدەر وە باد ،
فەڵەك نمازۆ كەس وە خاطـر شـاد ..
ئەووەڵ من كێنان ، وجوودم جە كۆن ؟
واچوون دۆسەنان ، شەرت قبووڵی تۆن
ئەر وە بێگانە وەر خوێشم زانی
تۆ حەســاوەنی وە هەرچیم وانی
دووهەم : چون كەسێ گەدایی كێش بۆ ..
یادی تەواضوع خەصڵەتی وێش بۆ ..
ئــەو بارۆ نە دڵ تەواضوع كەردەن
هەر عادەتی وێش وەجــا ئاوەردەن
بەڵام هەركەسێ شــێخی میثاڵەن
عادەت ئیستیفناو شێوەش جەلالەن
ئەر جار جارێ نام چوون منێ بەرۆ
(خرق العادە)ێ ظاهیر مەكەرۆ
ئەر ڕاضیت وەیاد خەستەی دڵگیری
یا شێخ ! تۆ دایم (نەقش)ی ضەمیری
چ حاجەتەن دەس پەی قەڵەم بەروون
یادم نمەشی چەنیت یادكەروون ؟
پەی كەسێ خاسەن نامەی جە حوب كەیل
تازە بسانۆ وضوو جە جۆی مەیل
خۆ من هەر جە زوو وە مەیلت مەستم
هەر جان فیداكەی ڕۆكەی (الست)م

سبێهەم : خەمگینیم جە دەس خەجڵەتەن
خەجڵەتم جەدەس سەختی غەفڵەتەن
یاران ، چون صافیی مەی ، وەکامەوە
ویەردن ، چون دورد هەر من مامەوە !
گیای پەژموردەی تەژنەکەی بێشۆم
چەمەڕای وارای هەوری لوطفی تۆم
تۆ دەس وە ڕەشحەی ڕەحمەت پەیاپەی
من وەی پڕخاوی حەیفەن یە تا کەی ؟
تەنیای حەقیقی نەردێ بشانۆ
من‌و تۆ جە دەس من‌و تۆ سانۆ(٥)
تۆ ، بێ تۆ ، لوطفت پەی من زیاد بۆ
من ، بێ من ، ڕۆحم وە خزمەت شاد بۆ

بەڵێ شیعری تەصەووف بەمجۆرە شیعرانە ئەڵێن ، چونکە کەرەستەیێك کە لەودا کراوەتە کار کەرەستەی تەصەووفە .

جگە لەوەش لە موریدەوە بۆ پیر نووسراوە ... هەروەها پیشان‌دەری ئەوەتە کە مەولەوی هێشتا هەر عاشقێکی پەڕوباڵ سووتاوی بێ‌پەروایەو ، پێی‌دێت کە هاوڕێکانی جێ‌یان هێشتووەو ، وەکو « صەفای » مەی یان مەیی پاك‌و زوڵاڵ‌و ڕووناك ڕۆیشتوون‌و ، ئەم هێشتا وەك « دورد » واتە خڵتەی شەراب هەر ماوەتەوەو ، ئاواتی ئەوڕۆژەیەتی خوا کارێکی‌وا بکات من‌و تۆ لەنێوانی ئەوو پیریا نەمێنێ ، کە لە خۆدا ئەم جمگەیە چەن واتایێکی هەیە ... من‌وتۆ کردن هی دووکەسە دڵیان لێك دوور بێ‌و .. هەرکەسەی چاوی لە قانجازی خۆی بێت .. یان بۆ کەسێکە چاوی لە دنیاو دەسکەوتی دنیاو ماڵی دنیا بێت .. بەڵام لە

شاری عیشق و خۆشەویستی‌دا ماڵ و سامان و جیهانی ناسووتی بایەخی نی‌یە ، لە یاسای صۆفی‌گەری‌دا ئەم پایەیە پایەی « فەنای قەلبە » کە پایەیێکی زۆر گەورەیە .. ئەویش تەنها لەوەدا نی‌یە کە من و تۆ نەمێنێ .. ئەوە بەتەنها ئەبێتە فەنا ، بەڵام کاتێ کە ئەڵێ : « مـن بێ مـن ڕۆحم وه خزمەت شاد بۆ » واتە : من بە بێ‌ئەوەی بە جەسـتەم بێم بۆ خزمەتت ڕۆحم خۆی بەتەنها بتوانێ بەخزمەتت شاد بێ ، ئەوە ئەبێتە فەنای قەلب و لەم حاڵەتەدا ئەتوانێ لە ڕێگای قەلبەوە بگاتە خزمەتی مورشید .

هەروەها یەکێ لـە پایە بەرزەکانی مرۆڤایەتی و صـۆفی‌یایەتی ڕاستەقینەی مەولەوی خۆ بە کەم زانینە و وەفاداری .. مەولەوی قەت ئەم هەمووە عیلمـەی نەبووەتە هۆی لەخـۆبایی‌بوونی لـە مەیدانی صۆفی‌یەتی‌دا .. وەکو لە پێشەکیی «عەقیدە»کەیا ئەڵێ : لوطفی ئەبولوەفا بوو یارمەتیی دام ئەم بەرهەمەم هاوردە دەست . ئەبولوەفایش شـێخ عەبدوڕڕەحمانی کوڕی شێخ سیراجەددینە ، کە لەگەڵ ئەوەدا شاعیرێکی بەدەسەڵاتە لە فارسی‌دا ، لە گۆڕەپانی تەصەووفـدا دەستێکی یەکجـار باڵای بووە و ، شێخی باوکی بە نووسین ئیجازەی ئیرشادی بەوو بە شێخ بەهادینی برای داوە و زۆر سـتایشی کردوون ... وە مەولەوی پێ‌دێ کە لە مەیدانی صۆفی‌یەتی‌دا چاوی لە دەستی شێخ عەبدوڕەحمان بووبێ ، بۆیە ئەڵێ یارمەتیی مەعنەویی ئەو بوو من توانیم ئەم عەقیدەیەم بنووسم .

پێویستە بڵێم : شێخ (عبدالرحمان) شاعیرێکی زۆر بەدەسەڵات بووە ، بەڵام داخەکەم شیعرەکانی فارسین و ئەوەی لەم زەمانەدا شـارەزا بێ ئەزانێ پایەی شارەزایی و شـاعیری چەندە بەرز بووە ؟! بەتایبەت کەتەنها سی‌ودوو ساڵیش عومری کردووە و بە جوانی مردووە و لە بەغدا لە گۆڕستانی گەیلانی‌دا دەفن کراوە .

مەولەوی لە کتێبی (فەضیلە) کەیشـــــیدا ئەفەرموێ : شێخی بەهائەددین ئەمری پێ‌کردم بۆ نووسینی ئەم کتێبە ، ئەمەش وەکو گوتمان هەم وەفاداری‌یەو هەم لەخۆبایی نەبوونەو ، لە هەمان‌کاتیش‌دا پیشان‌دەری پێ‌هاتنە بەوەی کە هێشتا پێویستی بە مورشید ماوەو ، لـەو ڕێبازەدا خۆی بە ئوستاد نازانێ ؛ هەروەکوو لـەم شیعرانەشیا دەرئەکەوێ کـــە پاش مەرگی شێخ سیراجەددین‌و لەپاش ئەوەی شێخ بەهائەددین بووەتە جێگەداری ، مەولـەوی بووەتە موریدی ئـەو ذاتەو دەروونی خـۆی پێ سپاردووە ، ئەویش لەم قەصیدەدا بە باشی دەرئەکەوێ کە مەولەوی بۆی نووسیوە ، مەولەوی ئەم شیعرانەی بەبۆنەی گەڕانەوەی شـــێخ بەهائەددینەوە لە حەج بۆی نووسیوە :—

ئایینەی کامڵ ئازیزەکەی فەرد !
فیدای ئامات بام صەفاییت ئاوەرد
خەیلێن گەردی پات نە دیدەم دوور بێ
یانەی چەم وێران تەمام خاپوور بێ
خاس بی تەشریفت هەم ئاوەردەوە
گەردی پات وەتەن ئاوا کەردەوە
ساقی ! ئینە بەزم وەصڵی یارانەن
چەرخیچ هەر ئەو چەرخ هەردەجارانەن
دەورێ‌دەر وە بەزم وە پیاڵـــەوە
ژەنگی دڵ وە زاخ مەی بماڵـــەوە
جامێمان جە دەس تۆ هەم سەندەبۆ
فرسەتەن نەصیو نەک نەمەندەبۆ

بێ‌گومان نە مەولەوی بەو عیلم‌و ڕیشی سپی‌یەو صـوّفی‌یەتی‌یەوە مەی‌خۆر بووە ، نە مورشیدیشی مەی‌گێڕ ! مەی مەیی خۆشـەویستی‌و

زانیاریی ڕێگای خوداناسی‌یەو ، بەزم بەزمی صۆفی‌گەری . بەڵام ئەبێ ئەوەش بزانین ئەوجۆرە پیاوانە وەنەبێ بەهرەیان وەرنەگرتبێ ، بەڵام ئەوان بە شوێنی کەماڵی مەعنەوی‌دا گەڕاون .. ئەو کـەماڵەش دەستی کـەم کەس کەوتووە .

هەروەکو لە کتێبی (تەصەووف چی‌یە)دا لە بەشی لێکۆڵینەوەی مەحویی پایەبەرزدا دەسـنیشانم کردووە ، خەلیفە لـە گۆڕەپانی تەصەووفدا چەندین پایەی هەیە ، ئەمانە خەلیفەی مورشیدەکانیان بوون کەواتە خاوەن پایەن بەڵام ئەوان شەیدای کەماڵ بوون ، بۆیە سـکاڵای بێ‌دەسەلاتی‌یان کردووە ، گوتمان ئەوەی گەیشـتە ئەو کەماڵە تەنهـا دەستەوداوێنی خواو پێغەمبەر نەبێ ئیتر دەسەی‌داوێنی کەس نابێ .

جا ئەوەتا مەولەوی بە شێخی بەهائەددین ئەڵێ :ـ

سـاقی ! ئەمە بەزمی وەصڵی یارانە ، چەرخیش هەر هەمان چەرخەکەی جارانی زەمانی باوکتە ، بەڵام تۆ ئیستە کراویتە سـاقی ، کەواتە دەوری بدەرەوەو ژەنگی دڵ بە زاخی مەی پاککەرەوە ، واتـە : زاخاوی دڵ بدە . (ئەزانین مەبەست نە ئـەم دڵە گۆشتینەیەو نە ئـەو ژەنگە ناسراوەش) هەروا کە لە قورئان‌دا ئەفەرموێ : (كلا بل ران على قلوبهم ما كانوا يكسبون) . ڕەین واتە : ژەنگ .

جا ئەڵێ : (جامێمان جە دەس تۆ هەم سـەندەبۆ) . واتە : بـا هەروەکو زۆر جار جامان لە دەستی باوکت وەرگرتووە هەر بەوجۆرەش لە دەستی تۆیش وەرگرین .. نەکا نەصـیب نەمابێ ، کەوابێ بەهرەی زۆری لە باوکی وەرگرتووە ، بەڵام بەداخەوە تەمەنی ئەم مورشـیدەیشی هەر کورت‌تر بوو لە تەمەنی مەولەوی‌و ، شێخ بەهائەددین زووتر کۆچی دوایی کردو مەولەوی بەجێ‌هێشت .

مەولەوی لە ڕۆژگاری شیخی ضیائەددینیشردا هەر مابوو .. بەڵام بە پیری‌و ناسازی !!..

لێرەدا بۆ نموونەو بۆ ناسینی شیعری پێگەیشتوان دەس بۆ شیعری سۆفی‌یەك رائەكێشین كە خۆی گەیشتووەتە ئەو كەماڵی مەعنەوی‌یە، تا بەراوردێك لەنێوانیاندا بكرێ .. ئەویش حەزرەتی شـێخ عومەر ضیائەددینە .. كە ئەو شیعرانەی لە حاڵێـكی جەلالی مەعنەویدا بـە شێوەیێكی كوتوپڕی فەرمووە .. تا بزانین شیعری پێگەیشتووان چۆنە كە ئەفەرمێ :ــ

فەقیهی مەدرەسەی تەوحیدم ئەمڕۆ
فەریدی دائیرەی تەفریدم ئەمڕۆ
ڕەزا نابم كـە ئەغیـار بێنە مەجلیس
كە چەوگانی قەضای تەبعیدم ئەمڕۆ
نی‌یە بۆ ئەو نیشانە تا بناسرێ
بە خۆی من دافیعی تەردیدم ئەمڕۆ
لە تەنزیهـا نی‌یە هیچكەس ڕەفیقم
چرای كاروانسەرای تەمجیدم ئەمڕۆ
چلۆن كا حەمدی باقی عەبدی فانی
بە عیصیان ماوەرای تەحمیدم ئەمڕۆ
عەلایق دەردی بێدەرمانە (فەوزی !)
ڕەئیسی عەسكەری تەجریدم ئەمڕۆ

ئەبێ بزانین ئەو ئیددیعایانەو .. ئەو لەخۆباسكردنە زۆر گەورەن بەتایبەت مەقامەكانی تەجریدو تەفریدو تەنزیەو ئەوانەی شێخ عومەر خۆیی بە خاوەنیان زانیوە هەمووی هی پاشی گەیشتنە پایەی (بەقـای پاش فەنا)ن كە لە كتێبی تەصەووفەكەدا ئەوانەشم هەر باسكردووە .. جا كەسێكی وەكو شێخ عومەر ئەگەر بەخۆدا نەپەرمێو ڕانەبینێ قەت

بەرامبەر بەو هەمووە مەلاچاك و گەورە پیاوانەی ڕۆژگاری خۆی شتی‌وا نافەرمێ !

ئەو مورشیدە پایەبەرزە ئەڵێ : « نی‌یە بۆ ئەو نیشانە تا بناسرێ » ، واتە : خودا بێ‌وێنەیە (لیس کمثله شیء) ، بەڵام « بە خۆی من دافیعی تەردیدم ئەمرۆ » ، واتە : ئەوەی بێتە لای من و ببێتە شاگردو موریدی خوداناسیی من تەردیدەکەی دەفع ئەکەم و ئەی‌گەیێنمە یەقین ... واتە : لە دڵەڕاوکەو دوودڵی‌یەوە ئەگاتە باوەڕی تەواو و خودای پێ ئەناسێنم .

هەروەها لە دێڕە شیعرێکی قەصیدەیێکیا ئەفەرمێ :—

لە مەیخانەی حەقیقەت بوومە ساقی مەجلیسی ڕەندان

لە حەلقەی دائیرەی عوششاق کە بەس جێگەم موعەللایە

بەڵی شێخ عومەر هەر ئەو ساقی‌یەتە کە مەولەوی و هەزاران عاشقی پەڕسووتاوی‌تریش دەربەدەر بەشوێنیا ئەگەڕێن و خۆی فیدا ئەکەن .

مەولەوی پارچە شیعرێکی پڕ لە وردەکاری و هونەری شیعری نووسیوەتە خزمەتی شێخ عومەریش ، کە لەوێتا پیشانی ئەدات دڵ و گیانی لای شێخ عومەر ضیائەددینە وە جگە ئەویش کەس بیری لای مەولەوی نی‌یە ، کە لام‌وایە جوان‌کاری‌یەکانی ئەو قەصیدەیە ئەشکێتەوە بەسەری صۆفی‌یەتیی شیعرەکان‌دا . لە سەرەتادا ئەڵێ :—

جە من تا دووری ئەر صەد فرسەنگ بۆ

ئەر بۆ یازی بوو زوانم لەنگ بۆ

بەڵام چێش کەروو بەڵام هەم‌ڕازەن

فەلەك کەلەك‌چین چەنیم کەچ بازەن

کاردی مەینەتش ئیستیخوان کاوان

(ضیا)ی دەیدەو دڵ مەگیرەم تاوان ... تاد

واتــه :ـ

له من تا دووريت ئەر صەد فرسەنگ بێ
گــەر بێو ڕازی بم زەمــانم لەنگ بێ
بەلام چیبکەم بەلام هاوڕازه
فەلەك كەلەكچن ، فەلەك كەچبازه
چەقۆی مەینــەتی ئێسكمی شكان
(ضــیا)ی دیدەو دڵ لێم مەگره تاوان

لــه پاشــان ئەڵێ :ـ

غەیری تــۆ ، ئازیز ! لــەم زەمانەدا
كێ گوزەر بكا بەم ویرانەدا ؟!   تــاد ...

بەم جۆره مەولەوی وەفادار : مەولەوی خۆبەكەمزان ، مەولەوی صــۆفی ، مەولەوی زانــا ، مەولەوی فارسیو ســۆرانیو هەورامیو عەرەبیزان ، مەولــەوی دانشمەندو مەلاچاك ، مەولــەوی شەیدای سروشت ، مەولەوی شاعیرو مەجلیسئارا ، مەولــەوی ناكامو هەژارو كەمبەش له پارەو سەرمایەی دنیایی ، مەولەوی كامڕەواو دەوڵەمەند له زانیاریو ئەدەبو ئێسك سووكیو خۆشەویستیدا .. ماوەی چــەن ساڵێك ، وەكو پەروانەیێكی شەیدای ڕووناكی ، له هەركوێ بزوســكەی ئاگرێكو تروســكەی چرایێــكو ڕووناكییەكی مەعنــەوییاتی ئەدی هەڵیئەكوتایه سەریو ، تا پەڵوپۆی نەسووتایێ دەسبەردار نەئەبوو ، وەكو هەنگ له هەركوێ گوڵێ ، جوانیێ ، ســەوزەو ئاوێ ، هاڕەی بەفراوێ ، شنەی شەماڵێ بهاتایێ پەلاماری بۆ ئەبردو ، تا بۆی ئەكرا به زمانی شیعر هەستی خۆی دەرئەبڕی .. بەهرەی لەو جوانیو تامو مەزەیه ئەبرد .. بەلام ئایا گەردشی چەپگەردو خولی گەردوون قەت گوێی لەم

ئاوات‌و خوزگه‌و ئۆف‌و ئاخه .. له‌م شینه یان له‌و شادی‌یانه هه‌یه ؟!!
ئه‌وه‌تا ته‌رمه‌که‌ی مه‌وله‌ویشی دایه‌به‌ر بۆ گۆڕستانی (سه‌رشاته)و گۆڕی‌کرد .. به‌لام گه‌وره پیاوێکی وه‌کو مه‌وله‌وی قه‌ت نامرێ .. ئه‌وه‌ی خزمه‌تی به زانیاری‌و به زمانی خۆی کرد ، ئه‌وه‌ی شه‌یدای جوانی‌و چاکی‌و پاکی بوو ، به‌لێ ته‌رمه‌که‌ی له دلی خاکایه ، به‌لام یادی له دلی خه‌لکایه ، له دلی خوێنه‌واران‌و هونه‌رمه‌ندان‌و دلپاکاندایه .. ئه‌وه‌تا ئه‌مڕۆش پاش صه‌دو هه‌شت سال له مردنی‌و له‌پاش به‌خاکبوونی ئه‌و له‌شه لاوازه‌ی ، ئه‌وه‌تا جارێکی‌تریش مه‌وله‌وی له ناوماندایه‌و ، ئه‌دره‌وشێته‌وه‌و ، تیشك ئه‌داته‌وه‌و ، دلی دلداران ئه‌هه‌ژێنێ‌و خوێنه‌واران پال پێوه ئه‌نێت‌و دلگه‌رمیان ئه‌کات بۆ ئه‌وه‌ی گه‌وره پیاوانیان له‌بیرنه‌چنه‌وه‌و ... ئه‌لێ : ئه‌ی خوێنه‌واری کورد ! گه‌لی تۆیش خوێنه‌واری زۆر بوون ، گه‌وره پیاوی زۆر بوون ، ئه‌وه گوناه نی‌یه ئه‌گه‌ر به‌م زمانه‌ی ئه‌مڕۆ نه‌یان‌نووسیبێ ، چونکه له‌و ڕۆژانه‌دا ئه‌وان بوون نووسین به‌م زمانه باو نه‌بووه .. به‌لام هونه‌ر ئه‌وه‌ته ڕۆله کوردێك بتوانێ شیعری عه‌ره‌بی‌و فارسی جۆرێ بلێ‌و بنووسێ له خاوه‌ن‌زمان چاکتر ، به‌لکو له‌وانیش ، ئه‌وه‌ی دانشمه‌ند نه‌بێ ، بۆی ساخ‌نه‌کرێته‌وه !.

ئه‌وه‌ش بزانین ئه‌و زمانی هه‌ورامی‌یه‌ش که مه‌وله‌وی له‌م پایه‌ی به‌رزه‌دا شیعری پێ‌گوتووه زمانی زکماکی نه‌بووه که‌چی ئه‌وه‌تا هه‌ورامی‌یه زاناکانیش له‌گه‌ل ئه‌وه‌شا که خوێنه‌وارو شاعیرن به سته‌م بۆیان ساغ ئه‌کرێته‌وه !!.

ڕه‌وانت شاد ئه‌ی هه‌لۆی به‌رزه‌فڕی ئاسمانی ئه‌ده‌ب ! ئه‌ی په‌روانه‌ی په‌ڕسووتاوی صوفی‌گه‌ری‌و عیشقی خوایی ! ئه‌ی هه‌نگ ! ئه‌ی په‌پووله‌ی شه‌یدای سروشت ! ئه‌ی زاناو دانای گه‌وره ! ئه‌ی (مه‌وله‌وی) !

پەراوێزەکان :

(١) لە کاتی بەستنی ئەم کۆڕەدا ئەم (شـــــەرحی عەقیـــدەی مەرضی‌یە)یە تازە خەریك‌بوو ئەکەوتە نامەخانەکانەوە .

(٢) شەئنی : واتە : فیعلێ لە کردەوەی خۆی وەك ئیرشاد ، تەعلیم . ذاتی‌یش واتە : فیعلێ هیی خۆی بێ وەك زانین ، توانین .

(٣) ئەطواری هەفتە : لەسەر باوەڕی فریدالدینی عەطار ئەمانەن : وادی الطلب ، وادی العشق ، وادی المعرفه ، وادی الاستغفار ، وادی التوحید ، وادی الحیره ، وادی الفقر والفنی .

جەلالەددینی ڕۆمی لەمبارەوە ئەڵێ :

هفت شهر عشق‌را عطار گشـــت

ما هنوز اندر خم یك کوچەایم

لەسەر باوەڕی نەقشبەندی‌یەکانیش ئەبنە دە مەقام کە ئەمانەن : تەوبە ، ئینابە ، زوهد ، قەناعەت ، وەرع ، صەبر ، شوکر ، تەوەککول ، تەسلیم ، ڕەضا . یان ئەڵێین : لە ڕیبازی نەقشیدا بیست دائیرە یـان بیست قۆناغی پێشکەوتن لـە سواووکـــەدا هەیە . بە دائیرەی ئیمکان دەس پێ ئەکات‌و ، بە لاتەعیین دوایی دێت : ئیمکان ، ویلایەتی صوغرا ، کوبرا ، عولیا ، کەمالاتی نوبووەت .

(٤) چوار ڕەگەزە سروشتی‌یەکە ـ العناصر الطبیعیه الاربعه .

(٥) ئەمە فەنای قەلبە کە مەقامێکی زۆر گەورەیە .

مەولەوی و عەقیدەکانی

فاتح عبدالكريم

دانیشتووە بەڕێزەکان !

لەسەر مەولەوی نووسین و قسەلێ‌کردنی بەشێوەیێکی شایانی وەها « کالآ لەقەد بالآ بێ » شتێکی ئاسان نی‌یەو گەلێ مەرجی ئەوێ کە بەتەواوی لە ئێمەدا نی‌یە .

من بەش بەحالی خۆم بەڕاستی ئەیلێم هی ئەم مەیدانە نیم . ئەگەرچی دڵنیام لە دواڕۆژا ، دوور بێ یا نزیك ، بەرەیێك لە نەتەوەکەمان دێتە ڕووی کار کە هەقی حەقداران ئەدات و جێگای شایانی گەورە پیاوانی نەتەوەکەی دیاری ئەکات و ، هەر یەك بەقەد ئەوەندەی هەڵبگرێ و بەپێی ئەو ڕۆژو چەرخەی گەورەکەی تیا ژیاوەو بەقەد ئەوەندەی خزمەتی نەتەوەکەی و مرۆڤایەتی کردووە ئەنرخێنێ و هیچی لێ ناشکێنێ .

ئا ئەم هەولانەیش کە لەم سەردەمەدا ئەدرێن و ئەم کۆڕو یادکردنەوانە کە ناوەناوە لێرەو لەوێ بەرپا ئەکرێن بە بەراورد لەگەڵ سەرەتای ئەم سەدەیەدا بەڵگەی ئەوەن کە لە دراڕۆژا قسەکەم دێتەدێ ، دیارە ئەمانەی ئێستایش کارێکن لە مێژوودا جێگای خۆیان ئەکەنەوەو پێویستە ڕێزیان لێ بگرین و بە کاری بێ‌سوودیان نەدەینە قەڵەم .

مەولەوی گەورە شاعیرێکی هەڵکەوتوو و خاوەنی زمانێکی کوردیی ئێجگار پاراو بووە ، لە قەصیدەکانیا بە سروشتیا هەڵدەاوە ، بە باڵای

گەرمیانو کوێستانیا خوێندووە ، لــە شیعرەکانیا وێنەی بزووتووی لووتکەو شاخو شەتاوو سەراوو گوڵو گوڵزاری گرتووە .. هێزی تافی جوانیو بێهێزیی پیریو تاڵیو دژواریی دووریی لە دوستو برادەر برانو شیرینیو خۆشیی بەیەك گەیشتنیانی لە جوانترین تابلۆی شـــیعریدا نەخشاندووە .

تێکرایش پیاوێکی گۆشەگیرو دوور لــە خەڵك نەبووەو لــەناو کۆمەڵەکەیا ژیاوەو ئاگاداری حەقو ناحەقی بووەو ، ئەم ئاگاداریەیشی لە هەندێ لە شیعرەکانیا ڕەنگی داوەتەوە .

مەولەوی زانایێکی ئایینی هەڵکەوتوو بووەو خوێنـــدەوارێکی زۆر زیرەكو بەدەستەڵات بووە .

سەرەڕای ئەمانە هەمـوو مەولەوی صـــۆفی بووەو ڕێبـــازی نەقشبەندی گرتووەتەبەر ، کە بێ گومان سەرەتای ڕێبازەکە لە کوردستانا زۆر بەتین بووەو ئەوانەی ڕێیانلێکەوتووە چاك لەگەڵیا تێهەڵچوون ، ئەویش موریدی خوالێخۆشبوو شێخ عوثمان سیراجەددین بووە کـــە یەکێك بووە لە خەلیفە هەرە پێشووەکانی مەولانا خالیدی شارەزووری کە ڕێبازی نەقشی هێنایە کوردستان .

مەولانا لــە ١١٩٣ ــ ١٢٤٢ ، سیراجەددین لــە ١١٩٥ ــ ١٢٨٣ ، مەولەوی لە ١٢٢١ ــ ١٣٠٠ی کۆچیدا ژیاوە .

جا مەولەویەکی ئاوا گەورەو باڵادەست ئەبێ ئێمە چۆن بتـوانین هەقی بدەینێو لەسەری بنووســـین ؟ توانای کەموکووڕی ئێمەو باسی فرەلقی ئەم شاعیرە زانا صۆفیەیە کەی لە کێشی یەکدان ؟!

لە مەولەوی دوان بە شێوەیێکی تەواو پێویستی بە لێکۆڵینەوەیە لە لایەنی ئەدەبو زاناییو ڕۆشـــنبیریو صـــۆفیەتی ئەوو ژیانی ئەو دەوروبەرەی تیایا ژیاوەو چەشنی ئەدەبی باوی سەردەم .

لێدوانێکی کەم لـــە شیعرو دیوانەکەی یا باسی تەصەوو فەکەی و پێوەندیی لەگەڵ بنەماڵـە نەقشی‌یەکانی هەورامانا ، یـا لـە فەلسەفەو بیروباوەڕی وەك زانایێکی ئایینی ، کار مەیسەر ناکات .

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کەم لە هیچ چاکترەو تۆزقاڵێ ڕووناکی لـە تاریکی‌یەکی سەمەسا بڕاو باشترەو ئەم ڕەنجەی کە بەرەی ئەمڕۆ ئەیـدا ڕووناکی‌یەکە بۆ کاری لەمە چاکتری ئەم بابەتەی بەرە داهاتووەکان .

من کە بەڕێز مامۆستا نەریمان لە دەزگای ڕۆشنبیری‌و بڵاوکردنەوەی کـوردی‌یەوە تەلەفوونی بۆ کردم بۆ ئەوەی شتێ لەســەر عەقیـدە مەرضی‌یەکەی مەولەوی بنووسم بۆ ئەم کۆڕە پیرۆزە ، لەگەڵ ئەوەشدا وەك وتم پیاوی ئەم مەیدانە نیم ، نەمتوانی داواکــەی بدەمە دواوە ، بەتایبەتی وا بۆ نزیکەی چوار ساڵ ئەچێ سەرومڕ خەریکی ئامادەکردنی شەرحەکەی ئەم عەقیدەیەم کە باوکم لێی کردووەو دوو ساڵیشە لەگەڵ حەمەی براما خەریکی چاپینی‌و ، گیان گەیشتە کونەلووتمان تا لە (٢٠)ی مانگی پێشوودا تەواومان کرد .

بەڵێ من داوای ئەوەیان لێ‌کردم شتێ دەربارەی مەولەوی‌و عەقیدە مەرضی‌یەکەی بنووسم ، بەڵام من بەهۆی ئەو ئاشنایەتی‌یەی لەم ماوەدا لەگەڵ عەقیدەکەو دەورو پشــتیا پەیدام کردبوو وام بە باش زانی وتارە کەم‌و کوورەکەم دەربارەی مەولەوی‌و عەقیدەکانی بێ ، واتە : عەقیـدە مەرضی‌یە کوردی‌یەکـــەی‌و (فضیلە) عەرەبی‌یەکـەی‌و (فـوایح)ە فارسی‌یەکەی ، چونکە وەك لەمەوپاش عەرزتان ئەکــەم پێوەندی‌یەکی ئێجگار زۆر لەنێوان ئەم سێ کتێبەیدا هەیەو بێ یەك نایانکرێ‌و ناوەڕۆکی هەموویان عەقیدەی ئیسلام‌و زانیاریی کەلامە .

جا با بێمە سەر باسی عەقیدە مەرضی‌یەکەی ، زمانی ، بابەتی ، ژمارەی بەیتەکانی ، هۆی دانانی ، سالی دەس‌پێ‌کردن‌و سالی لێ‌بوونەوەی‌و ناونانی :

وەك ئەزانن کتێبەکە بە زمانی کوردیی سۆرانی‌یەو شێوەی تایبەتیی ناوچەی تاوگۆزیی گرتووەتە خۆی‌و شێوەی باوی ئەو سەردەمەی سلێمانیش کاری‌تێ‌کردووە . بابەتەکەی بیروباوەڕی ئایینی ئیسلام‌و زانیاریی کەلامە ، لەگەڵ هەندێ لە بیروباوەڕی حوکەماو ڕەددوبەدەڵی ڕاوبۆچوونی هەندێ لە فیرقەکانی ئیسلام وەك موعتەزیلەو جەبری‌یە ، ئەمانە هەموو بێجگە لە بیروباوەڕی تەصەووف بەتایبەتی لە بەشی ئیمان بە قەضاو قەدەرو باسی ئەوە کە (ئینسان) کردەوەکانی خۆی دروست ئەکا یا خودا . جاروباریش بە نیهانی هیمایێك بۆ بیری (وحدة الوجود) ئەکات .

سالی (١٢٨٠)ی کۆچی دەستی بە دانانی کردووە ، سالی (١٢٨١) لێ‌بووەتەوە .

وەك لە سەرەتاکانی کتێبەکەیەوە دەرئەکەوێ مەولەوی لەسەر تەشجیع‌کردنی خوالێ‌خۆشبوو شێخ عەبدوڕڕەحمانی کوڕی خوالێ‌خۆشبوو شێخ عوثمان سیراجەددین ئەم کتێبەی داناوە . ئەبولوەفا هەم پیرزادەو هەم شاعیرو دۆست‌و هاومەشرەبی مەولەوی بووە . ئەوەتە مەولەوی خۆی لە باسی ئیمانی ئیستیدلالیدا دەڵێت :

ڕوتبەی ئیستیدلال وەختێ هاتە بەین
با وەقەد طاقەت نەقڵێکی بکەین
لە ئەنفاسی پاك ئەئیمەی ئەعلام
لە گرۆی ئەشرەف طائیفەی کەلام

گوڵچنم جارێ جارێ ، خۆشەیێ
برسیم لــە هەرلا تیرم تۆشــەیێ
مووریکم ســاکین ضەیقەت خانەیێ
دەکێشم لــە هەر خەرمەن دانەیێ
لــە دووی ئەنفاسم (ولا سیما)
ئەنفاسی ئەنفوس قودسیی ئەولیــا
لە پاشــا دەفەرموێ :ـ
خەڵقم زەحمەت دا ، بووگم بێئەدەب
با بەس بێ ، چاکە بێمە ســەر مەطلەب
هیممەتی ئەبولوەفا وەفــای کرد
ئەم خدمەتییە بە من جێ ئاورد
وەرنە منو عیلم بەم گرانییە ؟!
فەهمی بێچارە بەم نەزانییە ؟!
خاطر لە تەعیین مەبدەء فەرامۆش
لە صەدای تەشخیص خاتیمە بێگۆش
عەصری قوولەقوول خەم لــە گەردەلوول
دڵ دوور لە مەدلوول ، مەحەبەت عەجوول
وتی : بۆ تەعبین پەکت ناکەوێ
(فیض رحمان بوی و مبدا دوی)
تەعیینی مەبدەء بە گوێتەدا چوو
خاتیمەیچ بزان وەختێ (فارغ) بوو
دڵ لــەم موژدەیە عیجزی چوو لەبیر
لــە مەقصوودەدا هاتەوە تەقریر .

ئەبولوەفای پیرزادەی هێزی داوەتەبەرو موژدەی پێداوە کە ئیستە دەس پێبکەو خوا مەیلی لەسەر بێ بە ساڵێ تەواوی ئەکەیت : حەرفەکانی (فیض رحمان بوی و مبدأ دوی) بە نووسینی کۆنو حیسابی ئەبجەد دەکەنە (۱۲۸۰)ی کۆچی کە مەولەوی دەستی بە دانانی کتێبەکەی کردووە . هەروەها حەرفەکانی (فارغ)یش دەکەنە (۱۲۸۱)ی کۆچی کە لە دانانی کتێبەکەی بووەتەوە .

ژمارەی بەیتەکانی ئەم عەقیدەیەیش ، بەو جۆرە کە لە پەراوێزی شەرحەکەیا بەدرێژی باسم کردووە ، (۲٤٤۱) بەیتەو ئەمەیش لە دوابەیتی عەقیدەکە خۆیدا دەرئەکەوێ کە ئەڵێت :

نزاع بڕیاوە دەگەڵ خاصو عام

(صح العقیده وتم الکلام)

حەرفەکانی ئەم بەیتە بێجگە (دگل) دەکەنە (۲٤٤۱) . برای بەرێز بابەعلی‌ی کوڕی خوالێخۆشبوو مامۆستا شێخ عومەری قەرەداخی لە کتێبەکەیدا کە ناوی « هەڵبژاردەیەك لە (عەقیدە مەرضی‌یە)ی مەولەوی »یە ئەڵێت : تەنها (صح العقیده وتم الکلام) مێژووی لێبوونەوەیە لە دانانی کتێبەکە ، واتە : حەرفەکانی (صح العقیده .. الخ) بە حیسابی ئەبجەد (۱۲۸۱)ن .

ئەی کتێبەکە چۆن ناونرا : (عەقیدەی مەرضی‌یە) ؟ مەولەوی کە لە کتێبەکەی بوتەوە ناوێکی تایبەتی لێ نەناوە ، تەنانەت لە پایانی نوسخە دەستنووسەکەی خۆیا تەنها ئەمەی نووسیوە : (تمت بحمد الله بخط ناظمها المعدوم عبدالرحیم الحسینی عفا الله عنه وعن جمیع المؤمنین) .

لە پایانی ئەو نوسخە دەستنووسەیش کە ساڵی (۱۲۸۱)ی کۆچی بۆ خواڵیخۆشبوو ئەبولوەفا نووسراوەتەوەو ئێمە لە کارەکەمانا زۆر پشتمان پێ بەستووە تەنها (عەقیدەی مەولەوی) نووسراوە .

بەلام پاش ئەو پایانە مەولەوی بە خەتی خۆی لـە پەراوێزا (٨) بەیتی عەرەبی دەربارەی ناونانەکەی نووسیوە ، یەکەم بەیتی ئەمەیە :

(رسـالة جامعة المسـائل

یحبها قلـب ذوی الفضـائل)

لە بەیتی شەشەمیشدا ئەڵێ :

(ســمیتها عقیدة مرضیة

لـدی جناب سید البریة)

بەکورتی مەولەوی ئەفەرموێ :

کە کتێبەکەم دانا حەزرەتی پیرم شێخ عوثمان سیراجەددین خەبەری پێدام کە بە خەوبینین یا بە کەشف بە خزمەتی پێغەمبەر گەیشتووەو ئەم کتێبەی پێش‌کەش کردووەو ، ئەویش فەرموویەتی :-

ئەم نامەیە بۆ ئێمە نێرراوەو ئێمە لێی ڕازین . کە ئەمەم لە شێخ بیســت ناوم‌نا (عەقیدەی مەرضی‌یە) واتە : عەقیـــدەیێکە حەزرەتی پێغەمبەر لێی ڕازی‌یە .

ئەم کەشفەو ئەم جۆرە بینینە لەلایەن مورشیدەوە صۆفی‌یەکان بـە شتێکی عەجایەبی نازانن .. مەولەوی لە عەقیدەکانیاو لە دیوانەکەیشیدا جارجار وا نوقمی دەریای تەصەووف ئەبێ بەتەواوی خۆیی خۆی لـــە دەست دەرئەچێ .

شایانی باسە لە ساڵی تەواوبوونی ئەم کتێبەدا شێخی سیراجەددین بەسەر زیندوو بووەو ، جەنابی باوکم لە بەرگی دووی (یادی مەردان)دا ئەڵێ : شێخ لە ساڵانی دوایی ژیانیا ئیفلیـــج بووەو هەر بەو نەخۆشی‌یە ساڵی (١٢٨٣)ی هیجری کۆچی دوایی کردووە .

وا تێکرا سیراجەددینی باوکو ئەبولوەفای کوڕ هەریەك بەجۆرێ ، وەك مەولەوی خۆی ئەفەرموێ ، بەشیان لە کتێبەکەدا هەبووە ، یەکێ بە تەشجیعو یەکێ بە نرخ بۆدانان کە بووەتە هۆی ناونانەکەی .

بێ گومان هەردوو حاڵەکە : هاندان بۆ دانانو بەخزمەت پێغەمبەر گەیاندنی دانراوو ناولێنانی وەها جوان بۆ صۆفی‌یەکی دڵ زیندووی قاڵی عیشـــقی گیـــانیی وەك مەولەوی‌ی (مەعدووم)ی (نە موختـــارێ) (نە لاموختار) ، نە پیری لە مەیدانا ئەهێڵێو نە ناتوانایی ، مەولـــەوی خۆی ئەڵێت :

« دڵ لەم موژدەیە عیجزی چوو لە بیر

لـە مەقصوودەدا هاتەوە تەقریر »

ئەمە سەبارەت بە عەقیدە مەرضی‌یەکە .

(فەضیلە) عەرەبی‌یەکەیشی بریتیە لـــە (٢٠٣١) بەیت ، وەك مەولەوی لە دوادوایی‌یەکەیدا ئەفەرموێ :

أشـــعارها جاءت طباق (الفرض)

اشـــعاره شاف لکل المرض

حەرفەکانی (الفرض) بە حیسابی ئەبجەد (٢٠٣١)ن . هەر لەپێش ئەمەیشدا مێژووی تەواوبوونەکەی نووسیوەو ئەفەرموێ :ـ

قلـت لمن تأریخ ذاك اما

فی (عرفه) مع (دمع) عین تما

(عرفه) ئەگەر نوقطەیێك کە وەك دڵۆپی فرمیسکی چاوە بچێتـە سەر عەینەکەی دەبێتە (غرفه) ئەمیش بە حیسابی ئەبجەد (١٢٨٥)ە ، واتە : پاش وەفاتی سراج‌الدین بە دوو ساڵ .

له باسی هۆی دانانی ئەم (نضیله)یەشدا له سەرەتادا وەصفێکی جوانی بەهائەددینی پیرزادەی ئەکاتو به جێنشینی بەڕێزی سیراجەددینی دائەنێتو ، ئەڵێت :

بەهائەددین داوای لێ کردم ئەم کتێبه شیعره بهۆنمەوە . ئەمیش داوای لێبووردنی لێ ئەکاتو به جوانترین شێوه باسی بێهێزیی خۆی ئەکات ، بەڵام بەهائەددین هەر قەناعەت ناکات تا دوایی ناچاری ئەکات دەست بداتەبەرو کتێبەکه دابنێ ، ئەوەته ئەڵێ :

وصـــية المستخلف المجـد
شيخ الهـــدى نور الورى محمد
امرنى بنظمهـــا وحالى
تعللـــت عن حسن الامتثال

ئیتر له کۆمەڵه بەیتێکا زۆر بەجوانی باسی وەزعی ناڵەباری خۆی ئەکات تا دوایی ئەڵێت :ـ

ابى ســوى الدرر ، فالتزمتها
جمعتها ، رتبتها ، نظمتها
لعقد جيد العرب الاتراب
ابكار افكار اولى الالباب

ئەم داواکردنەی بەهائەددینەیش لەسەر داواکردنی ســیراجەددین بووە پێش وەفاتی ، ئەوەتا مەولەوی خۆی ، که خەریکه لـــه کتێبەکه بێتەوە ، ئەڵێت :ـ

بنظمنا لهـــذه العقائد
نشرا لما فيها من الفوائد
فزت بهـذا الكرم النبيل
بالتفات حضرة النبى لى

اذ شيخنا قطب الزمان امرا ،

مطابقا لامر سيد الورى

هەر لە پەراوێزی (قطب الزمان)دا مەولەوی خۆی مەعنای لێداوەتەوە کە مەبەس لەم قوطبی زەمانە خوالێخۆشبوو شێخی سیراجەددینە .

وەك پێش کەمێ وتم مەولەوی ئەم فەضیلەیەی لە (١٢٨٥)ی کۆچیدا تەواوکردووە ، واتە پاش وەفاتی سیراجەددین بە دوو ساڵ ، خۆیشی ئەڵێ کە سیراجەددینی پیری ئەمری پێ کردووە ئەم عەقیدەیە دابنێ و بەهائەددینیش هەر لەسەر ئەو بنەڕەتە داوای لێ کردووە دایبنێ !.

بۆ ڕۆشن کردنەوەی شتەکە ، بەجۆرێ لەگەڵ باری صوفی یەتی یەکەی مەولەوی دا بگونجێ ، باوکم لە لاپەڕە (٨١٣)ی وەسیلەکەیدا کە شەرحی ئەم فەضیلەیەیە نووسیویە : ڕوون کردنەوەی ئەم شتە بەمجۆرەیە :

خوالێخۆشبوو مەولەوی پێش دانانی ئەم فەضیلەیە واتە : ساڵی (١٢٨١) عەقیدە کوردی یەکەی تەواو کردووەو ئەوکاتە سیراجەددین لە حەیاتا بووە ، مەولەوی کتێبەکەی داوەتێ و تکای لێ کردووە بە کەشف پێشکەشی حەزرەتی پێغەمبەری بکات (د.خ) . ئەویش ، واتە سیراجەددین ، بێ دڵی نەکردووەو بە کەشف کتێبەکەی پێشکەشی مەقامی پێغەمبەر کردووەو ، ئەویش (د.خ) ڕازی بووە لە عەقیدە کوردی یەکەو ، ئەمری فەرمووە کە بە عەرەبیش شتێوا دابنێ ، چونکە بۆ خەڵك بەسوودە . دیارە شێخی بەهائەددینیش ئاگای لەم کەین و بەینە بووەو پاش وەفاتی باوکی شتەکەی تازە کردووەتەوەو داوای لە مەولەوی کردووە ئەمرەکە بەجێ بێنێ ، ئەوەبوو ئەویش فەضیلەکەی دانا .

لێرەدا تەرجەمەی قسەکەی باوکم تەواوبوو .

من ئەڵێم : مەولەوی بەوەشەوە نەوستاوە ، بەڵكو ساڵی (١٢٨٦) كتێبێكی هەر لەم بابەتەیشی بە فارسی داناوە كە ناوی (فوایح)ە .

دانیشتووە بەڕێزەكان !

مەولەوی‌و سیراجەددین پیرو مورید بوون ، زیاد لەوەیش مەولەوی پێوەندیی دڵسۆزی لەگەڵ هەر چوار كوڕەكەیا هەبووە بەتایبەتی لەگەڵ بەهائەددینا كە پاش مردنی باوكی بێجگە دۆستایەتی پێوەندیی صۆفی‌یەتیشی لەگەڵیا هەبووە . ئەبولوەفایش دۆست‌و ئەدیب‌و هاومەشرەبی بووە .

سەیری لاپەڕە (٥٨١)ی عەقیدە مەرضی‌یەكە بكەن كە دەربارەیان چی ئەڵێ ؟

هو الشيخ ، هم ولده الابرار

هو الشيخ ، هم نجله الاحرار

سەركردەی ئەصحاب باوەفاو صەفا

یەكێ (بوالبها) ، یەكێ (بوالوفا)

دەشێ چی بڵێ لە وەصفیان كەس

موحەممەدی خولق ، ڕەحمانی نەفەس

یەكێ ئایینەی فاروقیی عومەر

یەكێ حەقیقەت ئەحمەدی سی‌یەر

مەبەسی لە (ابو البها) شێخی بەهائەددینەو ، لە (ابو الوفا) حاجی شێخ عەبدوڕڕەحمانەو ، ئایینەی فاروقیی عومەر شێخی ضیائەددینەو ، مەبەسی لە (ئەحمەدی سی‌یەر) شێخ ئەحمەدە .

ئا لەوكاتەدا كە ئەم مەدحەی كردوون ، واتە ساڵی (١٢٨٠ — ١٢٨١)ی كۆچی مەولەوی عومری (٦٠) ساڵ بووە . بەهائەددین عومری

(٢٩) بووه ، ئەبولوەفا عومری (٢٨) بووه ، ضیائەددین تەمەنی (٢٦) بووه . شێخ ئەحمەد کە لە هەموویان بچووکتر بووه لە تەمەنی (١٥) سالیدا بووه . کەچی مەولەوی بە بێ گوێدانە تەمەن بەوجۆره مەدحیان دەکات کە بیستتان . خۆ لە (فەضیله)کەدا مەدحێکی ئێجگار جوان و پڕ مەعنای بەهائەددینی کردووه . بڕوانە لاپەڕە (٢٨ – ٢٩)ی « الوسیله فی شرح الفضیله » .

کەواتە بۆ مەولەوی شتێکی سەیر نی یە کە (عەقیدە مەرضی یە)کەی بۆ ئەبولوەفاو (فەضیله)کەیشی بۆ بەهائەددین داناوه .

(فەوائیح)ەکەی ، کە ئەویش هەر لە بابەتی عەقیدەی ئیسلامی یە ، سالی (١٢٨٦)ی کۆچی داینوه وەك خۆی دەفەرموێ :

شم التاریخ اذ یبدی تمامه

عزیز طیبـــه مسك ختامه

حەرفەکانی نیوەی دووەمی ئەم بەیتە بە حیسابی ئەبجەد (١٢٨٦)ە کە سالی تەواوکردنیەتی .

بۆ ژمارەی بەیتەکانی و ناوەکەیشی ئەفەرموێ :–

حساب از (دسته گلها) بود مفهوم

بنام وی (فوایح) گشـــت معلوم

حەرفەکانی (دســـته گلها) بە حیسابی ئەبجەد (٥٢٦)ن کـــه ژمارەی بەیتەکانیەتی . کە ژمارەی شیعرەکانی لە چەند دەستە گوڵێکدا بێ ئەوا ناوەکەیشی ئەبێ (فوایح) بێ کە بێن و بەرامەی خۆشە .

لە یەك دوو شوێنی ئەم فەوایحەدا ناوی ئەحمـەد هاتووه ، بەلام هیچیان بۆ ئەوه ناشێ بکرێتە بەلگە لەسەرئەوەی کە مەولەوی کتێبەکەی بۆ شێخ ئەحمەد دانابێ .. من بەش بەحالی خـــۆم شتێکم دەســـت

نەکەوتووە ئەمە بگەیێنێ .. بەڵام ئیهتیمامی شێخ ئەحمەد بەم کتێبـــەو پەراوێز لێ‌کردنی‌و مەعنای قووڵ لێدانەوەی شیعرەکانی ، کە لە وردی‌و تەصەوفدا تەکی بە مەولەوی هەڵچنیوە ، بە بێ ژێرکاسەی نازانم ... ئەگەرچی لـە ساڵی (١٢٨٦)دا کە ئەم کتێبەی داناوە شێخ ئەحمـەد (٢٠) ساڵان بووە .

هەرچۆن بێ من بە دووری نازانم پێوەندی‌یەکی تایبەتی لە بەینی ئەم کتێبەو شێخ ئەحمەدا هەبێ .

هەرچۆن بێ ئەم (عەقیدە مەرضی‌یە) کوردی‌یە سەرچاوەو کلیلی دوو کتێبەکەی‌تریەتی چ لەلایەن ناوەڕۆکو چ لەلایەن هۆی دانانەوە .

هەروەها مەولەوی هەروەك غەزەلەکانی کوردین لە عەقیدەکانیشیا کوردی‌یەکەی پێش‌کەوتووە ، دوآیی دەستی دآوەتە عەرەبی‌و فارسی‌یەکە .

مەولەوی لە هەندێ شوێنا لە شیعری (عەقیدە مەرضی‌یە)کەی هێناوە ، کوردی یـا عەرەبی ، لەگـەڵ کەمێ دەسکاریی کێشی‌دا لـــە (فضیلە)کەیا بەکاری هێناوە . بۆنموونە :

لە (عەقیدە مەرضی‌یە)کەیا لە باسی خەلیفەی سێهەم حەزرەتی عوثماندا (ر.خ) ئەڵێ :ـ

كان للقا النبى خميصا
لذا ما خلع ذاك القميصا
حتى لقى النبى ســعيدا
ذا مرتبـة اسنى شـهيدا

لە (فەضیلە) کەیشیدا ئەڵی :ـ

كان لرؤية النبى خميصا
لاجل ذا ما خلع القميصا
حتى اذا لقيـه سعيدا
ذا رتبة عالية شــهيدا

له باسی خەلیفەی چوارەم ئیمامی عەلی‌دا (ر.خ) لە (عەقیــدە مەرضی‌یە)کەیا ئەڵێ :ـ

بابی مەدینەی عولوومی هودا

قالیعی بابی خەیبەری عیــدا

لە (فەضیلە)کەیشیا ئەڵێ :

باب مدينة العلــوم والهدى

وقالع لباب خيبر العـدى

بەڕاستی وشە کوردی یا عەرەبی هەویریش بێ ئەوەندە ئاسان نایە بەدەستەوە کە بە دەستی مەولەوی‌یەوە دێت‌و یاریی پێ ئەکات ! دانیشتووە بەڕێزەکان !

ئەوەی مەولــەوی مەزن کردوویە ، واتــە : کتێــب دانــانی بۆ خوالێ‌خۆشبووان شێخی بەهائەددین یا شێخ عەبدوڕڕەحمان شــتێکی کەس‌نەکردەو سەیر نی‌یە ، صەدان ساڵ پێش ئەوو تا سەردەمی ئەوو دوای ئەویش زۆر لە کتێب دانەران کــە کتێبێکیان داناوە کردوویانەتە دیاریی دەرگای میرو وەزیرو پیرو لە دێباچەی کتێبەکانیاندا بەشانازی‌یەوە نووسیویانەو نەك تەنها ئەوە بەڵکو حەفتا پشتی میرەکانیانیش کردووەتە گەورەو وەجاخزادە !

مەولەوی صۆفی بە حەزی پیر یا پیرزادەکانی خــۆی کتێبی داناوە کە پێوەندی‌یەکی گیانی لەگەڵیانا هەبووەو ، پێکەوەیش چەشی ئەدەبی‌یان هەبووەو پێکەوەیش مریدی باوکی ئەوان‌و مەولەوی مامۆســتای ئەمان بووەو هەموو لەو بۆتەدا قاڵبوون .

ئیتر لە جیهانی تەصەووفدا ئەوەیان زۆر گرنگ نی‌یە کە مەولەوی لەوان بەعومرتر بووە ..

خـۆ ئەم وەك فیردەوسی نەکردووە (شـــانامە) بۆ پارە دابنێو لەپاشانا لەسەر پارە ، ماڵی پارە کاول بێ . لەگەڵ شادا تێکچێو توندی بەندیخانە بکرێ !

ئەم بەپێی بیروباوەڕی خۆیو بۆ هاومەشرەبی خـۆی ڕەنجی‌داوەو خۆیشی ونن‌ەکردووە ..

کورە هی وا هەبووە لە کاری وەهایی‌دا بەڕادەیێ خۆی ون‌کردووە لە سەربازی نادیار نادیارتر بووە ، ئەوە نی‌یە جەلالەددینی ڕۆمی ئەمر (کلیات)ێکی هەزاران شیعریی ، شیعری نایابو بەکاکڵو ئاودار ، بـۆ شەمسی تەبرێزیی پیری داناوەو ناوی ئەوی لەسەرە ؟!

پیرو مریدی وا نەبێ بۆچێ باشە ؟.

دانیشتووە بەڕێزەکان !

مەولەوی بلیمەت لە ساڵانی (١٢٢١ ـــ ١٣٠٠)ی کۆچی‌دا ژیاوە ، نزیکەی ٧٩ ـ ٨٠ ساڵ تەمەنی کردووە .. لەوە ئەچێ هەر لە سەرەتای لاوی‌یەوە پێوەندیی لەگەڵ ڕێبازی نەقشبەندی‌دا پەیدا کردبێ ..

لە ماوەی (١٢٨٠ ـ ١٢٨٦)دا ئەم سێ کتێبە نایابەی داناوە . بـە هەرسێکیانەوە (٤٩٩٨) بەیتن . ئەمانە بەرهەمی (٦) ساڵی بوون ، ئەگەر بڵێین هەمووی ساڵەکان خەریکی دانانو پاکنووس‌کردنەوە بووبێ ، کە ئەمەیش لە سواریی قەریحەو دەســـتەڵاتی باڵادەستی مەولەوی‌یەوە دوورەو ، من دڵنیام کە ئەم سێ کتێبە وەختێکی کەمیان بردووە .

بێجگە ئەمانە ئەوەی بۆ مەولەوی بمێنێتەوە دیوانەکەیەتی ، کـــە باوکمو حەمەی برام ـ ئەگەرچی ناوی حەمە لە کتێبەکـەدا نەهاتووە ـ ئامادەیان کردو ساڵی ١٩٦١ بەچاپیان گەیاند ، لەگەڵ هەندێ قەصیدە کە جاروبارو لەم‌لاو لەولا ئەدۆزرێنەوەو بە هی ئەو ئەدرێنە قەڵەم(١) .

تۆ بلێی تەنها ئەمە بەرهەمی (٦٥) ساڵ عومری شاعیرێکی گەورەی وەك مەولەوی بێ ، کە (١٥) ساڵی تەمەنی منالی لە (٨٠) ساڵی عومری دەرکەین و بلێین هەتا ئەوێ هیچی نەنووسیوە .

من بە دڵنیاییەوە ئەیلێم مەولەوی‌یەکی سووتاوی عیشق کە لە ماوەی (٦) ساڵا لە وەرزی پایزی عومری پیرۆزیا توانیبێتی ئاوا بەئاسانی ئەم بەرهەمە نایابانە دابنێ ، هەرگیز ناچێتە عەقڵەوە بەرهەمی (٦٥) ساڵی‌تری هەر ئەوەبێ کە باسم کرد .

هەر خوا ئەزانێ چەند گەوهەری نایابی‌تری بووە کە بەردەڵبەردو ئازوگوێزو کوێرەوەری‌و خانوو کتێبخانە سووتان‌و ژیانە دواکەوتوەکەی وڵاتەکەی‌و نیشتمانە لە ئاوەدانی‌یەوە دوورەکەی‌و ، دوورنەکەوتنەوەی خۆی لە زێدو ماوای‌و بەر تیشك نەکەوتنی بوونەتە هۆی ون‌بوونیان ..

دیسان هەر خوا ئەزانێ ئەگەر ئەویش وەك پایەبەرز مەولانا خالیدی بەناوبانگ بکەوتایەتە شوێنێکی ئاوەدانەوە چی ئەبوو بەرهەمی چۆن ئەبوو ؟

هەرچۆن بێ مشتێ نموونەی خەرواریکەو بمانەوێ‌و نەمانەوێ مەولەوی یەکێکە لە شاعیرو زاناو هەرە هەڵکەوتووەکانی نەتەوەکەمان‌و لەسەرمانە شانازی پێوە بکەین .

تەنها یەك پرسیار هەیە لە مێشکما گینگڵ ئەخوات و زۆر جار بیری لێ ئەکەمەوەو ئەڵێم :ـ

مەولەوی کە هاوچەرخی (نالی)و (سالم)و (مەحوی) بووە ، لەگەڵ ئەو تەمەنەدا کە ژیاوە بۆ هیچ پێوەندی‌یەکی دیار نی‌یە لەگەڵیاندا ؟

خۆ ئەگەر بلێین نالی‌و سالم صۆفی مەشرەب نەبوون‌و ئەوی (صۆفی)یش دانوولەی لەگەڵیاندا نەکوڵاوە ، خۆ خوالێ‌خۆشبوو

(مەحوی) شاعیرێکی باڵادەستو صۆفی یەکی تەواو بووەو ، پێوەندی یە گیانی یەکەیشیان بە یەك بنەماڵەوە بووە ، هەردووکیان سەر بە شێخی بەهائەددین بوون . ئەی بۆ هیچ پێوەندی یەك تەنانەت هی دژایەتی لە ئارادا نی یە ؟

زۆر ئاشکرایە مەولەوی لە عەرەبی و فارسی دا لەمانە سەرامەدتر نەبووبێ کەمتر نەبووە، زمانە کوردی یەکی زۆر ڕەوانیشی هەبووە بەتایبەتی هی ناوچەکەی خۆی ..

لەڕاستیدا وردەکاری یەکانی وشەئارایی وەك جیناسو طیباقو ئەم شتانە لای مەولەوی وەك ئاوخواردنەوە ئاسان بوون .

هەر بۆ نموونە ، کە عوزرخواهی بۆ بەهائەددین ئەکاتو ئەڵێ ناتوانم کتێب دانێم ، سەیری کەن چی ئەڵێ ؟ :

لادنی وزد نوی خلانی

انقض ظهر السر ما خلانی

كان ابو بلاءی الذبابا

فكلما عنی ذب آبا ..

مم سدی ولحمة البنیة

ذا الضعف تلكم قوة البلیة

تحرقنی ، تفركنی ، تصفینی

كانني الفريك تشتهينی

فصحوتی غشیها عشیتی

ترددت فی مشیتی مشیتی

بەڕێزەکان !

سەرم ئێشاندن ، داوای لێبووردنتان لێ ئەکەم . لە گیانی مەولەویی زۆریش تکا ئەکەم کە ئەگەر لەم باسانەدا یا لە تێکڕای ڕەنجەکەما لەگەڵ باوکما لە ئامادەکردنی شەرحی (عەقیدە مەرضیـیە) کەیا هەڵەیێ یـا قسەیێکی زیادم کردبێ لێم ببورێ ؛ هەرچیم وتبێ بە نیازێکی خاوێنەوە بووەو بۆ خـزمەتی کەلەپووری نەتەوەکـــەم بووە ، بە بەرزکردنـەوەو حەقپێدانو لەپێناوی زیاتر ناساندنی مەولەویی مەزندا بووە .

هەمووتان لێم ببوورن .

دڵخۆش‌و سەربەرز بن .

---

(١) لەناو مەلاو فەقێی ناوچـــەی هەڵەبجەو شـــارەزوورا باوە مەولەوی عەقیدەیەکی کوردیی کورتیشی هەیە . برامان شێخ محمد علی قـــەرەداغی‌یش عەقیـــدەیەکی ٢٠ لاپەڕەییی بە ناوی (عەقیـــدەی مەولەوی)یەوە لەچاپداوە سەرەتاکەی ئەمەیە (ئیمان باوەڕە با لێـت نەشێوێ) ، بەلام ئەم (ئیمان باوەڕە ...)یە لەناو خـــەڵکا باو بوو و نەیشیان‌ئەوت هیی مەولەوی‌یە . من باسی نە ئەو عەقیـــدە کوردی‌یەو نە عەقیدە لەچاپدراوەکەی شێخ عەلیم لە وتارەکەما نەکرد چـونکە بۆم ســـاغ‌نەبوەتەوە مەولەوی عەقیدەیەکی بچووکی هەبێ‌وئەو عەقیدەیەش (ئیمان باوەڕە ..) بێ .

— فاتح —

گەشتێك بە ئاسۆی خەیاڵی مەولەوی‌دا

محمد امین حبیب

مەولـەوی ناوی (عبدالرحیم)ە ، لەناو خەڵکاندا بە مەولەوی‌و ، لە شیعردا بە نازناوی (مەعدووم) ، وەیا (مەعدوومی) بەناوبانگە ، لە شوێنە شاخاوی‌یەکانی ناوچەی کوردســـتانی (تاوگۆز) لە ســــاڵانی بیستەکانی سەدەی دوازدەی کۆچیدا لەدایك بووەو ، لـە (١٣٠٠)ی کۆچی ماڵاوایی لە ژیان کردووەو ، لە گۆڕستانی ئەسحابە لە دامێنی دێی (سەرشاتە)ی خواروو لەسەر زێی سیروان جەستە بێ‌گەردەکەی بـە خاك سپێردراوە . بە ڕەگەز دەچێتەوە سەر زانای بەناوبانگ لە ئاسمانی کوردەواریدا مەلا (أبو بكر)ی موصەننیف .

ئەم بەهرەوەرە ، ئەم هونەرمەندە لەناو کۆمەڵگەیەکی نەخوێندەوارو دوور لە شارستانێتی‌و نەزانین‌دا ژیاوە ، نازانم چۆن ئەم هەڵکەوتووە ، ئەم لێو پاراوە لەو ڕەقەن‌و وشکەدێم‌و کووڕەدا پەیدا بووە ؟

« الله یعلم حیث یجعل رسالته » صدق الله العظیم .

ئەم بلیمەتە لەگەڵ ئەوەدا کە بۆی‌لواوە لەسەر خواستی میرەکانی ئەردەڵانی کوردستانی ئێران‌و ، هەروەها لەلایەن پادشاکانی بنەماڵـەی قاجاری‌یەوە بانگیان کردووە کە جێ‌وشوێنی خۆی بەجێ‌بهێڵێ‌و شوێن‌و شوێنەواری پڕ لە ژیانی خۆش‌و کامەرانی‌یان بۆ ئامادە کردووە کـــە بە مسۆگەری بە ژیانێکی بەختەوەری ژیانی تێدا بەرێتەسەر ، ئەمیش لەگەڵ

هەژاریو دەستکورتیو نەدارایدا ، ولاتەکەی خۆیو ڕەشو ڕووتەکەی دەوروبەری بەجێ‌نەهێشتووە ، بە ژیانی سادەو بە گوزەرانی پڕ لە تاڵاوو کــولەمەرگی قەناعەتی کردووە ، بە بێ‌جیــاوازیو لەخۆباییبوون بە خەباتو تێکۆشانی ڕۆحیو کۆمەڵایەتی لەگەڵیاندا ژیاوە ، « سلام عليه يوم ولد ويوم يموت ويوم يبعث حيا » .

مەولەویی بلیمەتو هەڵکەوتوو بە ناوی خەرمانلۆخیو ، خۆشەچینی زانستەوە ڕووی کردۆتە ناوچە ئاوەدانەکانی کوردستانی ئەردەڵانو بابان ، لە کۆتایی گەشــــتەکەیداو ، لەپاش تەواوکردنی پلەی خوێنــــدنی ئەو سەردەمە ، دێی چڕوستانەی نەوروٚلیی کردووە بە هەوارگەو شــوێنی دەرس‌وتنەوە . لێرەدا لەپاش چەند ساڵێك بووە بە داوی (تصوف)ەوە شێخی سیراجەددینی کردووە بە ڕابەرو ڕێنمای خۆی ، لێرەداو لــەم ڕێبازەدا ئینقیلابێکی ڕۆحیو ، وەرگەڕانێکی گیانی ڕوودەکاتە ژیانیو ، ئەوەندەی‌تر لە دنیا دوور دەکەوێتەوە .

پایــەی زانیاریی مەولەوی

مەولەوی ڕادەی عیلمیو پایەی زانستیی زۆر زۆر بەرزو ، لــە سنوور بەدەر بەچێژو بەکێش‌و ڕەسا بووە ، وەك ئاشکرایەو بەرهەمەکانی گەواهی دەدەن بە پەنجە ئیشارەتی بۆ کراوە . قەڵەمو زبانی زۆر پاراوو بەبڕشت ، توانیویەتی هەموو جۆرە گرێ‌کوێرەیەکی ژیان بکاتەوەو ، لــە ئاژاوەو هەراو هوریا خەڵك ڕزگار بکا ، لەناو زاناکانی ئەو سەردەمەدا ئەگەر مەسئەلەیەکی عیلمی ڕووی‌دابێت بۆ نەهێشتنی ناکۆکیو پەی‌بردن بەڕاستیو کۆتایی هێنان بە کێشەکە پەنجە بۆ مەولەوی درێژ کراوەو ، توانیویەتی باری ڕاستی بخاتەڕوو ، وە هەردوو لایەن ــ لایەنی حەق‌و لایەنی ناحەق ــ بێ‌دەنگ بکات . قسەو فتوای خەتمی کەلامو (حجه)ی سەردەمی خۆی بووە .

ئەوە جێی دوودڵیو گومان نی‌یە کە لـە عیلمی کەلامو فەلسەفەدا دەستێکی باڵاو درێژی بووە ، کتێبەکانی وەك بەرچاو دەکەون بەڵگەن بۆ چەسپاندنی ئەم ڕایەمان .

ئیبـداعاتی مەولـەوی

مەولەوی بە دوو شێوە شیعرو هەڵبەستی داناوە . بەشێك لـە شیعرەکانی لە وەڵامی دۆستانیو هاوڕێیانیدا وتوونی ، ئەمەش دیارە بەرزیو نزمی‌یان دەگەڕێتـــەوە بۆ بەرزیو نزمیی ئەوکەسانەی کـە شیعرەکانی بۆ ناردوون ، زوربەیان لەڕووی ناوەرۆكو مەضـــموونەوە ئاساییو ئیبداعو داهێنانیان تێـــدا بەدی‌ناکرێت ، پێغەمبەر دروودی خوای لەسەر بێ دەفەرموێ : « کلم آلناس علی قدر عقـــولهم » ، بەڵام لەوانەی کە نامەی شیعریی بۆ ناردوون ، وەك ئەحمەد بەگی کـــۆماسیو شیخ ئازیزی جانەوەرەیی .. شیعرەکانی لەوپەڕی جوانیدان .

بەڵام هۆنراوەکانی‌تری ، ئەوانەی کـــە بۆ مســـتەوا بەرزەکانی ناردوونو ، ئەوانەی کە بە هاندانێکی دەروونیی خۆی دایڕێژاون هێمای جوانکاریو هونەری‌یان پێوە دیارەو ، لەوپەڕی صەفای فیکریو تیژیو مەودای سەخای زیهنیدانو ، جوانیو شەنگیو پیرۆزی خەملاندونیو ، دیمەنو ڕوخساری سیحراوی پێـــكدەهێننو ، دڵو دەروونی ئەدەب پێش ئەدیبەکان دەخەنە جونبوشو ســـەما ، ئەم دەروونی‌یانەی لەڕووی هونەرو وێژەوە دەتوانین شـــانازی‌یان پێوە بکەین ، دەیشـــتوانین بەربەرەکانێی ئەدەبی وڵاتانی دوورو نێزیکیان پێ‌بکەین ، هەموو ئیبداعو تازەنو ، دەنگو ئاوازی موســـیقای کوردەواری‌یان پێوەیە ، هەمـــوو ڕەنگدانەوەی سروشتو دیمەنە شەنگەکانی کوردستانن .

سەیری پارچە هەڵبەستەکەی بکە کە لەسەر ســـەرچاوەی زەڵم وتوویەتی کە سەرەتاکەی بەم بەیتە دەس پێ دەکات :

وەهارەن ، سەیرەن ، سەوزەی دیاران
نم‌کەوتە دیدەش چـون شەو بێداران

هەروەها سەیری (بەرزان هیلال تار ...) بکەو ، لەپاشــان برۆ سەیری ئەو چامانەی بکە کە لە بەهارانو هاوینانو زستاناندا وتوونی ..

جیهانی شیعری مەولەوی جیهانێکی پان‌وپۆڕو فراوانە ، جیهانێکە پڕ ئەفسوونو سیحراوی ، سەیری هەر قەصیدەیەکی بکەیت بەتایبەت ئەوانەیان کە بە ئیلهامو ئیحـــای دەروونیی خۆیەوە دای‌ڕشـــتوونو ، عەناصیرەکانی چەند وشەیەکی ئاساییو خۆماڵین ، دەیانکات بە ڕایەڵو پۆی چنینی تەونی خەیاڵەکەیو ، لەپڕ ، توحفـــەیەکی نایاب پێکدێننو دەیانخاتە بەر چاوو دەیان ڕەنگێنێ ، تابلۆیەکی قەشەنگی بێ‌وێنەیان لێ دروست دەکاتو دەیان‌نرخێنێ ، جوانی بەدەمیـــانەوە پێ‌دەکەنێو ، ئەدەبو سروشت شانازی‌یان پێوە دەکات ، خەیاڵەکـــەی دەبینی زۆر ناسكو وردو پڕ لە ئیبـــداعو داهێنـــانەو ، جـــوانی تیـــایاندا پەنگی خواردۆتەوە ، پیرەمێرد واتەنی : « وەك ئاوی حەیات لەتوێی میدادا » .

ئافەرین مەولەوی ، هەی صەد هەزار ئافەرین ! تۆی پەروەردەی شاخو شیوی دوور لە ئاوەدانیو شارستانێتیو ، لەناو بەرەیەکی ڕووتی نەزانداو لـــە ژیانێکی پڕ کوێرەوەریدا لەکوێو چـــۆن ئەم خەیاڵـــە ئەفسووناویو یاخیو پڕ لە ئیبداعەت هێنایەدیو کردت بە خشـــڵو زێڕو یەخەی ئەدەبت پێ ڕازاندەوە !!.

با منی مردووی پڕ لە کوێرەوەریو کەساسو دڵبرینـــدار ڕۆحی پاکی بێ‌گەردی زینـــدووت داچڵەکێنم ، کـــوێرەوەری‌یەکانی ژیانی ئەمڕۆژەمت بدەم بەگوێداو نەهێڵم لە گۆڕەکەشـــتدا بەئارامیو هێمنیایی

بژیت ، قوربان ! گەورەم ! ڕابەری ڕێی دڵداریو کەساسیم ، ئەی هەتا ماوم ئەتپەرستم و کوڕنووشت بۆ ئەبەم ، ئەم جیهـــانەی کـــە تۆ لێی ئاوابوویتو ، گۆشەی ئەڵحەد سەرای سەنگت کرد بە نشینگەی هەتا هەتاییت ، ئێستاکە شەونمو شنەی سەوزەو لەرەی گەڵای نەونەمامان ، هاژەی بەفراوی کوێستانەکان کە حیکایەتی فرمێسکە بەخوڕ ڕژاوەکەی تۆیان دەکرد ، ئەو گوڵاڵانەی کە بۆ دڵ مەلالانو ماندووانی ڕێگا خێمەیان هەڵئەداو سێبەریان بۆ ئەکردن ، ئەو ئاسکە چاو ڕەشانەی کە لە توونی دەروونی تۆدا تارو تەرە دەبوون ، ئەو سروشتەی کە سەردەمێك ئیلهامی شیعرو خەیاڵی تۆ بوو ، ئەو ڕوومەتەی کـە لەژێر سیماڵەوە وەکـو مانگ لەژێر هەوری سیاوە گۆشەی ئەکێشـــا ، نە کەس هەیە بۆیان بڕوانێ ، نە ڕێبوار هەیە بۆنیان بکات ، نە جیلـــوەی بەهارو نە ڕەنگی زەوارو نە خشپەو فڕەی پۆڕو کەوو ، نە ڕووی ســـپیی ژێر دەواری ڕەش ؛ دنیایەکی چۆڵو هۆڵو کپو بێدەنگ ، نە تۆ دیاریو نە یاران .

گوێم لێیە لە گۆڕەکەتەوە ئەم شیعرانە دەدەی بەگوێمدا :

مەشنێن چین چین چنوور ، لـە کاوان

توخوا ماتەم بە هاژەی بەفراوان !

چنوور لە کاوان ئەو نەبێ بۆ چی ؟

هاژەی بەفراوان ئەو نەبێ بۆ چی ؟

نەسیم ! بەس هەڵکە بە کۆسارانـدا

بەس گـەڵا بەرە بـە دیارانــدا

شنەی ئەو بەرزە ئەو نەبێ بۆ چی ؟

لەرزەی صەد تەرزە ئەو نەبێ بۆ چی ؟

بە صەدای خۆشی دڵ خۆش مەزاقان

نەلەرزێ ئێتــر کەڵڕەو لـە تاقان

خاڵ خاسان بێ (ئـان) هەر بار بە لێو بن
هێلانەی دڵان با هەر پەشێو بن
ئەو (ئانە) بۆ دڵ ئەو نەبێ بۆ چی ؟
ئەو لانە بۆ دڵ ئەو نەبێ بۆ چی ؟

قسەی جوانی مەولەوی‌و خەیاڵی ناسك‌و فراونی لە هەموو گۆشەو ناوەرۆکی چامەکانیەوە جیلوەدەکەن‌و لــەو زەوی‌یە نماوی‌یە بەپیتەدا سەر هەڵدەدەن ، بەصەفاو بە شەنگی دەشتی دڵ ئەڕازێننەوە .

دیسانەوە گوێم لێیە لە گوڵشەنی گۆڕە ناسکەکەتەوە ئەم ئاوازە ئاوازەیە بەگوێمدا دەدەی :ـ

ناسك ئامادەی فەصـڵی بەهاران
شیرین ئارایش هەردەو کۆساران
گوڵ چون ڕووی نازیز نەزاکـەت پۆشا
بەفراو وەك سـەیلی دیدەی من جۆشا
ئەیوانی گوڵان لە پێی دەربەندان
بۆ یەکـدی وێنەی ئارەزوومەندان
چ خاس خاس ئەشنێ لـە ئێوارانـدا
سەوزە بە ڕووی خاکێ جەرگەی یاراندا
ها ، لەرزەی وەجـدی دڵەی پاکیان
دیارە لە شنەی سەوزەی خاکیان
بە دڵ چون لە شنەی مەزەی مەی تێرن
سەیر بەتوێی بەرگێ چۆن ڕانەبوێرن ؟!
ئەم گۆشە خۆشتر نییە هیـچ شوێنێ
ساقی گیان ! ئامان خومار شکێنێ

هەســـتە بەیانە دڵ تـازە خـاوە
شنەی پێی کاوە ، گۆشەی سەراوە
سەوزەی ڕووی خاکی پاکی یاران زۆر
کردمان بە فەرشی بەزمی جۆراوجۆر
ئاخۆ سەوزەی مەش لە کام هەردێ بێ
بە فەرشی گۆڕی کام هاودەردێ بێ

بەهار خۆی بە جوانترین شێوە ئامادە بووەو ، شەپۆلی جوانی پەنگی پێدا خواردۆتەوە ، هەردانو کوێستانان بە شیرینترین ئارایشی خۆیان خەملاندوەو خۆیان نرخاندووە ، وەك بڵێی دەیانەوێ ڕاوی دڵی دڵداران بکەنو ، بیانکەن بە داوی عەشقەوە ، گـــوڵ وەك ڕووی ئازیزەکـــەی مەولەوی جلو پۆشاکی نەزاکەتی پۆشـــیوە ، بەفراوانی بەهاریش وەك لافاوی فرمێسکی مەولەوی جۆشاوەو ڕێكو ڕەوان بێ لێكبچـــڕان دەڕژێتە خوارێ . لە پێی دەربەندەکاندا گوڵاڵـــەکان وەك دەردەداران بەتاسەوە سەیری یەکتری ئەکەن ، نازو عیشوەو نەزاکەت بە یەکـدی دەفرۆشن . لەم وەصفو پیاهەڵدانە ئەفسووناوییەوە دەگوێزێتـــەوە بۆ جیلوەگایەکی دڵڕفێنترو ، بۆ ئارامگەی بەزمی مەیخواران کە بەتوێی یەك کراسەوە لە شاری خامۆشاندا ڕائەبوێرن ، سەیری سەوزەی ڕووی خاکی پاکی گۆڕی یاران بکە چۆن لە ئێوارانداد بە نەسیمی نەرم دەکەونە شنەشنو کەروێشـــکە کردن ، شـــنەشنی سەوزەی ســـەر گۆڕەکانیان لەبەرئەوەیە کە دڵە پاکەکانیان لە ژێرەوە خەریکی ڕەعشەو وەجـدن ، ئەمەش ئاشکراو ڕوونە لە شنە شتی سەوزەی سەر گۆڕەکانیاندا .

مەولەوی جێگاکەی لا پەسەندو دلگیرو سازگارە ، لەبەرئەوە داوا ئەکا لە ساقی کە بادەی بێداریی بداتێ ، بۆئەوەی سەرخۆش بێو ، بە باشترین شێوە بچێتە ناخیەوەو تێیبگات .

بەپێی شارەزایی من مەولەوی یەکەم کەسە کە بادەو مەیی کردبێ بە ئەسباب و کەرەسەی بێداری .

بڕوانە چۆن لە گۆشەیەکەوە باڵندەی خەیاڵی دەفڕێ بۆ گۆشەیەکی‌تر ، وە چۆن کۆشك و تەلارە دەستکردەکەی خۆی دەرازێنێتەوەو ، دەیکا بە دیکۆری بینای وێنە پڕ نەقش و نیگارەکەی و قەصیدەکەی پێ تەواو دەکا .

مەولەوی جگە لە ئیبداعی خەیاڵ و مەعنا هەروەها بە شێوەیەکی‌تری لایەنی لەفظی‌یەوە ئیبداعی بەدی‌هێناوە ، وەك لە قەصیدەیەکی دڵتەزێندا کە بەبۆنەی مردنی کوڕێکیەوە وتوویەتی . لەم قەصیدەیەدا بەشێوەیەکی ئاسایی شیعرەکەی ئەنووسێ ، بەڵام لە ناوەڕاستی قەصیدەکەیدا وەك دەیبینی لەپڕ قافیەکەی تێك دەچێت و دەڵێت :

مەنعم مەکەردێ گرانەن دەردم
ئەر شێویابۆ قافیەی فەردم
فەریاد جە شۆرەی ئەرز چارەی من
هەر سەوزەی موارد من نادیارەن
داد جە هەوای شووم بەدستارەی من
هەر نەوگوڵاڵەی من نە پێوارەن
یا وەلوەلەی دەف شا دەروێش ! جۆشێ
بەو صەدای ڕیشەی دڵ ئاشناوە
یا جۆش سەمتوور (مطرب) ! خرۆشێ
چەنی ئەی دوو فەرد حەسرەت مەعناوە
بەڵ سەوز ببۆ تۆم ئارەزووەکەی دڵ
های چەمە ! دەخیل شەوێ ، شەونمێ

بەڵ ڕوو بنمانۆ ئەو نازك نەوگوڵ
دەمە ! نەسیمێ ، وادەی سوب دەمێ

گوێگری ئازیز ! سەیرکە چۆن قافی‌یەکەی تێکچووەو تێ‌هەڵکێشی کردووە بەو شێوەیەی کە دەیبینی .

ئەم جۆرە بابەتە لە کوردەواریدا بە پێی ئاگاداریی مـن نەبووەو ، کەس نەی‌ووتووەو ، بۆ یەکەمین جار لە قەڵەمی مەولەوی‌یەوە دەکەوێتە بازاڕی ئەدەبەوە . لە دەستنووسێکی نەجمـەددین مەلادا هەر لـەم قەسیدەیەو لەبارەی ئەم تێ‌هەڵکێشەوە دەڵێت :ـ

هێشتا تێهەڵکێش نەبووە لـە دنیا
مەولەوی شـیعری سـننیی داهێنا

بەڵام نازانم وشەی (سننی یا سوننە) مەعنای چی‌یە(*) ؟.

مەولەوی توانیویەتی لە ڕێچکەی شیعری ستوونی لابداو شێوەیەکی تازە بێنێتە کایەوە وەك :

وەسەن ئەی مەخسەڵ دەور دیەی مەست
ئەی ئاماو لـوا صەد قەزا پێشەن
ئارەزووت دڵ بی هەوەڵ جارت بەرد
هەنێ گیانەکەم ! مەطلەبت چێشەن ؟

مەولەوی لە قەصیدەیەکی دە بەیتیدا کە بەم دوو بەیتـە کۆتایی پێ‌دێنێ‌و دەڵێ :

باڵاخانەی چـەم دیوانەکـەی تۆ
بانەناو وە گـڵ ئاسـانەکەی تۆ
تکەش عاجز کەرد خەیاڵت تێشدا
ئازیز ! بۆ جارێ پـا بنیە پێشدا

(*) نازانین نەجمەددین مەلا وشەکەی چۆن نووسـیوە ، بەڵام وشـەکە لاتینی‌یەو (سۆنێت)ە ـ م.م.ك .

واته بالآخانەی چاوی شەیداکەت کە هەمیشە دلەکـــەی وەیا چاوەکەی دیوەخانو نشینگەی تۆیە ، بە گلی بەر ئاستانەکەت ســـواغ دراوەو ، هەمیشە بەسەریا دەڕۆیشتیتو بە هەردوو پێت دەتکوتایەوە ، ئێستا بێ تۆیی پێوە دیارە ، واتە ئەو بالآخانەیە تك تك فرمێسكو ئاوی لێ دەڕژێ ، خەیالەکەتی لە چاوما شپرزەو شێواندووە ، سا ئازیزم ! وەرە بە هەردوو پێت ســـەربانی چاوەکانم بکوتەرەوە با دلـــۆپە نەکاو وێنەکەت لە چاوەکانما هەمیشە بەساغی بمێنێتەوە .

جوانیو ئیبداعی ئەم دوو بەیتەو وردیی مەعنایانو خەیالی ناسکیان کاریان کردۆتە سەر فەرهاد میرزای قاجاری کە ئەدیبێکی پایەبلـــند بووەو ، لە هەمان کاتدا فەرمانڕەوای کوردستانی ئێران بووە ، بەم دوو بەیتە مەولەوی بە میری شاعیران دەدا لـــە قەلەمو ، هەر جارێ کـــە دیبێتی بە (شاعیری بالآخانەی چەم) ناوی بردووە .

قازی شێخ محەممەدی خال لە نالـــەی دەروونی ئەم ڕووداوە باسدەکا ، وە هەر لەو کتێبەدا چەند شیعرێك دێنێتەوە کە بەلای ئەوەوە ئیبـــداعە .

خوێنەری خۆشەویست ! با بێین قەصیدەیەکی نالیو قەصیدەیەکی مەولەوی کە هەردووکیان لە یەك بابەتدا وتراون بەراورد بکەین بۆ ئەوەی بزانین خەیالی ناسكو بۆچوونی ڕەسەنو خۆمالی لـــە کامیاندا زیـــاتر دەردەکەوێت ، ئەمە دەقی چامەکەی نالییە کە ئەفەرموێت :ـ

گەرمیو تەڕیی بەهارە کـــە پشکۆ کوژایەوە

پشکۆی گولآلەشین بە نەسیم بوو گەشایەوە

لالـــە کە مەجمەڕێکە بە با خۆشو گەش دەبێ

ناوی کە پڕ خەلووزە بە شەبنم گەشایەوە

گولزاری‌وا ، که هەرچی ئەمێکی بوو پێکەنی
غونچەی گەشا ، کە یەعنی گرێی دڵ کرایەوە
فەصڵێ کە هەر لە فەرقی بەشەر تا ڕەگی شەجەر
وشکی بە غەیری صۆفی‌یو عاسای نەمایەوە
لەم فەیضی نوورە هەرچی کەوا نارە مردووە
بەم نەفخی صوورە هەرچی کە خاکە ژیایەوە
هەنجیری نەوشکۆفە کە پڕ بوو لە شیری صاف
طیفلی عینەب شکۆفەیی کردو ڕشایەوە
دایەی زەمین کە حامیلی ئەبنایی مەحشەرە
هەر تۆوێکی تیا کە ئەمانەت بوو دایەوە
سونبول لەبەر ڕوعوونەتی شمشادی تازەدا
هاتو بە تەعنو دەورە بەسەریا شکایەوە
خەضرا دەڵێی زەمینە بە چینو خەتایەوە
غەبرا دەڵێی سەمایە بە شەمسو سوهایەوە
(برد العجوز)ەیێکی کە نەیبوو بە غەیری بەرد
دنیا ئەمە چ ڕەنگە ؟ چ بێنێکە دایەوە !
غەیری تەڕیی عیشقی حەرارەتنوما ، ئەما
بەفریش لە سەردو گەرمی خەجاڵەت توایەوە
هەر چاوەیێ کە وشکو عەقیمی بلندی‌یە
وەك طەبعی من بە نەظمی خۆشی نەغمە زایەوە
صافو ڕەوانو نەرمە وەکوو زەمزەمو فورات
نەك ڕەنگی نیلە یەعنی کە هاتو گەڕایەوە

صۆفی ڕیایە خەڵوەتی بێنی بەهاری کرد
هاتە دەرێ لە سایەیی چایەر حەسایەوە
(نالی) بە داوە شەعری دەقیقی خەیاڵی شیعر
بۆ ئەوکەسەی کە شاعیرە صەد داوی نایەوە
ئەمەش چامەکەی مەولەوی کە وەك نالی بە بەهاردا هەڵی داوە :
وەهارەن ، سەیرەن سەوزەی دیاران
نم کەوتە دیدەش چۆن شەو بێداران
پەی دڵەی مانیای دەروون مەلاڵان
ســـایە بەستەوە خێمەی گوڵاڵان
بۆی یەخەی سەحەر پەی دەماخ دڵ
مانۆ وە نەسیم جێب جەمین گوڵ
چون دێوانەی شۆر ئازیز نە ســەردا
شەتاو سەر هۆرگرت وە دەشتو دەردا
تووڵانی چون هیجر خاتر پڕ دەردان
ڕەوان وێنەی وەصڵ گەردەن بێ‌گەردان
های جە شنۆی وەش ڕۆح‌ئەفزای کاوان
ئای جە شاخەی تاف ساف سەراوان
نەك چون تاف چەم پڕ ئەسرین چەرخ
(بارك الله) چەرخ ! هەی ئافەرین چەرخ
چەنی جە هەستیی وێت تەواســاییت
چەنی جۆش عەشق مەجنوون ئاساییت
بدیە چۆن هوردان وە نامو نەنگدا
بێ‌پەروا مدۆ وێش وە ڕووی ســەنگدا

های ! ساقی ! هەڵای سەرمایەی خامی
نمەدۆم وە دەس ڕای نەنگ‌و نامی
باوەرە وەش وەش سادەی هەی پەی کەی
تاف قەڵوەزەی ساف شیشەی مەی
مەوجش بنچینەم بدۆ وە هەمدا
هەستیم دۆ وە بەرد هەرد عەدەمدا

ئەمەش دەقی قەصیدەکەی مەولەوی بوو ، کە لە بەهارداو لە سەرچاوەی زەڵم وتوویەتی ، لەم پارچە هەڵبەستەیدا خەیاڵە ناسکەکەی مەولەوی لە سەرچاوەیەکی ساف‌و گەش‌و ڕەوانەوە شەپۆل شەپۆل بەگوڕ پرشنگ دەهاوێت‌و بەسەر ڕووی سروشتە ڕەنگینەکەی دۆڵی زەڵمدا بڵاودەبێتەوە ، دیمەنێکی بێ‌وێنەو پەیکەرێکی گیان‌بەخشی سیحراویی پێ دەبەخشێت‌و ، دەی‌ڕەنگینێت‌و بە شێوەی بووکێکی دلڕفێن‌و هۆش‌ڕەوێن دەکەوێتە بەرچاوو خۆی دەنوێنێ .

بەڵێ کات کاتی بەهارەو ، جوانی‌و ئازادی خۆی ئارایش داوە ، سەوزەی دەشت‌و چیاکان‌و دۆڵ‌و شیوەکان نم‌کەوتۆتە چاویان‌و ، شەونم تیایاندا پەنگی خواردۆتەوە ، هەروەك ئەو دڵدارانەی کە لە دووریی خۆشەویستەکانیان شەونخوونی دەکێشن‌و ئاهو هەنسکی نیوەشەو هەڵدەدەن ، واتە لەم‌کاتەدا کە کاتی دەرکەوتنی ئومێدو ئاواتەو ، کاتی وەصڵ‌و بەیەك گەیشتنە ، سەوزەو گوڵاڵ‌و دەستەی دڵدارانی شەوبێداران ، هەریەکەیان بۆ ئەنجامێك‌و ئاکامێکی تایبەت چاویان پڕبووە لە شەونم‌و لە ئەسرین ، ئەم‌کاتە کاتی سەرهەڵدانی ئاواتە ، بۆیە گوڵاڵەو هەڵاڵەو هێرۆ لە دەشت‌و چیاکاندا بەوپەڕی جوانی‌و دڵدارییەوە چادریان هەڵداوە ، بۆئەوەی ماندووانی ڕێگای عەشق‌و دڵداری لە سێبەریاندا بحەسێنەوە .

کاتەکەی کاتی هەڵهاتنی ئاوات‌و ئومێدە ، بۆیە بۆنی عەبیری بەخەی سەحەر بۆ بزواندن‌و فەرەح‌بەخشی دەماخی دڵ ئەشوبهێت بە نەسیمی سنگ‌و بەرۆکی نازداری گوڵ ڕوومەتەوە ، ئنجـــا دیمەنێکی‌تری بەهار دێنێتە پێشەوەو دەڵێت : ئازیز ! بڕوانە چۆن شەتاوان‌و تافگەو بەفراوان وەکو دێوانەی سەر پڕ لە عەشق‌و کەللەی پڕ لە شۆر بەرەو دەشتەکان سەر هەڵدەگرن ، لە ڕێگای پێچاوپێچی درێژو تووڵانی کــە وەك تووڵانی هیجرانی دڵ پڕ لە خاران ، وە وەك ڕێگای ســـافی وەصڵی گـــەردن بێ‌گەردان ڕەوان دەبن‌و بەرەو نزمایی‌بەکان بە عیشوەو لەنجەی پڕ لــە نەزاکەت دەکشێن‌و شۆڕدەبنەوە ، وە ئەڵێ ئای لە شنەی ڕۆح ئەفزای کاوان‌و ، لە هاژەی بێ‌وچانی تافگەی سافی سەراوان ، کـــە بە جۆش‌و خرۆشی عەشقەوە ڕەوان دەبن ، بەڵام لە جوانی‌و شەنگیدا ناگەنە تافگەی سەرچاوەی زەڵم ، ئەی ئافەرین چەمی زەڵم کە چۆن لە ژیانی خـــۆت بێزاری‌و ، وەکو مەجنوون خۆت دەدەی بە دارو بەرداو ، گوێ نادەیتـــە تیری تانەو توانجی کەسان . لەدواییدا مەولەوی ئاواتەخوازەو داوا دەکا لە ساقی کە تافی سافی قەڵبەزەی مەیی بداتێ‌و بنچینەی هەستیی بدا بە بەردی عەدەمدا .

ئەم خاڵانەی خوارەوە لە شیعرەکانی نالی‌دا دەردەکەون :

١ ـ ئەو سۆزەی مەولەوی ئەیگەیەنێ نالی نایگەیەنێ .

٢ ـ شیعری نالی زۆر وشەی عەرەبیی قورسی تێـــدایە ، هەروەها وشەی فارسیش .

٣ ـ نالی دەستەی صۆفیی کردووە بە کەرو گاو ، وای‌داناوە کەوا لــە تەویلەدان .

٤ ـ نالی خۆی هەڵدەکێشێ‌و داو بۆ شاعیران ئەنێتەوە .

٥ ـ شیعرەکەی نالی جگە لە وەصفی سروشتیی بەهار نایبەستێ بە بابەتێکی خوایی یا بە دنیایی‌یەوە ، بەڵام مەولەوی دەیبەستێ بە بابەتی ئایینەوە .

٦ ـ نالی لە گۆمی ڕەوانبێژیی ئەلفاظدا یاری دەکاتو ڕستەئارایی زۆر مەبەستە ، بەڵام مەولەوی لە دەریای مەعنادا مەلە دەکات .

٧ ـ شیعرەکەی نالی کار ناکاتە سەر عاطیفەو ، بەزۆری وەك شیعرەکەی مەولەوی کاریگەر نی‌یە .

٨ ـ تەشبیهاتەکەی مەولەوی ئاوەژووە (مقلـــوبە)و زیاتر هەستو دەروون دەخاتە جونبوشو خرۆش .

٩ ـ لالەو گوڵاڵە لەلای مەولەوی بە شەونم ئەگەشـــێنەوە بۆ ئەوەی سێبەر بکا بۆ ماندووانو شەونخـوونی کێشـان ، لای نالی کـە بە شەونم ئەگەشـــێنەوە هەر بۆ ئەوەیە کـــە دیمەنێکی جـــوانی بەهارەو هیچی‌تر .

با لێرەدا خوا حافیزی لە ڕۆحی پاکی نالی بکەینو گۆشەی چاو ببڕینە مەولەویو شیعرەکانی .

مەولەوی زۆر جار چۆتە ناو فەلسەفەوە لێی دواوە وەك :ـ

١ ـ ئاخۆ چەن بە دەس ناسك نەوهاڵان

هاتوچۆی زۆرت کردووە بۆ ماڵان

ئێستا وەکو من پەشێوو بێ‌حاڵ

لەسەر خاك کەوتوو ئەتکەن پایەماڵ

بەم چوارینەیە قسە لەگەڵ گۆزە شکاوێك دەکا ، کـە فڕێدراوەو لەبەر بێ‌نرخی پێ‌شێل دەکرێ ، دیارە لەپێشدا گۆزەیەکی ساغو جوانو

بە دەستی ناسك ئەندامانو تازە هەڵچووانەوە بووە ، بەقــەدرو بەڕێز بووەو چەندان ماڵان گەڕاوەو دەیان لێوی جوانی ماچکردووە .

مەولەویش هەتا گەنجو بەتوانو بەکــەڵك بووە ، دنیــاو مەردم ڕوویان تێکردووەو ، دەستی ڕێزو نرخیان بەسنگەوە بۆ گرتووە ، ئێستا پیرو کەوتووەو کەساسەو پێشێل دەکرێت . لە کەساسیدا حاڵی گــۆزە شکاوەکەی شوبهاندووە بە خۆی ، واتە پەشێوو بێحاڵی لە مەولەویــدا زیاتر بەدی دەکرێت وەك لە گۆزەکەدا .

لە فەردێکیتردا مەولەوی دەفەرموێ :

پیریو فەقیریو کەســـــاسی هەر سێ
نەبێ بە باری قورسی هیـــچ کەسێ

لە ســـاڵانی کۆتایی ژیانیـــدا ئەم سێ دەردە ڕووی تێکردووەو بە کەساسی ژیاوە : مردنی عەنبەرخاتوونی خێـــزانی . شـــکانی بڕبڕەی پشتی ، کوێربوونی ، وە جگە لەم سێ کوسپە جەرگبڕە کتێبخانەکەشی سووتاوە .

وە لە لایەکیکەوە دەفەرموێ :

دەردو پیریەن ئامانەن پەرێم
بێزارەن جــە من هامفەردان وێم

ئەم بەیتەش وەکو ئەوانیتر نەوە دەگەیەنێت لە کەساسیو پیریدا هاوڕێیانی کۆنی گوێیان نەداوەتێو فەرامۆشیان کردووە .

٢ ــ هەرچی دیت وە چەم شی وە سەفەردا :

هەرچی مــوینی ها نــە گوزەردا

کەس حاڵی نەبی وە هیــچ نەفاما

ئەو پەی چێش ویەرد ، ئێد پەی چێش ئاما ؟

واتە : هەرچی تۆ لەم دنیادا دەیبینی یا مردووە ، یا بنـــەو باری سەفەری پێچاوەتەوەو لەسەر سەفەرەو بەرەو عەدەم دەڕوا ، هیـــچ کەسێکیش لەوە نەگەیی فلان بۆ هاتە دنیاوەو فیسار بۆ لە دنیا دەڕوا ؟

واتە ئەمەش هەر حەوالەی عیلمی خوایە ، کەس نەیتوانیوە بچێتە ناخو قووڵایی مەسەلەکەوە .

٣ – هەرچیت دابوو پێم یەك یەك دامەوە
حیسابی حەشرت وا وەلامەوە

نیوەی دووەمی ئەم بەیتە هەڵدەگرێت بەشـــێوەی ئیســـتیفهام بخوێندرێتەوە کە ماناکەی لەمکاتەدا ئەمەیە :

خوایە ! هەر نازو نیعمـــەتو ژیانێکی دنیایـــت دامێ یەکەیەکە دامەوەو ، لە دنیادا لێت وەرگرتمەوە ، هێشتا حیسابی حەشرەت ماوەو دەتەوێ لەو دنیادا سۆالم لێ بکەیتو سزام بدەیت ؟.

وە ئەگەر بەتەنیا هەر ڕستەیەکی خەبەری بێت ئەوا ماناکـــەی سادەیەو ئەڵێ : خوایە ! هەرچێکت دامێ لە دنیادا یەکەیەکە هەر لـــە دنیادا لێت سەندمەوە ، بەڵام هێشتا حیسابی حەشرت لام ماوە ، بزانم ئەو چۆن دەبێت .

مەولەوی فەلسەفەی زۆرە ، بەڵام لێرەدا ماوە کورتە ، لەبەرئەوە لێی بێدەنگ دەبم .

مەولەوی لە هیچ شتێکدا خۆی هەڵنەکێشـــاوە ، زۆر تەبیعەت خاکی بووە . پێوەندیی لەگەڵ ناودارانی ئەو سەردەمەدا زۆر بووە ، لـــە ناخۆشیو خۆشیدا هاوبەشیی لەگـــەڵ کردوون ، بەتایبەت لەگـــەڵ جافەکاندا ، بەڵام با ئەوەش بزانین جافەکان نەیانویستووە بەشـــێوەی

پێویست باری ئابووریی ژیانی بۆ مسۆگەر بکەن ، وە هەندێ گرێ کوێرەی ژیانی بۆ بکەنەوە ، ئەوەتا لە شەمێران دانیشتووە ، خۆی و خزمەکانی بە کشت و کاڵەوە خەریك بوون . تارادەیێ بەم بۆنەیەوە ژیانی باش بووە ، بەڵام لە دوایدا عوسمانی خاڵە کە لەلایەن حەمە پاشای جافەوە بووە بە سەرکاری شەمێران زۆری بۆ هێناوەو سزای داوەو زەوی‌وزارەکەی لێ زەوت کردووە . لەئەنجامدا لە شـــەمێران دەری کردووە . ئەگەر حەمە پاشا بیویستایە نەیدەهێشت عوسمانی خاڵە بەو شێوەیە لەگەڵ مەولەوی بجووڵێتەوەو لە شەمێران بگوێزێتەوە بۆ تاوگۆزی .

مەولەوی و هەڵسوکەوتی لە دەوروبەردا

ـ لەیلان ـ

ئیمشەو دیارەن بانگم بێ‌شـــەرمەن
زایەڵەی سەمتوور نە کەللەم گەرمەن

بەڕێزان !

مەولەوی مەزن خاوەنی هەزاران کۆپلەی شیعری وا ناســکو ڕازاوە، وا جوان و کاریگەر ، وا بەرزو پڕواتا ، هەرگیز لە خــۆی بایی نەبوەو خــۆی لــە خەڵکی بە زلتــر نەزانیوە ، بەڵکو هێندە بێ‌هەوا بووە با خەڵکیش بە شیعرەکانی ئەوەوە شانازی‌یان کردبێ‌و بە چاوێکی پڕ لــە ڕێزو خۆشەویستی‌یەوە تەماشایان کردبێ ، ئەو خۆی لە کەس بە زیاتر نەزانیوەو هەمیشە ڕێزی لە دەوروبەری خــۆی گرتووەو نرخی کرداری کەسانی‌کەی لەلا بووەو هونەرو پیشەی خـــەڵکی بەرز نرخـــاندووە . نموونەیەکی زیندوو بۆ دەرخستنی ئەم ڕاستی‌یە ، ئەم سەرگوزەشتەیەی لای خوارەوەیە :

کاتێ سەید حەسەنی موفتی لە سلێمانی دەیەوێت ژنێکی‌تر بهێنێ (حەبەخانی کچی شـــێخ عەلی عەبابەیلێ‌یی)ی بۆ دەدۆزنەوە ، ئەویش خــوازبێنیی دەکات‌و هەموو شـــتێك دەبڕێتەوە . تاقمێ سوار لــە سلێمانی‌یەوە دەچن بۆ عەبابەیلێ بۆ گواستنەوەی حەبەخان . لەولاشەوە

سوارەی عەبابەیلیٚ‌یش لەگەڵ بووکدا دیٚن بۆ سلیٚمانی . شـیٚخ عەلیی باوکی حەبەخانیش پیاویٚکی ناودار بووەو لەگەڵ مەولەوی زۆر دۆست بووە ، لەبەرئەوە مەولەوی‌یش لەگەڵ حەبەخان دیٚت بۆ سـلیٚمانی بۆ ئیحتیرامی شیٚخ عەلی . لەو سەردەمەدا گۆیندەو دەنگ‌خۆشیٚك دەبیٚـت کە ناوی (حەسەنی ئامیٚ) بووەو لە بەستەبیٚژو بەیت‌خویٚن‌و مەقامزانە شارەزاو بەتواناکانی سلیٚمانی دەژمیٚرریٚ‌و ، لەناو دەسـتە سوارەکانی تاقمی سلیٚمانیدا دەبیٚت . کاتیٚ تاقمی عەبابەیلیٚ کە بووکیان پیٚ‌یە لەگەڵ تاقمی سلیٚمانی کە هاتوون بەپیر بووکەوە بەیەك‌دەگەن‌و تیٚـکەڵاو بەیەك دەبن‌و پیٚکەوە بەرەو سلیٚمانی دەکەونەریٚ ، لە ریٚگا روو لە حەسەنی ئامیٚ دەنیٚن گۆرانی‌یەکیان بۆ بلیٚ‌و شایی‌یەکەیان بۆ خۆش بکات . ئەویش بـە مەقامی (ئای ئای) دەست دەکات بە خویٚندنی شیعری مەولەوی کە ئەو سەردەمە بە شیعری (مەلا رەحیم) ناوی دەرکردبوو . کـە مەولەوی گویٚی لەم مەقامە دەبیٚ ، بەسەر ولاٚخەکەیەوە دەسـت‌دەکا بە گریان‌و هۆن‌هۆن ئاو بەچاویا دیٚتە خواریٚ . خەڵکەکە کە ئەمە دەبینن زۆر پیٚ‌یان ناخۆش دەبیٚ ، چونکە ئەوان بۆ شایی هاتوون کەچی وا شایی بوو بـە شین‌و گریان ، لەبەرئەوە دەچن بە حەسەن دەڵیٚن تاکـو بیٚ‌دەنگ بیٚ بۆئەوەی مەولەوی لەوە زیاتر شایی‌یەکە نەکا بە شین . حەسەن بیٚ‌دەنگ دەبیٚت ، بەڵام لە دڵا زۆری پیٚ ناخۆش دەبیٚت خۆشخوانیٚکی وەکـو ئەو بیٚ‌دەنگ بکریٚ‌و نرخی هونەرەکـەی نەزانریٚت . لەبەرئەوە ئەچیٚتـە بن‌دەستی مەولـەوی‌و پیٚی دەڵیٚ : بەقوربانت بم ! من شـیعری تۆ دەخویٚنمەوە ، تۆ بۆچ پیٚت ناخۆشە ؟ مەولەوی لە وەڵامدا پیٚی‌دەڵیٚ : من بەقوربانی تۆ بم ، کەی شیعری من هیٚنـدە بەرزەو ، کـەی من وا خۆشم وتووە ؟

بەڕێزان !

ئەم سەربهوردە ئەوەمان بۆ دەردەخات کە مەولـــەوی مرۆڤێکی بێ فیز بووەو خۆی بە زل نەزانیوەو لە خۆی بایی نەبوە ، بەڵکـــو نرخی هونەرو پیشەو کرداری خەڵکی بەرز نرخاندووە ، بۆیە هۆی گریانەکەی داوەتە پاڵ دەنگخۆشیی حەسەنی ئامێ ، نەك بەرزیی شیعرەکانی خۆی .

لەکۆتاییدا دەڵێم هەزاران سڵاو بۆ گیـــانی مەولەوی‌و خۆزگـــە ڕێزگرتنی کەسانی‌دی‌و خۆبەزل نەزانین دەبووە دروشمی گشت لایەکمان‌و ئیتر خۆشیتان .

سەرچاوە :

١ ــ علاءالدین سجادی ، ڕشتەی مرواری ، بەرگی ٥ ، ل ١٢٢ .
٢ ــ گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ، ژمارە ١١٥ ، ساڵی ١٩٧٨ .
٣ ــ علاءالدین سجادی ، میژووی ئەدەبی کوردی ، ١٩٥٢ .
٤ ــ ڕاو بۆچوونی خۆم .

شاعیرێتیی مەولەوی

رەووف عوسمان

گەورەم مەولەوی !

لە یادی تێپەڕبوونی سەدەیەك بەسەر لە دنیا دەرچوونتا ، چەپکێ ــ نەء ــ دارستانێ مۆمی نەوازش دەکەمە تەیمانی گۆڕە خەمناکەکەت ، کامە گۆڕ ؟ ئەو گۆڕەی کە جاران نەك بەتەنیا زیارەتگای کۆچ و کۆچباری کچە چاورەشی جاف بوو ، بەڵکو قیبلەنمای خاوەن ڕازو نیازو سۆفیانی دڵپاك و ڕێبوارانی شەکەتی ئەم سەرحەدە بوو ، بەڵام ئێستاکەش دەستی خەڵووزفرۆشێکی تاوگۆزیت ناگاتێ ، تا تەپوتۆزو خەمی خەستی ڕۆژگارت بتەکێنێ و قوتیلەیەکت لەسەر دابنێ ، یان بە لایەنی کەمەوە بێشکەی خەمە ئەبەدییەکانت ڕاژەنێ .

گەورەم مەولەوی !

کاتێ خۆی لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە فەرمانڕەوایەتیی عێراق بە ئەورەحمان پاشای بابان سپێرا ، ئەوەبوو پشتی تێکردو وتی : هەموو سامان و پلەو پایەیەکی ئەم دنیایە بە قومێ بەفراوی کوردستان ناگۆڕمەوە ، خۆ تۆیش لەلایەن فەرهاد میرزای قاجارەوە تەماعت نرایەبەر کە ئەگەر بچێتە ئەو وڵاتە چەندەها زەوی‌وزارو ئاواییت لەسەر تاپۆ دەکەن و دەتکەنە موفتیی ئەو قەڵەمڕەوو سەردەمە ، بەڵام ئەورەحمان پاشا ئاسایی ئەو هەموو ئەتەگۆڕییەوە بە بەردو داری وڵاتەکەت . ئەوەبوو تا چاوە گەشەکانت بەیەکجاری لێك‌نا ، ژیانی ڕەندی و هەژاریت بۆ خۆت

هەڵبژارد ، بەدوای پارووێك نانی شەرەفمەندانەدا وەك كۆچەری یەكی بێ نەوا ماڵەكەت هەمیشە بەكۆڵەوە بوو ، دێ بەدێت پێ دەكرد ، جارێك لە ئاوایی (بیاوێلە)وە دەتگواستەوە بۆ (چروستانە)و ، جارێك بۆ (گوندە)و (شەمێران)و ، دواجاریش بۆ (سەرشاتە) . هەرگیز ئامادە نەبوویت شیعرەكانت بكەیتە سێبوونو دەستوپلی خوێناویی سوڵتانو فەراشەكانی پێ بیسمیل كەیت .

دەبوو لە یادی ئەم پیاوە مەزنەدا دەیەها سیمینارو ئاهەنگو كۆڕی تایبەتی سازكرایە ، دەبوو هۆنراوەو بەرهەمەكانی لە پەیمانگەو زانكۆكانا بووترانایەتەوە ، بەڵام چیبكەین ؟ مەچەك هێندە دەچەرخێو هێشتا داهاتوو لە بەردەممانایەو لاپەڕەی ژیانیش هەرچۆن بێت لە دڵماندا هەر سپییەو ئاواتەكانیشمان هەر لە بڵێسەدایەو دەبێت زوو بێت یان درەنگ پێیان شاد ببینو بە ناكامی دڵ بكەین .

شاعیرێتیی مەولەوی دەریایەكی نەك هەر قووڵ ، بەڵكو تا چاوی بۆ هەڵخەی بەدەرەتانەو ئاسۆگەی ئەمسەرەو سەری هەروا بەئاسانی بە باڵی شكستەی قەڵەمی ئێمەومانان تەی ناكرێت .

توخمەكانی شاعیرێتیی مەولەوی فرەلایەنو پێویستیان بە لێكدانو پەرش‌كردن هەیە . بۆ گەیشتن بەم ئامانجە گەرەكە لە گەلێ لایەنەوە پێنووسی تیا تاودرێو لە هۆنراوەكانیەوە دەستنیشان كرێت نەك بەپێچەوانەوە . ئەگەر بە پێودانگی چەمكە ئەكادیمیـیە جیهانییەكان بمانەوێ دەستنیشانی شاعیرێتیی بكەین مەرجە ئەو وزەو توانایە بدۆزینەوە كە لەم ئاقارەدا دەخرێتە گەڕو هۆنراوەمان بۆ فەراهەم دەهێنێت . دە لەم بوارەدا (مەونەوی) یەكێكە لەو بلیمەتانەی كە لە ڕیزی پێشەوەی شوعەرای كوردە وەك بەرهەم ، واتە (شیعرو نەزم) ، هەرچەندە ئێمە نووكی پێنووسەكەمان لە شیعرا هەڵدەسووڕێنینو هەر

ئەویشە جێی سەرنجو گوێ پێدانمان ، بەڵام لە هەمان کاتدا نابێت ئەو نەزمە (نظم) زۆرانەش پشت‌گوێ خەین ، چونکە کەم تا زۆر پەیوەندیان بە بەهرەو وزەی هۆنینەوەوە هەیە ، ئەمە لەکاتێکدا کە ئەو نەزمە واتاو ناوەرۆکی قووڵو بەرزو زانست ئاسا بگرێتەخۆ ، دەبا لەم لایەنەوە چاوێك بە بەرهەمەکانی مەولەویدا بگێڕینو بزانین تا چەند وزەی هۆنینەوەی خورو بەدەستەڵاتەو چۆن توانیویەتی بە شێوە زمانی سادەی (گۆرانی) ئەو واتاو مەسەلە زانیاریو لۆژیکیەبە ئایینیانە دەرببڕێ . دیارە ئەم کارە نەك بەتەنیا بەهرەی شاعیرێتیی تیا دەدرەوشێتەوە ، بەڵکو دەسەڵاتێکی باڵا لە زمانو سەلیقەی ڕێزمانیشدا . ئەو بەرهەمانەی مەولەوی کە دیارنو لەسەر زاری زانایانن بریتین لەمانە :

(١) دیوانێکی قەبارە گەورەی شیعر .

(٢) کتێبێکی لەبارەی عەقیدەو بیروڕای ئیسلامەوە بە شیعر بە ناوی (العقیدە المرضیە) وە کە لەلایەن (محی الدین صبری النعیمی)یەوە لە میسر لە ساڵی ١٣٥٢ی کۆچیدا لەچاپدراوە(*) .

(٣) کتێبێکیتر هەر لەبارەی عەقیدەی ئیسلامەوە بە فارسی بە ناوی (الفوائح) کە ئەویش لەگەڵ (العقیدە المرضیە)کەدا لەچاپدراوە .

(٤) کورتەیەکی (العقیدە المرضیە) هەر بە شیعر بۆ ئەوانەی تازە دەستیان کردووە بە خوێندن .

(٥) نامیلکەیەك لەبارەی ئیسپاتکردنی دروستیی (رابیطە)وە بە فارسی ، کە وەك مامۆستا مەلا کەریم ئەفەرموێت نوسخەیەکی لای شێخ حەیدەری کوڕی شێخ جەعفەر هەیەو تائیستاش بەچاپنەگەیوە[1] .

(*) ئەم کتێبە بە شەرحێکی گەورەی مامۆستا مەلا کەریمەوە لە ١٩٨٨دا لەچاپدراوەتەوە .

(٦) کتێبێکی‌تری بە شیعری عەرەبی کە بریتی‌یە لە (۲۰۳۱) بەیت شیعری (مصرع) بە ناوی (الفضیلة)وە کە مامۆستا مەلا کەریمی مودەڕڕیس شەرحی کردووەو لە کتێبێکی گەورەی ۸۱۹ لاپەڕەییدا بەناوی (الوسیلە في شرح الفضیلە)وە بە چاپی گەیاندووە . با ئەوەش بڵێم لەوانەیە گەلێ بەرهەمی‌تری ئەم شاعیرە زانایە لەناوچووبێت ، یان تەپ‌وتۆزی ڕۆژگار نیشتووبێتە ملی‌و بە نەزانراوی مابێتەوە . ئەمە جگە لەوە کە کتێبخانەکەی سووتێنراوە .

ئەوەی بەلامەوە نائاسایی‌یە مەولەوی چەند چارەوێی بەهەڵمەتی بە ساراتێنی شیعری کوردیدا تاوداوە ، بە هەمان وزەو جۆش‌و سەلیقەوە ئەسپی شیعر هۆنینەوەی بە زمانی عەرەبی‌و فارسی‌یش تاوداوە . ئەگەر (ابن مالك)ی عەرەب بە هەزار بەیتە شیعر ڕێزمانی عەرەبی هۆنیبێتەوەو هەتا هەتایە عەرەبەکان کتێبی (الفیە)کەی بە نەمر ناوبەرن ، ئەوا (مەولەوی)ی نەتەوەی کوردیش بە (۲۰۳۱) بەیتە شیعری عەرەبی زانیاریی عەقایدو کەلامی داناوە . دیارە ئەمە بەڵگەی شاعیریەت‌و زانایەتی‌یەکی لەبن‌نەهاتوو پڕ وزەیە . زانای سەردەم لەم بوارانەدا عبدالکریم المدرس مەولەوی دەباتە ڕیزی شاعیرە بەرزەکانی ڕۆژهەڵات‌و دەڵێت :

هەر بژی نامی نامیی مەولەوی !

لە ڕیزی سەعدی‌و جامی‌و مەولەوی

هەروەها دەڵێت : « ئاخ ، مەولەوی ! خۆزگە بەو سۆزو عەشق‌و تێکۆشینە لە وڵاتێکا ئەبووی هەرچیت ئەنووسی وەرئەگیراو لەچاپ‌ئەدرا تا جیهانی کوردستان ، بەڵکوو هەموو جیهانی موسوڵمانان بە تەئلیفات‌و ئاسارو ئەشعارت ڕووناك ببوایەتەوەو ، تا هەموو دنیا بیزانیایە بێشەی کوردستان چ‌جۆرە شێرێکی تێدا بووە » .

(٧) جگە لەو هەموو هۆنراوانەی کە باسمان کردو پەیوەندیان بە شاعیرێتیی مەولەوی‌یەوە هەیە چەندەها (شەرحو تەعلیقات)ی هەیە لەسەر حاشیەو مەتنی گەلێ زانیاریی سەردەمەکەی خۆی . ئەمە جگە لەو ٣٨ نامە فارسی‌یەی کە بۆ دۆستانو هاورێیانو شێخانی نەقشبەندیی نووسیوە کە سەرجەم لێورێژن لە تواناو دەسەلاتێکی مەزن لە هۆشو بیری وردو قووڵو ئەندێشەی فراواندا، ئەوەش دەسەلمێنن کە مەولەوی نەك شاعیرو زانایەکی پایەبەرز بووە ، بەڵکوو پەخشان نووسێکی بەتواناو لێهاتووش بووە . هۆنراوەکانی مەولەوی ئاوێنەیەکی بالانمای کەسێتیی شاعیرن وەك مرۆڤێکی نەفس‌بەرزو گۆش کراو بە ژەکی تاڵو تفتی کۆمەڵگایەکی سەرلێو لە دواکەوتنو نەزانیو هەژاریدا ، خۆ لە لایەکی‌ترەوە لە جیهانێکدا چاوی هەڵهێناوە کە قەشەنگ‌ترین سروشتی هەیەو قیبلەی جوانیو دلۆڤانی هەموو رۆژهەلاتە . سەرجەم هۆنراوەکانی مەولەوی سەر بە قوتابخانەی رۆمانتیکین وەك گەرانەوە بۆ باوەشی سروشتی کوردستانو زاڵبوونی سۆزو هەست بەسەر بیرو هوشیاریدا ، جگە لە بەهیچ‌زانینی دەبدەبەو پەری‌پەری دونیاو رووکردنە بارەگای خۆشی هەتاهەتایی کە لە جیهانێکی‌تردا دێتە گۆرێ . دیارە ئەم جۆرە بیرو خوتوورانە تێکەڵ بە هەناسەی شیعرەکانی دەبنو رۆمانتیکیەتێکی تێکەڵ بە گیانی ئایینی (دانتی) [١٢٦٥ - ١٣٢١] ئاسای ئیتالی دێنێتە بەرهەم .

دەواری شاعیرێتیی مەولەوی لەسەر ئەم هەسوونانە وەستاوە :-

١ - بەهرەیەکی خورو بەتەوژمی سیروان ئاسای بازرەقە بەستوو بە کەژو دوندو هەزار بە هەزارەوە .

٢ - چاوکردنەوە لە سروشتی بەهەشتینی کوردستاندا ، ئەو سروشتەی کە بۆتە ئازووقەو زادی پێت‌بەپیتی هۆنراوەکانی شاعیر بە

چیاو ئێلاخو شەماڵو چەمو باخو زۆزانو کۆچو کۆچبارو شەتاوو کچە چاورەشی جافو تەمی سەرچیاو هاژەی کەفچەرێنی چەمو ... هتد .

٣ ـ زیرەکی‌یەکی تابلێیی بەرفراوان .

٤ ـ هەستو نەستو سۆزێکی مرۆڤانەی گەرمو گوڕی ئەوتۆ کە بۆ هەموو بۆنەیەك هاتۆتە سویّو ناسکترین بەرهەمی هێناوەتە گۆڕێو فرمێسکی گەرمی هەمیشە پێ‌ڕشتووە بۆ وەرینی گەڵای تەمەنی کورتی نەك بەتەنیا وەرزەکان بەڵکو مرۆڤەکانی دەوروبەریشی .

٥ ـ بیرێکی فرە وردی ئەوتۆ کە وەك ئەندازیارێکی سەرکەوتوو نەخشەی توخمەکانی سروشتی کێشاوەو فووی ژیانێکی ئەبەدیی کردووە بەبەریدا ، کە بریتی‌یە لەو تەوژمە هەستو سۆزو پاكو بێگەردە کە مەگەر هەر لەوەوە هەڵقوڵابێ . پیرەمێردی نەمر دەڵێت(٢) : « ئەدەبیاتی زۆر قەومو ناودارانی زۆر میللەتم دیوە هیچیان ئەوەندەی ڕۆحی مەولەوی پڕ جۆشو خورۆش نی‌یە . ڕەنگە لە مەعنای شیعری (مغلق)ی عەرەبی نەگەم ، (معلقاتی سبعە)حەوتەوانەی کەعبە پێچو تابو بریقەی شیعرو نوشترم ئەخاتە کەللەوە ، (بیدل)یش خەوم لێ دەخاو ، (مەولەوی) بە نالەی دلسۆزیەوە بێداری کردمەوە .

٦ ـ دەسەڵاتو سەلیقەیەکی دانسقە لە زانینی زماندا و هەڵبژاردنی وشە بۆ جێگای شیاوی خۆی ، واتە شێوەو ناوەڕۆك بەجۆرێك لێکدا تواونەتەوە دابڕانی نەبێت .

٧ ـ هەڵگرتنی ڕێبازی تەسەوف کە ئەمەش بۆتە هەوێنی گەلێ چامەی بەرزەفڕی سەرکەوتوو .

٨ ـ خەیاڵێکی قووڵی داهێنەرانەی دەگمەن .

ئەگەر هۆنراو بریتی بێت لە کۆمەڵێ توخمی جوودا جوودا ، ئەوا گرنگترینیان خەیاڵە . دیارە خەیاڵیش وێنەی شیعری دێنێتە گۆڕێو

لەنێوان ئەو وێنەو تابلۆیانەشدا تەوژمی هەستو سۆزو خورپەو ڕاچەنینو دڵەکوتەو مێشك هەژاندن دروست دەبێت . بێ گومان چونیەتیی خەیاڵی جیهانی کلاسیك گەلێ جودایە لە جیهانی ڕۆمانتیك . کۆلردج دەڵێت(٣) : « خەیاڵ ئەو هێزە لێکدراوەیە کە سیفاتی هەموو دیاردە دژەکان لە بۆتەیەکدا کۆدەکاتەوە ، لەنێوان بابەتی کۆنو نوێو هێمنیو هەڵچووندا » .

بێ گومان جۆرەها خەیاڵ هەیە ، بەڵام ئێمە خەیاڵێکمان مەبەستە کە شاعیر بهاوێتە جیهانی داهێنانێکی نەمرەوە . خۆ لە ئەدەبی کوردی یشدا کە ناوی خەیاڵی قووڵی شاعیرانە دێت یەکەم دەردوو مەولەویمان بیر دەکەوێتەوە . علاءالدین سجادی دەڵێت(٤) : « مەولەوی خۆی پێغەمبەری شیعرو زەڕنگەری خەیاڵی شیعرو پەیکەرتاشی ئاسمانی بەرزی شیعر بووە » .

مەولەوی مامەڵەی لەگەڵ توخمەکانی سروشتدا نەکردووە وەك خودی خۆیان لە ڕوانگەی بیرو زەینێکی وشكو بێ گیانەوەو هەمیشە دژی (تسجيلية) تۆمارکاریی ڕەنگو ڕوو پەڕیو بووەو کەمتر لێکچواندنی تاك (التشبيه المفرد)ی بەکارهێناوە وەك شوعەرای کلاسیك . لە زوربەی هۆنراوەکانیا پەنای بردووەتە بەر لێکچواندنی لێکدراوو خوازەی لێکزاو (تناسل الاستعارە) کە ئەمە خۆی لەخۆیدا جۆرە تازەگەری یەکە لە ئەدەبی کوردیدا .

سەیرکەن مەولەوی چ جۆرە سۆزو ئەوینێکی لاهووتی یانە بۆ ئازیزەکەی دەردەبڕێ :-

(٥)نە دڵ یاد ڕاز صەفحەی نامەشەن
نە سەرپەنجە هۆش گرتەی خامەشەن
پەند نە توێ زەلکاو دەوات پڕ وەی
مدران مونتەظیر ە وەلگ ئاوەردەن نەی

ئەی مەۆ صەدای دڵان پێ خەستە

وەڵگ مارۆشەوە بەستە وە بەستە

واتە: «لەبەر سەرخۆشی نە دڵ ئەوەی لەیادە قسە بنووسێ لەسەر ڕووی قاقەز، وە نە سەرپەنجەشم هۆش و فامی قەڵەم گرتنی هەیە. هەرچەند قەڵەمی قامیش ئەوەندە لەناو زەلکاوی شووشەی مەرەکەبی پڕ لە مەینەتا ماوەتەوەو چاوەڕوانیی نووسینی کردووە، سەوز بووەو گەڵای کردووە. ئێستا قەڵەمەکەم ئاوازەیەکی لێوە دێت صەد دڵ لە بیستنی نەخۆش ئەکەوێت، گەڵاکەشی بەستە بەبەستە ئەو ئاوازەی بۆ ئەسەنێتەوە».

لە شوێنێکیتردا بە یەك تاقە بەیت ئەم وێنە جوانەمان دەداتێ :ــ

(٦)کزەی ڕەشەبای هەناسان سەرد

سیامال عەیش تەختە تەختە کەرد

واتە: «کزەی ڕەشەبای هەناسەی ساردم دەواری ژیانمی تێکداو تەختەکانی لێك کردەوە».

دڵ بی‌یەن وە دار سەرکەل لای وەشت

لافاوان ئامان ڕیشەش وست وە دەشت

چەمەڕای وایێن نەسیم بدۆ لێش

ڕیشەکەنش بۆ ساکن بۆ پەی ویش

واتە: «دڵم وەك دارێکی لێ‌هاتووە کە بە بەرزاییەکەوە بێ‌و باران لێی‌دابێ‌و لافاو هاتبێ ڕیشەکەی خستبێتە دەرو ئێستا چاوەڕوانی بایەکە لێی‌بداو ڕیشەکەی لە بن هەڵکەنێ، تا بۆ یەکجاری دامرکێتەوە».

ئەگەر بەوردی لاپەڕەکانی ئەدەبی کوردیمان واڵا کەین‌و بیدەینە بەر شەنی لێکۆڵینەوە، زوو دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە مەولەوی لە چەند

مەیدانێکدا لە ڕیزی پێشەوەی شاعیرانی کورددایە ، ئەگەر بابەتی سروشت کۆلەکەیەکی قەف‌ئەستووری قوتابخانەی ڕۆمانتیك بێت ، ئەوا مەولەوی دامەزرێنەری ئەو کۆلەکەیەو خاوەنیەتی . دیارە پیاهەڵدانی سروشتی ناسکی کوردستانو پڕکردنی دەماخی ئینسانی کورد لەم سروشتە تەلیسماوی‌یەو خۆشەویست کردنی لە لای بەشێکە لەنەتەوە پەرستی ، بەڵام بەم ڕێگا تایبەتی‌یەدا . گۆران لەم‌بوارەدا دەڵێت : (٧)« لەمەدا بلیمەت مەولەوی‌یە لە هەموو دێڕێکی هەڵبەستەکانیا بەردێك لە هەڵدێرە سەختەکانی کوردستان (لووتکەی ئاتەشگا) بە بازرەقە بەستن تل‌ئەبێتەوە ، شەپۆلێك لە قەڵبەزەلەی سەرچاوەی زەلم خۆی ئەدا بەسەر تاوێری بەرداو ئەبێ بە لافاوی کەفی شیر ، پەڵەهەڵمێکی دووکەڵاوی لە سەهۆڵەکانی گۆمی زرێبار بەرزئەبێتەوەو لەگەڵ هەناسەی ساردی مەولەوی خۆی بەری ئاسمان ئەگرێ .

شێخ نووری شێخ ساڵحو گۆرانو دیلان قوتابیی هەمان قوتابخانەی مەولەوین لە مەیدانی سروشت‌ڕانیو وەسفی بەبرشتو نازداری دیمەنی کوردستاندا . نابێت ئەوەش فەرامۆش کرێت کە فەلسەفەی مەولەوی لەمەڕ سروشت هەندێ جیاوازیی هەیە لەگەڵ ئەوانی‌تردا ، چونکە هەریەکە لە ڕوانگەی تایبەتیی خۆیەوە ڕوانیویەتە سروشتو دیاردەکانی . خاڵۆی کۆماسی واتە ئەحمەدبەگی کۆماسی کە شاعیرێکی دیاری سەردەمی مەولەوی بووە لە نامەیەکدا باسی شایی‌یەك بۆ مەولەوی دەکاو ئاوات ئەخوازێ کە مەولەوی هاوبەشیی تێدا بکردایە . مەولەوی‌یش بێ‌ئەوەی شایی‌یەکەی دیبێ لەسەر ئەو وەسفە ئاوا باسی شایی‌یەکە دەکات :

(٨)نامەی نەفتینت یەك ڕۆ باد ئاوەرد
کلپەی بلێسەی کوورەم زیاد کەرد

صەدای (لاو هەی لاو) زڕەی زەڕ زنجیر
سلسلەو بانی‌سەر ، بەند زدێو لاگیر

زیلەی گوارەو زرنگەی زەنگلەی زەڕ
لەرزەی نەونەمام ، لەرەی لیمۆی تەڕ
شەقەو تەقەی گەرم ، چەپلەو چیلەی نەرم
چریکەی وە ناز ، تریکەی وە شەرم
لارەی قەتارەی لاو شەدەلاران
ئیشارەی کەمکەم پەنجـە وشاران
وە لیمۆی ئالای کالای بالای شەنگ
قرچەو چۆقەی جەرگ دڵ وە خەمان تەنگ
شـــاخەی شریخەی خشڵ نیمە ڕەنگ
فرەی فوتەی شۆڕ بازنۆی گولەنگ چەنگ

سەیرکەن چۆن (گۆران)یش لەسەر هەمان دارو باری مەولەوی تەونی ئەم بابەتەی کردووە بە داراو چۆن لە گەشـــتەکەی قەرەداغدا وەسفی هەڵپەڕکێیەکمان بۆ دەکات :ـ

گوڵ بە ئاهەنگی ئامان لەرزۆکە
پێیە دابنێ‌و پێیە بەرزۆکە
بەناز لار بگرە سەری بێ پووشین
با بریقەی بێ کلاوزەڕ چین چین
پێچکەی پشتەسەر لەسەر زولفی ڕەش
با بجریوێنێ وەك ئەستێرەی گەش
شانی بۆ شل کەو خۆت هەڵسێنەوە
سوخمەی سەر مەمك بلەرێنەوە
با پێچکەی نقێم گورج گورج بە تاسـە
لێو بێتە ســـەر کولمی هەیاسە

وەك دەركەوت مەولەوی شایی‌یەكەی نەبینیوەو (تصور)ی كردووە ، بەڵام گۆران خۆی لە شایی‌یەكەدا بووە . ئیتر بۆ خوێنەرو ڕەخنەگر هەیە بە هەموو شێوەیەك ڕای خۆی دەربڕێ هەرچەندە هەردوو هۆنراوەكە گەلێ سەركەوتوو و بەبایەخن .

سەرنجێكی وردی ڕەخنەگرانە لە بابەتە سروشتی‌یەكانی مەولەوی گەیاندوومیەتە ئەو ئەنجامەی كە مەولەوی لاسایی سروشتی نەكردووەتە ، واتە پشتی كردۆتە ڕاكەی ئەرەستۆ « هۆنراو لاسایی سروشت دەكاتەوە = الشعر محاكاة للطبيعة »ی مەڕ(٩) قوتابخانەی كلاسیك ، بەڵكوو جارێكی‌تر لە ڕوانگەی بیرو فەلسەفەو خەیاڵی خۆیەوە سروشتی دروست كردۆتەوەو گەیاندوێتیە چلەپۆپەی جوانی ، بەڵام ئەم دیاردەیە خۆی لەخۆیدا فەلسەفەی ڕێبازی ڕۆمانتیكەو لای كۆلردج‌و زروث‌و شللی بەجوانی دەدرەوشێتەوە . لای قوتابخانەی كلاسیك هۆش‌و بیرو زەین بەردی بناغەی هۆنراوەن‌و لە هەموو شوێنێكدا دەدرەوشێنەوە ، بەڵام لای مەولەوی هۆش‌و بیرو زەین وەك تارمایی‌یەك بەئاستەم لەودیو جیهانی هەست‌و نەست‌و سۆزو خورپەو ڕاچەنینەوە بەدی‌دەكرێن ، واتە لایەنی ویژدان وەك ئەستێرە دەدرەوشێتەوە ، بەڵام لەودیو وێنە شیعری‌یەكانەوە ئاسۆی بیرێكی وردو قووڵ شیرازەی بابەتەكانی گرتووە . نابێت ئەوەش فەرامۆش كەین كە لە هەندێ هۆنراوەیا تارمایی بیرو باوەڕی موسوڵمانێكی ڕێباز ئەشعەریی سۆفی ئەم سەرەو سەرێتی .

ڕەخنەگرە جیهانی‌یەكان لەو ڕایەدان كە باشترین مەیدانی شیعر (سروشت‌و دڵداری‌و شیوەن)ە . دیارە مەولەوی لە مەیدانی سروشت‌و شیوەندا تەنیا سوارەیەو سەرخێڵی كۆچ‌و كۆچیاری قافڵەی خەم‌و مەینەتەو لەم دوو ئاقارەدا ڕابەرو مامۆستایەكی سەرامەدە . لە

دیوانەکەیدا (٢٧) پارچە هۆنراوەی شیوەن هەیە کە هەر یەکێکیان نەك کوتەلێکەو سوارچاکێ دەلاوێنێتەوە بەتەنیا ، بەلکوو دانە فرمێسکی خورو قرچەی دەروون و هالاوی دڵ و هەناوی سووتاوو گڕو گلپەی ویژدان و شەپۆڕو نزاو قورپێوان و خەمێکی ئەبەدیی ئیقلیم گیرە . لەنێو ئەم چامانەدا حەوت چامەی شیوەنی پێشکەشی عەنبەر خاتوونی هاوسەری کردووە . عەنبەر خاتوون بۆتە ئاوازێکی خەمگین و بەخوڕ فرمێسکی پێ ڕژاندۆتە سەر ڕیشە نوورانییەکەی . (١٠)« ئەبێت ئەوەشمان لەبیر نەچێت کە مەولەوی لە ڕۆژێکدا ئەوەی کردووە لە سەرانسەری کوردستاندا هەر پیاوێك خێزانەکەی بمردایە پێی نەنگ بوو زوبر بووایە . ئایا ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کە مەولەوی باوەڕی وابووە ئافرەت نیوەی کۆمەڵەو ، ئایا ئەمە ئەوە ناگەیێنێت کە مەولەوی چەرخێك پێش سەردەمی خۆی کەوتووە » . علاءالدین سجادی دەڵێت : (١١)« ئەگەر ئێمە بڵێین لاوانەوەکەی مەولەوی بۆ خاتوو عەنبەر گەلێ بەرزترە لە هینەکەی (دانتی)ی شاعیری سەدەی سیانزەهەمی ئیتالی بۆ دوستە جوانمەرگەکەی (پیاتریتشی) ، وەنەبێ لە حەقیقەت دوورکەوتبینەوە وەیا قەومییەت بێنینە ناوەوە » . سەیرکەن چۆن تاڵ تاڵی ئەگریجەو پرچی عەنبەر خاتوون بۆتە مارو گاز لە زامی دڵی پرجۆشی مەولەوی دەگرێت :-

دڵەی دڵ وە مەی مەیل لەیلێ کەیل
مەحرەم وە ڕازان خەڵوەتخانەی لەیل
پەروانەی مەزار ئەو ئاوات واستەم
تەرجەمەی حاڵات پەشێویی جەستەم
عەرزکەر وە لەیلا وە صەد خەمەوە
چەم وە نەمەوە ، دڵ وە تەمەوە :

دیوانەکەت دیم بلێبسەش بەرز بی
بەرزیی بلێبسەش هەر سات صەد تەرز بی

لەبەرئەوەی هۆنراوەکانی مەحوی عەنبەر خاتوون لیپاولیپن لە فرمێسك و بەوەفایی و سۆزو شەونخونی و خەم و لەهۆش‌خۆچوون و قوڕپێوان لەلایەك ، وە پیاهەڵدانی جوانی و خۆشەویستی و لەئامێز گرتنی ڕۆژانی جوانی لەلایەکی ترەوە ، بۆیە لە وتارێکی ترمدا ، بۆ یەکەمجار ، ئەم بابەتەم بە (١٢)« دلداری‌یە شیوەن » ناوناوە ، چونکە هەردوو تەلەکە ئاوازێکیان لێ هەڵدەستێ .

وەنەبێ هەر عەنبەر خاتوون ئیلهام و سروشی هۆنراوەی شیوەنی مەولەوی بوو بێت . ئەوەتانێ چەپکێ گوڵی شیوەنی داوە لە سینگ و بەرۆکی شیعری کوردی . دیاردەی فرە شیوەن کردنی مەولەوی ئەنجامی ڕاستگۆیی و بەوەفایی‌یە لەگەڵ هاوڕێکانیدا ، جگە لەوەی کە خودی شاعیر خاوەنی هەست و سۆزێکی خەمناکەو نابێت ئەوە فەرامۆش بکرێت کە لەنێوان هۆنراوە شیوەنەکانیدا بیرۆچکەی موسوڵمانێکی ئەشعەری ڕێباز وەك تاپۆو بەئاستەم جاروبارێك جەمسەری مردن و ژیان بە ئاوێنەی چارەنووسەوە دەبەستێتەوەو هەمیشە ئەوە دووپات دەکاتەوە کە مادامەکی ژیان سەفەرێکەو جڵەوی هاتنی مرۆڤ بەدەست خۆی نەبوە ، گەرەکە هەمیشە توێشووی ئەو دنیای لەپشتدا بێ و هەوڵ و تەقەللاو (کسب)ی بۆ بکا ، هەرچەند مەسەلەی (کسب) وەك مەفهومێکی فەلسەفی لای ئەبولحەسەنی ئەشعەری و تاقمەکەی تەم و مژاوی و نادیارە ، بەپێچەوانەی موعتەزیلەوە کە کسب لایان بەستراوەتەوە بە توانا و ئیرادەی خودی مرۆڤەوە . لە مەیدانی هۆنراوەی شیوەنیشدا گۆرانی بلیمەت لەم چامەیەدا یان موتەئەسیرە بە مەولەوی‌یەوە یان وەك (معارضه)ی چامەیەکی ئەو بەکاری هێناوە . مەولەوی شیوەنی کوڕێکی مەحموودی پاروەیسی هاوڕێی دەکاو دەڵێت :ـ

پەردەی سەبووریم دڕیا ، ڕۆلەڕۆ
ریشەی جەرگەکەم بڕیا ، ڕۆلەڕۆ
وە ناکام هیجرەت کەردەم ، ڕۆلەڕۆ
داخان گشت وە خاك بەردەم ، ڕۆلەڕۆ
خانومان خامـۆش بێ تۆ ، ڕۆلەڕۆ
ئەطفالان مەدهـۆش بێ تۆ ، ڕۆلەڕۆ
تەلمیت سـیاپۆش بێ تۆ ، ڕۆلەڕۆ
خاتوونان بێهـۆش بێ تۆ ، ڕۆلەڕۆ
پەی عەقیدەو دین موسوڵمانیت ، داد !
پەی شێوەی شیرین نەوجوانیت ، داد !
پەی ئەو عەقڵو فام هۆشیاریت ، داد !
پەی خۆش نیگاریو خۆش ڕەفتاریت ، داد !

گۆرانی نەمریش هەر لەسـەر هەمان کێشی دە بڕگـەیی و وەك (معارضە)ی هۆنراوەکەی مەولەوی بۆ هیوای کوڕی کوڕی لاواندوەتەوە ، با ئەوەش لەبیرنەکەم کە گۆران هێنـد بەم هۆنراوەیەی موتەئەسسیرەو دەفەرموێت : « بەڵام هیچ گومانم نی‌یە لە هەڵبەسـتە هەڵبژاردەکانی ئەوە ، هەروەك لە نموونە هەرە بەرزەکانی شیوەننامەیە لە سـەرپاکی ئەدەبی کوردی‌یا » :ـ

(١٣) سا بۆم بڕواتە تێر بەو چاوانە
ڕۆلە مردنەو فرمێسك بارانە
هیوا ، ڕۆلە ڕۆ ! کۆرپەم ، ڕۆلەڕۆ !
ئەو کوڵمە ئاڵە نەرمەو نۆڵە ڕۆ !
ئەو قژەزەردە ، ئەو چاوانە ڕۆ !
ئەو نەغمەی دایەو بابە جوانە ڕۆ !

تا دەممان لە گۆ ئەکەوێ وەك تۆ

هیوای دایە ڕۆ ، هیـوای بابە ڕۆ !

شێخ سەلامی شاعیریش هەر لە هۆنراوەیەکی شیوەندا کـە بۆ کوڕەکەی وتووە ، موتەئەسسیرە بە مەولەوی‌یەوەو لەسەر هەمان کێشی دە برگەییی موستەزادە :ــ

(١٤) جەرگ هەڵئەقرچێ ، دڵ پڕ لە ناڵین — جەرگم براوە
چۆن ئۆقرە ئەگرێ سەر لەسەر سەرین — مێشکم پژاوە
کولیل‌و شـــینە ، ئیشم بەنۆرە — ڕۆڵەڕۆ ، ڕۆڵە
دەستەئەژنۆ بووم ، بووم بە کـوتەوە — لەم دەشتە چۆڵە

دوو دیاردەی شاعیرێتی‌یەکی کەم‌وێنە کە لەلای مەولەوی دیومن ، لای هیچ شاعیرێکی کورد نەمدیون‌و هەتا ئێستاش جێگای سـەرنجمن‌و هەر پیایاندا دەچمەوەو لێ‌یان ورد دەبمەوە :

یەکـــەمین : ڕەخنـــــەگرە جیهـــانی‌یەکان هـــەر لـــە (ئەلن‌تیت)ەوە هەتـا (ریتشـارد)و (بیلینسـکی)و (سـتانلی هایمن)و (ئامری) .. هتد لەســـەر ئەوە هاوڕان کـــە هـۆنراوەی شـــاعیری زاناو فرە ڕۆشـــنبیرو فەیلەسووف مەشرەب جیـاوازە لەگەڵ هۆنراوەی شاعیری ئاســـاییدا بەوەی کـــە بەرهەمی شـــاعیری زانا هەمیشە زاراوەی زانیاری‌و لۆژیك‌و کەلام‌و وشەئارایی‌و واتای قووڵی تەجرید ئاسا دەگرێتە خۆی ، لەسەر حیسابی ناسکیی خەیاڵ‌و گەرمیی سۆزو هەڵچوون‌و خوڕی‌و بۆهاتنی ئاسایی‌و خۆ ئەزێت نەدان ، واتە لای شاعیری زانا زۆر لە خۆ کردن‌و ماندوو کردنی لە ئەندازە بەدەری هۆش‌و بیر زاڵە بەسەر لایەنی خۆڕسکی (تطبع)و بێ‌گرێ‌و گۆڵیدا وەك هەندێ بەرهەمی (أبو العلای معری)و (ابو تمام)و (ئەلیۆت)و (شـــیللر)و بابەتە پەند ئامێزەکانی سەعدی . دە مەولەوی لە زانیاریی سەردەمەکەیدا

زاناو هۆشیارێکی بێهاوتای ئەوتۆ بووە کە نەك بەتەنیـــا حاجی کاك ئەحمەدی شێخ داوای ئەوەی لێ کردووە نەسیحەتی بکات ، بەڵکوو وەك نوێنەرێك لە کوردستانی ئەمدیوەوە نێرراوە بۆ شاری سنە بۆ چارەسەر کردنی هەندێ کێشەی مەزهەبیو ئاینیو لەوێش لەلایەن فەرهاد میرزای قاجاریی والیی سنەوە ئاهەنگی لەقەبی مەولەویی بۆ سازکراوە لـــەو ڕوانگەیەوە کە ئەمیش هاوتای (مونالا جلال الدینی ڕۆمی)ی ناسراو بە (مەولەوی)یە . جگە لەمانەش هەرچی زانیاری کەلامو لۆژیكو ئەرەستۆو غەزالیو ئیبنوسیناو موعتەزیلەو ئەشعەری هەیە تەڕاتێنی تیا کردووە . خۆ دەبوو ئەم زانیارییانە هۆنراوەکانی قورس کەنو کەم تا بیشێ تەمی تجریدات لێڵو زەین ئامێزی بکات . دە لەگەڵ ئائەمانەشدا هۆنراوەکانی ئەم شاعیرە هێندە خوڕو بێ گرێو گوڵو نزیك لە هەستو نەستو سۆزی مرۆڤەوەن کە بوونەتە ویرد بەسەر زمانی گۆرانیبێژانو هۆرە چڕانو خەڵکانی ئاساییەوە پەڕەی دڵ دێننە هەژانو پڕن لە مۆسیقاو جۆشو خورۆشو دینامیکیەتو هەرگیز مرۆڤیش هەســـت بەوە ناکات کـــە خاوەنی ئەو هۆنراوانە هێندە عالیمو لۆژیك زانە ، خۆ کە دێینە سەر کتێبی (الفضیلە)کەی وادەزانین تەنیا سوارەی مەیدانی لۆژیكو بیر هەر خۆیەتی ، واتە وەك (دوو ئاو لە جامێ هەریەك لە ڕەنگێ) کە ئەم دیاردەیە نەك بەڵگەی وزەی شاعیرێتییەکی ئێجگار گەورەیە بەتەنیا ، بەڵکـــوو بەڵگەی ســـەقامگیربوونی دوو بەهرەی جـــودایەو لـــە هەردووکیشیاندا ، واتە مەیدانی (ویژدانیو بابەتی) گەلێ سەرکەوتوو سەرتەڵە(*) .

(*) مەولەوی عەقیدەی مەرضییەو فەضیلەو فەوائیحەکەی بـــۆ مەلاچاکو خوێندەوارە باڵاکان داناوەو ، ئەمانیتریشی بۆ هۆزەکەی خۆیو جەماوەری دەوروبەریو ، هەرکەسە بە زمانی خۆی لەگەڵی دواوە .

دووەمین : زووبەی ڕەخنەگرانی مەڕ هۆنراوە پەیجۆری دۆزینەوەی ڕێبازێکن کە جۆرە سەقامگیری‌و ئالوودەبوونێك بدا بەدەستەوە لەنێوان کێشە عەرووزی‌یەکان‌و بابەتە شیعری‌یەکانـدا ، واتە بەستنەوەیەکی هارمۆنی نێوان مۆسیقاو ئاواز بە جیهانی هەست‌و سۆزو ڕاچەنینەوە ، لەئەنجامی کۆششێکـی زۆردا چەند ڕایەکی وردیان لـەم بوارە گرنگەدا بەدەستهێنا . هەر بۆنموونە وەك گونجانی بابەتی خەم‌و پەژارەو شیوەن لەگەڵ کێشە فرە بڕگەو درێژەکاندا وەك کێشی (طویـل ـ بسیط) وە ئالوودەبوونی بابەتی حەماسەو شەڕوشۆڕ لەگەڵ کێشی کورت‌و سەروای جووڵاودا ... یان بابەتی کاری هەرەوەزو هەڵسن‌و کەوت‌و ســـەروای سروود لەگەڵ کێشە زۆر کورتەکاندا .. یان .. یـان .. هتـد . لەنێو شوعەرای کورددا هەمەجۆر کێشی خۆماڵی‌و بێگانە بەکارهێنراون ، بەڵام لای مەولەوی دیاردەکە بەجۆرێکی‌تر کەوتۆتەوە . مەولەوی ، بەپێچەوانەی هەر هەموو شوعەرای کورد ، بۆ بابەتەکانی دڵداری‌و شیوەن‌و وەسف‌و سروشت‌و پیاهەڵدان‌و .. یەك جۆر کێشی خۆماڵی ڕەسەنی بەکارهێناوە کە ئەویش کێشی دە بڕگەیی پشتاوپشت بەکارهاتووی ئایین ئامێزی کۆنی نەتەوەییمانە . لای مەولەوی ئەم کێشە هێندە هونەرمەندانـەو خـوڕ بەکارهاتووە وەك شەتاوی زەڵم‌و سیروان خۆی بە تاشی وشەدا دەداو هاڵاوی دڵی مەولەوی دەکاتە سەرپۆشی دەماوەندو شاهۆ ، بەپێچەوانەی ڕای ڕەخنەگرەکان تەنانەت بۆ زانیاری عەقایدیش هەر کێشی دە بڕگەیی بەکارهێناوە . با ئەوەش لەیادنەکەم کە ئەو ۲۰۳۱ بەیتە شیعرەی کە کتێبی (الفضیلە)ی گرتووتەخۆ لەسەر کێشی عەرەبی (الرجز) دانراوە کـــە بریتی‌یە لە شەش جار (مستفعلن) . ئەم کێشـــە هەرە کۆنە زۆرتر بـۆ بابەتی هەراو حەماسەت‌و شەڕەدەنووکی پێش هەرە بەیەکادان‌و ســاتە ناسکەکانی گەرم‌بوونیەتی ، بەڵام لای مەولەوی بەپێچەوانەی هەموو داب‌و

نەریتێکی شیعردانانی عەرەب . بابەتی بیروڕای قووڵو فەلسەفە ئامێزی گرتووەتەخۆ . دیارە ئەمەش داهێنانەو(١٦) نەرەستۆش لەم بوارەدا دەڵێت: لادانو تاکمەندێتیو سەرپێچی لە ڕێبازی خەڵك بە باری داهێناندا خۆی لەخۆیدا لەزەتو خۆشی یەکی هونەری یە .

وەك وتم مەولەوی هەموو بابەتەکانی لەسەر یەك کێش داڕشتووە. لە بارتەقای ئەمەشدا گرنگی بە ئیقاعو مۆسیقای ناوەوە داوەو وەك وەستایەکی لێ‌هاتوو کارآمە دەنگانەوەی وشەو دەستەواژەکانی بەستۆتەوە بە واتاو مەبەستەکانەوە . بۆ سەلماندنی ڕاکەم پەنا بۆ چەند هۆنراوەیەکی دەبەم . سەیری وەسفی ئەم ڕەشبەڵەکە .کەن .کە نەخشی دەنگو ڕەنگو بۆنو هەستو نەستی کێشاوە بەم وشە ساکارانە :

شەقەو تەقەی گەرم ، چەپڵەو چیڵەی نەرم
چریکەی وە نار ، تریکەی وە شەرم
سەمای دەسماڵان ، ڕەمای نموهاڵان
نەمای مەلالان ، نمای وەش خاڵان
شاخەی شریخەی خشڵ نیمە ڕەنگ
فرەی فۆتەی شۆڕ ، پاژنۆی گوڵەنگ چەنگ
وە لیمۆی ئاڵای کاڵای باڵای شەنگ
قرچەو چۆقەی جەرگ دڵ وە خەمان تەنگ

تێڕوانینێکی وردی ڕەخنەگرانە دەمانگەیەنێتە ئەو ئەنجامەی کە مەولەوی بۆ هەر واتاو ناوێك وشەیەکی بەکارهێناوە کە پڕبەپڕی لەڕووی مۆسیقاو فۆنەتیکەوە هاوجۆرنو لەیەکدا تواوەن . سەیرکە (وە لیمۆی ئاڵای کاڵای باڵای شەنگ) وشەکان خۆیان لەخۆیاندا بەرزی بەژنو باڵا دەنوێنن ، یان (شاخەی شریخەی خشڵی نیمە ڕەنگ) بێ ئەوەی ئەو بلێ تۆ گوێت لە خشەو بەیەکادانی پلپلەو گۆبەرۆكو گوارەو خودی

ناوەکان (اسماء) کردارەکانیان ــ وەك فۆنەتیك ــ تیا ڕەنگ دەداتەوە . مەولەوی هەر لەو فۆنەتیكسازی یەدا پەنای بردووەتــە بەر قافیــەی ناوەوە . سەرنجبدەن :

سەمای دەسمالان ، ڕەمای نەوهالان

یـــــان :

ونەوشە بۆیێ ، گول خونچە جۆیێ

بەهانە جۆیێ ، کە عبەسا جۆیێ

یـــــان :

جەمین قەمەرێ ، شیرین دلبەرێ

مشکینە خالێ ، یۆسف جەمالێ

لەم جۆشو خرۆشو قافیەسازی یەی ناوەوەدا مەلای جزیریم بەبیردا هات کە ئەویش هەر لەسەر هەمان ڕێباز هەندێ هۆنراوەی وتووە کە ئەم هۆنراوەیەی لەسەر کێشــی (رجــز)ی زیاد کراوە واتــە چوار جار (مستفعلن) :

من دی سەحەر ، شاهی مەجەر ، لەبسی دبەر ، مەخموور بوو

ئەو دیم زەرەی سور موشتەری ، یارەب پەری یا حوور بوو

حۆری وەشە ، شیرین مەشە ، کاکۆل ڕەشە ، خال حەبەشە

خالێن دقەر ، میسکی تەتەر ، نازك بەشەر ، کافوور بوو

نازك لەتیف ، گەردن خەفیف ، لەبسی شەریف ، کێخەمو قەدیف

من دی بە وەخت ، ئەو نیك بەخت ، ئیرۆ لە تەخت ، فەغفوور بوو

یـــــان :

وەهارەن ، سەوزەن ، ئاوەن ، سەرکاوەن

هاژەی وەفراوەن ، شاخەی شەتاوەن

سەنگەن ، کۆسارەن ، سەرکووەن ، هەردەن
خەمەن ، مەینەتەن ، زوخاوەن ، دەردەن

کەواتە گۆران ناهەقی نەبوە کە لە چلەی پیرەمێردا نووسیویەتی: «١٧»
مامۆستا پیرەمێرد قەڵـەم بەدەستی سەیـەم پیری گـەورەی ئەدەبو تەصەوف مەولەوی بوو . مەولەوی ئەو شاعیرە بەرزو نەمرەیە کە هەموو پیتێکی دیوانەکەی کچە کوردێکی شۆخو نازدارە بـە بەرگو پۆیلانـەی خۆماڵـی تەواوەوە ، بەڵام بـە شێوەیەکی کەلاکەوتـووی با ونکردووی زمانەکەمان شێوەی گۆرانی ، کە زمانی میری بوو لە قەلەمڕەوی ئەردەلانا، لە کاتی شکۆیا ، کە جار بووە سێ کوچکەی ناوەندی کەرکووك ــ هەمەدان وە کرماشان هەمووی بگرێتەوە . بەڵام لە ئەدەبی بەرزا ، لە شیعـری ڕاستەقینەدا بەڕاستی زۆر بە پێشیاوی ناوی خۆت نا گیانی مەولەوی . تاوێك تۆ نەگەڕایتەوە بۆ سەدەو جێگای ژیانی خاوەن گیان [واتـــە : مەولەوی] ، شوێنی باڵا جوانە بچووکەکەی ئەکەوتی کە لەژێر خەرقەیەکی سەوزی ئاودامانا بوو ، بەکەڵەك لە سیروانی ئەرخەوانسوور ئەپەڕیتەوە، بە لووتکەی شاخی (بەمۆ)دا هەڵئەگەڕای ، لە کۆی ئاتەشگا (کەڵ)ت ئەکوشت ،بەسەر بەستەڵەکی گۆمی زرێبازا ئەچووی بۆ بانە ،لە کوێستانە ساردەکانی سنـەو حەسەناوا بەفـراوت ئەخواردەوە ، لە گەرمیانـی شیروانەو شاکەل لەگەڵ چاوڕەشەکانی جاف دەوارنشینیت ئەکـــرد ، تاوێکیش ئـەو [واتە : مەولەوی] خۆی ئەهـات بە میوانـی گیـــان [واتە : پیرەمێرد] بۆ سەردەمو مەڵبەندی تۆ ، بە جلی شارستانیـەوە سواری ئۆتۆمۆبیلی قەمەرە ئەبوو ، سەیرانو گەشتی ناو قۆپیو سەرچنارو پیرەمەگرون ، ڕاوەماسی چەمەکـانی زێو تانجەرۆی ئەکرد ، لەباتـی دەفو دەرۆیشو نەیچی گوێی لە قەتاری ڕەشۆلو ئاوازی کەمانو عوود ئەگرت] . مەولەوی هێند وزەی هۆنینەوەی خوڕو بێن گرتوو بەتەوژم

بووه هەرگیز دانەماوه بۆ وشەو دەستەوارەو نەبەر پارسەنگی کێشی زمان‌و ڕێزمانی لە قاڵب نەداوه . لەنێو شوعەرای کوردا نەمدیوه شاعیرێ لەکاتی دانانی هۆنراوەدا ئاسایی بێت بەلایەوه کە بڵێ : ئەی هاوار ! باره دەروونی‌یەکەم هێنده ناجۆرو شێواوه قافیەم لێ تێکچووەو ئیترچۆنی بۆ هاتبێ ئاوا نووسیبێتی‌و لەو ڕێبازەی جووت قافیەی (مصرع)ه لای‌دابێ . ئا ئەم دیاردەیە ئەوه دەسەلمێنێ کە لای مەولەوی هەمیشه نەك خورپەو سۆزو وپژدان سنووری بۆ کێش‌و قافیەو باره هونەری‌یەکان داناوه بەتەنیا ، بەڵکوو زۆر لەخۆکردن‌و تەم‌ومژو خۆ ئەزێت‌دان لە فەرهەنگی ئەم شاعیرەدا هەست پێ ناکرێت ئەگینا چۆن‌چۆنی کابرا قافیەی لێ تێکچێ‌و کەچی هەر لەسەر بای بەرەی خۆی سۆزو خورپەی دڵی خۆی بەبادا بدات. دیاره ئەمه بەڵگەی جۆش‌و خرۆشی سۆزو هەڵچوونەکەیەتی‌و وەك خۆشی لە هۆنراوەکەدا دەری‌خستووەو وتوویەتی : سەرزەنشتم مەکەن ئەگەر ئاخری وآته قافیەی شیعرەکانم شێواون ، چونکە کە شوعوور پەرێشان بوو شیعریش پەرێشان ئەبێ . ئەمەش بەشێکە لەم تاقیکردنەوه سەرامەدە کە من وای بۆ دەچم لە شیوەنی کورەکەیدا وتبێتی :

بەرزان هیلال تار وەروان قەرار دا
غورڕەی شار شۆر دڵان دیار دا
سەوزه وستەن فەرش ئەو چەمەن دەس دەس
گوڵان جام وه دەس ، بولبولان سەرمەس
مەنعم مەکەردێ گرانەن دەردم
ئەر شێویا بۆ قافیەی فەردم
فەریاد جه شۆرەی ئەرز چارەی من
هەر سەوزەی مراد من نادیارەن
داد جه هەوای شووم بەدستارەی من
هەر ئەوگوڵاڵەی من نه پێوارەن

وەك دەرکەوت دوو بەیتەکەی دوایی قافیەکەی تێکچووەو شێوەی چوارینی گرتووەتەخۆ .

حەزدەکەم هەر لەژێر دەواری شاعیرێتی مەولەویدا هەسوونی چەند رایەکی‌تر داکوتم :

یەکەمین : هەندێ تێبینی سادەلەوح وادەگەیێنن کە گوایە ئەگەر مەولەوی نەچوایەتە سەر رێبازی سۆفی‌گەری نەئەبوو بەو شاعیرە پایە بەرزە . لە وەلامدا دەلێم : مەولەوی پێش ئەوەی سۆفی‌و خواناس بووبێت شاعیرێکی چاك بووە . باشترین بەلگەشم ئەو هۆنراوە بەسۆزو بەبرشتانەیە کە لە سەردەمی لاویدا وتوونی ، بەتایبەت بۆ شێخ عەزیزی جانەوەرەیی کە هاورێی گیانی بەگیانی بووە . بێگومان ئەمە ئەوە رەت‌ناکاتەوە کە چوونەسەر رێبازی نەقشبەندی گورو تین‌و جوولانێکی گەورەی بەخشی بە مەولەوی‌و پەنجەرەی جۆرە تیشکێك‌و دنیایەکی نوێ لە ئاسۆی شیعرەکانیا دەرکەوتن بەتایبەتی ئەو هۆنراوانەی کە پێشکەش شێخانی بەوەفاو هاورێ‌و دلسۆزی نەقشبەندی کردوون ، بەلام ئەوەی‌کە تا ئیستا جێی سەرنجمەو لێی ورددەبمەوەو دەمەوێت نە وتارێکی تایبەتدا وەلامی بدەمەوە ئەو پرسیارەیە کە : ئایا رێبازی ئەشعەرێتی مەولەوی راکێشاوەتە نێو جیهانی تەسەوفەوە ، یان بەپێچەوانەوە ؟ ئایا بە هەردوو لایەنەکە (واتە : تەسەوفو ئەشعەری) توانیویانە دلەراوکێ‌و پرسیارەکانی ناوەوەی مەولەوی ـ ئەگەر بە ناچاریش بێت ـ وەلام بدەنەوە . نابێت لەم بۆنەو ئاقارەدا مەحموود پاشای جاف‌و ئەحمەد پاشاو عەبدوللا پاشای بابان لە یادبکەین بەتایبەت مەحموود پاشای جاف کە دەورێکی دیارو دلسۆزانەی بینیوە لە خۆشەویستی‌و وەفاو رێزی بێ‌هاوتا بەرامبەر بە مەولەوی . دیارە مەولەوی‌یش لەم ئاقارەدا بە چەند هۆنراوەیەکی نەوازەی سەرتۆپ

مەحموود پاشای بە نەمری هێشتووەتەوە . لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا مەولەوی‌و پیرەمێردو کەشکۆڵە کەنەوازەکەو شـــێخ ڕەزای تاڵەبانی‌و مەلا عبدالرحمانی گەورەی پێنجوینی‌و مەلا فەتاحی جەباری مەحمـوود پاشایان لە ئاستێکی پڕ شــــکۆو ڕێزەوە داناوە . بە لای منەوە هەرگیز سامان‌و پایەو پلەو دەوڵەتمەندی‌و بەری‌بەری کەس بە نەمـــر ناکەن‌و هەرگیز ناشبنە تەنانەت سوورێکی گچکەی بەتەوژمی مێـــژوو ، ناوی سەدان ملیۆنەرو لۆردو خاوەن پایەو سامان‌و کۆشك‌و دەبدەبەو گەنجینەی قەبەو زەبەلاح لە وڵاتی ئینگلستان تەنانەت هەموو جیهانیش کــوێر بوەوەو پڕ دەمی بووە لە خۆڵ‌و کەس هەر زمانی خۆشی پێ‌یانەوە هیـلاك ناکات‌و هەر ناشیانناسێ چونکە هەر بۆ خۆیان ژیاون ، بەڵام شـاعیرێکی چاو کوێرو لات‌و بلیمەتی وەك جۆن ملتۆن هەموو نەتەوەکان دەیناسن‌و مێژوو لە دڵە گەورەکەیدا دەیلاوێنێ نەك بەتەنیـــا لـــەبەر بەرهەمە بەبڕشتەکانی ، بەڵکــــو لەبەرئەوەی کــــە بە گۆچانێکەوە چووە ڕیزی پێشەوەی تێکۆشەرانی گەلەکەی بۆ بەرگری لە وڵات . کەواتە ئەوەی کە مەردوم بە نەمری دەهێڵێتەوە تەنیا خزمەتی مرۆڤ‌و خاك‌و نەتەوەیە . دیارە مەحموود پاشاش – بە پێوانەی سەردەمی خۆی ! – یەکێ بووە لەو سێبەرو داڵدەو شارستانیانەی کـــە هۆنراوەکانی مەولەوی‌و گــەلێ شاعیری‌تریش ستاریان تیا گرتوەو گەشاونەتەوە . بـا ئەوەش نەبوێرم کە ئەو پەیوەندی‌یە گەورەو فرە لایەنەی مەولەوی لەگەڵ زاناو شوعەراو پیاوە ناسراوەکانی کوردستانی ئەو سەردەمە دەوری هەبوە لە وەرگرتن‌و بەخشین‌و فراوان کردن‌و بەهێزکردنی شاعیریەتی مەولەوی چونکە ئـەو پەیوەندی‌یە وەك دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی دەبێتە هۆی گۆڕینی هەڵوێست‌و وزەو توانای مرۆڤ بە باری باشەدا ئەگەر لەگەڵ خەڵکانی زاناو هوشیاردا بێت . وە هاوڕێکانی مەولەوی بریتی بوون لەمانە : شاعیری وەك ئەحمەد

بەگی کۆماسیو شێخ عەبدوڵلای ناخیو مەحرووم‌و بولبول ، هەروەها پیاوانی ئایینیو کۆمەلایەتیو شێخانی نەقشبەندی وەك شێخ سراج‌الدین‌و شێخ عبدالرحمن ابوالوفاو بهاءآلدین‌و ضیاءالدین‌و حاجی کاك ئەحمەدی شێخ‌و شێخ عبدالرحمانی خالصی تاڵەبانیو زانای وەك محمد صالحی فخر العلماء و پیاوانی بەدەسەلاتی وەك احمد پاشاو عبدالله پاشای بابان‌و محمود پاشاو حەمە پاشای جاف‌و محمودی یاروەیسی ڕەزا قولی خان‌و غولام‌شا خانی کوڕی خوسرەو خانی ئەردەلانی والی سنەو گەلێکی‌کە . با ئەوەیش لەیادنەکرێت کە سەفەرو هاتوچۆکانی مەولەوی بۆ کوێستان‌و گەرمیان‌و دەوارنشینیو زەهاوو پاوەو بیارەو کەرکوك‌و بانەو سنەو هەڵەبجەو سلێمانیو بەغدا کەم تا بێشێ هەر دەوریان بینیوە لە کەش‌کردنی ئاسۆی شاعیرێتی مەولەویدا بەتایبەتی لە بواری وەسفدا .

دوەمین : وەك دیاردەیەکی هەستپێ‌کراوی دیوانی مەولەوی دەبینین گەلێ جار بەیتە شیعرێك بەتەنیا یان دوان واتاکە تەواو ناکەن‌و دادی خەیاڵی مەولەوی نادەن ئەگەر پێکەوە نەبن . ئەم دباردەیە بە بۆچوونی من ئەنجامی ئەم سێ هۆ هونەرییەیە :

أ – کورتی کێشەکە کە دە بڕگەیی خۆماڵییە .

ب – قووڵی خەیاڵی شاعیرو پەنابردنە بەر لێکچوواندنی لێکدراو (التشبیه التمثیلی)و خوازەی لێکزاو (تناسل الاستعارات) کە ئەمانە وێنەی شیعری فرە مەوداو کۆکردنەوەی توخمە دژەکان فەراهەم دێنن .

ج – بەپێچەوانەی قوتابخانەی شیعری کلاسیك ، لە هۆنراوەی ڕۆمانتیکدا یەکێتی بەیت هەست پێ ناکرێت . ئێمە بەدوای وێنەو واتادا دەگەڕێین .

سێهەمین : مەولەوی بەو دیوانە شیعرەی هەوڵێکی بەبڕشتی داوە بۆ تێکەڵ کردنی لەهجەی گۆرانیو سۆرانی چونکە ئەگەر بەراورد بکەین لەنێوان زمانی شیعری مەولەویو خانای قوبادیدا دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە زمانی مەولەوی هەورامی‌یەکی ڕوونکراوەی تێکەڵە لەگەڵ لەهجەی سلێمانیدا چونکە گەلێ جار بەتەنیا ناوی شتەکان هەورامینو کردارو ئاوەڵ کردارو ڕەگەکانیان سەر بە لەهجەی سلێمانین ، یان بەپێچەوانەوە ، واتە شێوەی دارشتنی دیوانی مەولەوی زاراوەی پاڵفتەو بێگەردی هەورامی نی‌یەو تێکەڵە . کەواتە مەولەوی یەکەم شاعیرە کە هەوڵی‌داوە بۆ یەکگرتنی ئەم دوو لەهجەیە گۆرانیو سۆرانی ، بەلام بە شێوەیەکی هەرچۆن هەبێ لەپێشدا بڕیار بۆ نەدراو .

چوارەمین : مەولەوی یەکەمین شاعیری کوردە کە توانی کێشی دە برگەیی خۆماڵی لە مەودای گۆرانیو هەڵپەڕکێو قەتارو سیاچەمانەوە بگوێزێتەوە بۆ زمانی عەقیدەو کەلامو لۆژیك . جگە لەوەش بەهرە خوڕو دەستەڵاتە ڕەهاکەی هەمان کێشی دەبڕگەیی‌و کە پتر زمانی ئاوازو هەڵپەڕکێی ڕەشەخەڵکی ناوچەکە بوو ـ دوای خاناو بێسارانی ـ بگەیێنێتە چلەپۆپەی هۆنراوەیەکی سەرکەوتووی ئەوتۆ کە لێپاولێپ بێت لە توخمە هونەری‌یەکانی وەك سۆزو خەیاڵو بیرو ئیقاعو تابلۆی هونەری‌و میعمارەوە .

پێنجەمین : وەك مێژوونووسە جیهانی‌یەکان دەڵێن سەرقافڵەو گەشە پێدەری ئەدەبی ڕۆمانسی لە فەرەنسادا هۆگۆی بەهرەمەند بوو (١٨٠٢ ـ ١٨٨٥) . دە ئەم مێژووە تارادەیەك بەرامبەرە لەگەڵ مێژووی لەدایك‌بوونو مردنی مەولەوی (١٨٠٦ ـ ١٨٨٢) واتە لەدایك‌بوونی ئەدەبی ڕۆمانسی لە فەرەنساو کوردستاندا لە یەك کاتدا لەسەر دەستی

هۆگۆو مەولەویدا هاتە کایەوە ، کەواتە مەولەوی داهێنەرو گەشە پێدەری هۆنراوەی ڕۆمانسی کوردی‌یە . با ئەوەش لەیادنەکەم کە مەولەوی لە بواری هۆنراوەی ڕۆمانسیدا پێش دوو کەڵە شاعیری ڕۆمانسی ئینگلیزو تەنانەت جیهانیش کەوتووە واتە ئۆسکار وایلد (١٨٥٤ – ١٩٠٠)و ییتس (١٨٦٥ – ١٩٣٩) . کەواتە لە نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی بەراوردی جیهانیدا قوتابخانەی هۆنراوەی ڕۆمانسی کوردی – وەك تەمەنی لەدایك‌بوون – گەرەکە بخرێتە پاڵ هۆنراوەی ڕۆمانسی فەرەنسی‌یەوە .

پەراوێزەکان :

١ – یادی مەردان – بەرگی دووەم ، ١٩٨٢ ، مەلا عبدالکریمی مدرس .

٢ – مەولەوی – گۆڕینی پیرەمێرد ، ل ١١٩ . بەغداد .

٣ – مبادیء النقد الادبی ، رتشارد . ص ٣٠٩ .

٤ – مێژووی ئەدەبی کوردی – علاءالدین سجادی ١٩٥٢ ، ل ٢٥٥ .

٥ – دیوانی مەولەوی ، مەلا عبدالکریمی مدرس ، ل ٤٥٦ .

٦ – دیوانی مەولەوی ، مەلا عبدالکریمی مدرس ، ل ٤٢٠ .

٧ – ڕۆشنبیری نوێ ، ژمارە ٦٤ ، ١٩٧٥ ، ل ٦٤ .

٨ – دیوانی مەولەوی ، ل ٤١١ .

٩ – بەیان ، ژمارە ٣٣ ، ١٩٧٦ ، أنور قادر محمد ، ل ٣ .

١٠ – مەولەوی – ا . ب . هەوری ، ١٩٧٣ ، چاپخانەی کاکەی فەلاح .

١١ – مێژووی ئەدەبی کوردی ، علاءالدین سجادی ، ل ٢٦٧ .

١٢ – گۆڤاری کاروان .

١٣ – دیوانی گۆران .

١٤ــ ديوانی سەلام ، ل ١٩١

١٥ــ بڕوانــە :

١ ــ مفهوم الشعر . د. جابر احمد عصفور ١٩٨٢ .

٢ ــ منهاج البلغاء و سراج الادباء ، تحقيق محمد الحبيب ابــن الخوجه . حازم القرطاجی . دار الكتب الشرقيــه . تونس ١٩٦٦ .

١٦ــ تلخيص كتاب ارسطوطاليس فی الشعر ــ تحقيق عبدالرحمن بدوی القاهرة ١٩٥٤ .

١٧ــ يادی پیرەمێرد ــ لەژێر چاودێری علاءالدين سجادی لەچاپ دراوە ، ١٩٥١ .

هەروەها بڕوانە :

أ ــ مەولەوی و سروشت . بابەعلی شێخ عمر .

ب ــ عەقیدەی مەولەوی . ئامادەكردنی محمد علی قەرەداغی ١٩٧٧ .

١٨ــ الرومانتيكيه ــ محمد غنيمی هلال .

١٩ــ شێخ ڕەزای تاڵەبانی ــ ديوان ــ .

٢٠ــ دراسات ونماذج فی مذاهب الشعر ونقده ــ د. محمد غنيمی هلال .

مەولەوی :
بەرهەمی‌و ، شتێك دەربارەی سروشت

دوکتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسوول
پرۆفیسۆر
کۆلێجی ئەدەبیات - زانکۆی سەلاحەدین

سەرەتایەك :

که دەستگای ڕۆشنبیری‌و بڵاوکردنەوەی کوردی زەنگی یادکردنەوەی مەولەوی لێداو منیش بەسەرکرامەوە ، پێش هەموو سەرچاوەیەك کۆمەڵە ڕەشنووسێکی بێ‌نازی خۆمم بیرکەوتەوە کە پاش دۆزینەوەیان مێژووی ١٩٦٩/٩/٢٠ تا ١٩٦٩/١١/٢١یان تێدا دیاربوو . ئەوانە دە وتار بوون لەسەر مێژووی ئەدەبی کوردی‌و لەپشت میکرۆفۆنی ڕادیۆی کوردیی بەغداوە خوێندرابوونەوە . ئەو وتارانە دەربارەی «مەولەوی‌و سروشت»و بەراوردێك بوون لەگەڵ « خانی‌و سروشت »دا . دیارە ئەمە بوو بە بناغەی ئەم لێدوانە تازەیەی مەولەوی . بەشکم سەرەتاش بێت بۆ لێدوانی شاعیرانی‌تر کە نزیکەی بیست ساڵە لەو رادیۆیەدا باسیان دەکەم‌و بەداخەوە هەندێ باسیانم وەك وتبوومن بە تۆمارکراوی‌و بڵاوکراوەیی بە ناوی کەسێکی‌ترەوە دی ، کە ئیتر مافی داواکردنیانم نەما . چونکە ئەوەی من وتراوو ئەویتر نووسراوە . وادیارە ئەم وتارانە هەر دە نەبوون ، هەندێکیان ون‌بوون . بە هەموو حاڵێك بوون بە بناغەی نووسینی ئەم باسە . کە من لە باسەکەم بووبوومەوە هەندێ برادەر ئاگاداری چەند

سەرچاوەی‌تریان کردم کە لە مەولەوی‌و سروشت دوواون. پێش هەموان پیرەمێردە کە لە ژیندا لە چوار فەسلی لای مەولەوی دوواوە . داخم ناچێ کە دەرفەتی بینینی هەموویانم دەست نەکەوت . پاشـــان نامیلکەیەکی بەنرخی بابا عەلیـی شێخ عومەری قەرەداغی بوو بـە ناوی « مەولەی‌و سروشت »ەوە(١) ، وام‌ئەزانێ ئەم نامیلکەیە وام لێدەکات هێلێك بەسەر زوربەی نووسینەکەمدا بێنم ، بەلام لەگەلّ نرخ‌و بایەخی ئەو نامیلکەیەو وردی‌و زیرەکیی نووسەرەکەیدا وادیارە لە دوو کونجی جیاوازەوە سەیری باسەکەمان کردبێ ، با لەگەلّ یەکتریشدا ناکۆك نەبین . بەلێ ، لێرەشدا پەنجە بۆ ئەوە درێژکراوە کە مەولەوی هەر لە بەهار نەدوواوەو لە چوار وەرزی سالّ دوواوە ، بەلام هەر ئەوە نی‌یە ، بەلکو لەولایەنەوە کـە بـە قوولی چووەتە ناو فەلسەفەی مەولەوی‌و یەکگرتنی مرۆڤ‌و سروشـت لای مەولەوی سوودێکی گەورەی پێ‌بەخشیم کە بەداخەوە لە کاتی خۆیدا نامیلکەکەم لە بەردەستدا نەبوو لەبەرئەوە بە ناچـاری لـە پەراوێـزدا ئیشارەت بۆ ئەو مەبەسە دەکەم . هەروەها نووسەری بەرێز برامـان مەحموود ئەحمەد محەمەد ئەو چەند دێرە بەنرخەی بیرەبی شاعیر - شێخ ئەمینی شێخ عەلائەدینی بیارەی هێنامەوە یاد کە لە کتێبی تەســەوف چی‌یە(٢) (بەغدا ـ ١٩٨٥)دا دەربارەی مەولەوی‌و سروشت نووسیویە. لێرەدا باسی تەسەوف بەگشتی‌و هەموو بەرهەمی مەولەویش ناکەم تا لە پایەی ئەو کتێبە بەنرخە بدوێم بۆ هەموو کتێبخـــانەی کوردی‌و باسی تەسەوف . بەلام هەر ئەو چەند دێرەش کە لـە مەولەوی‌و سـروشت دەدوێ نرخێکی گەورەی هەیەو شایەتی‌یەکی گەورەی شایەتێکی ڕاستگۆو دلسۆزە بۆ مەولەوی . ڕەنگە ئەم وشانە بۆ باسێکی سـەر بـە زانست کەمێك خوێنگەرمی‌و سۆزی خۆشەویستیی سۆفیانەی تێدابێ . بـەلام ئەوەی ئاگاداری جیهانی مەولەوی‌و هەمـوو سووچی مەسەلەکـە بێ ،

دەزانێ قســەکان سەر بە دەستنیشانکردنی زاستین . بەڵێ ، ئەگــەر مەولەوی ئێستا بمایەو لەناو ئێمەدا بووایە ، دەستی ڕێزی بــۆ نەوەی شێخی سیراجەدین ڕادە گرت بەسەریدا بڕوا ، بەتایبەتی کە بە کەرەسەی شارەزایی‌و دڵســۆزی‌یەوە بێتە ناو باسەکەوە . بەڵام من لــەم لایەنەوە نادوێم ، بەڵکو لام‌وایە شاعیرو ڕۆشنبیرێك کە لەژێر سێبەری دارگوێزی هەوراماندا‌و لــە باوەشی خانەقاکەی شێخی سیراجەددینــــدا پەروەردە بووبێ ، کە زوربەی شیعری مەولەوی بە عەشقی ئەوێ‌و ئەو نووسراوە لە هەمووکەس زیاتر دەتوانێ شایەتی ڕاستگۆیی‌و سەرکەوتوویی مەولەوی بێت لە وەسفی سروشتی کوردستان‌و هەوراماندا . لەبەرئەوە بەڕێزەوە گوێ بۆ ئەم وشانە شل‌دەکەین کە دەڵێ :

« .. مەولەوی بۆخۆی دنیایێکی فەقیرانەو گوندنشینانەو بەڵکـــو دەوارنشینانەشی هەیە ، مەولەوی ڕەگو ڕیشـــەی تێك‌ئاڵاوە لەگـــەڵی جوانیی سروشتدا ، هەرچی هەوارگەی جوانی ناوچــەی هەورامـــان‌و تاوگۆزی‌و کوردستانی ســـۆرانە هەمووی دیوە . لـــەتەکی خێڵەکاندا گەرمیان‌و کوێستانی کردووە ، شاعیری سووروشتەو پەروەردی دەستی(٢) سوورووشت ، سوورووشتی جـوان‌و بێ‌وێنـــەی کوردستانی ڕەنگـین » یا پاش‌ئەوەی خۆی چەند دێڕی جوان لە وەسفی سروشتی کوردستانداو لە هەمەڕەنگیی ئەو سروشتەدا دەنووسێ‌و لای‌وایە کەسێك لە باوەشی ئەو سروشتەدا نەژیابێ ناتوانێ بە باشی وەسفی بکات ، ئەوسا شایەتی بــۆ مەولەوی دەدات‌و دەڵێ :

« مەولەوی زۆر باش لــە هەمووی ئەم ژیانانەو ســەدان جـۆری ژیانی‌تر شارەزا بووە ، وە گیانی لەگەڵی سوورووشتی وڵاتەکەیا هەڵشێلراوەو تێك‌هەڵچووە ، لەبەرئەوە هیچ پارچە شیعرێکی نی‌یــە شوێنەوارێکی جوانیی سوورووشی تیا بەدی‌نەکەیت ...(٤) ..

مەولەوی و سروشت و بەراوردێك

کە باسی سروشتی کوردستان و دیمەن و چاوئەندازی جوانی دەکەین ، گەلێك شاعیرمان دێتە بەرچاو ، ڕەنگە « لە مەیدانی بەهارا شارەکەی کۆ »ی حاجی قادرو « وتم بە بەختی خەواڵوو »ەکەی زۆر ڕەنگین بن و بەهاری‌یەکانی پڕتەوبەگی هەکاری و بەکربەگی ئەرزیش جێی خۆیان هەبێ . بەڵام هەروەك لە باسی ڕوخساری شیعری کوردی و دووبەیتی و کێشی پەنجەدا پەنجە بۆ سێ شاعیری گەورە درێژ ئەکەین ، لە مەیدانی سروشتیشدا ئەو سێ شاعیرە بە باڵایەکی بەرزەوە خۆیان ئەنوێنن ، هەروەك سروشتەکەی کوردستان و سروشتی خۆماڵیی ڕوخساری شیعر بە کارکردنە سەر یەك سەرەتایەکی ڕەنگینی کۆمەڵێ ناوەڕۆك و ڕوخساری تازەیان دانابێ . ئەو سێ شاعیرەش مەولەوی و پیرەمێردو گۆرانن .

کە لێرەدا باسی مەولەوی دەکەین ، دەبێ ئەوەشمان لەبیرنەچێت ، کە هەر لەخۆوە نی‌یە ، بەڵکو ئەو ڕەگ و چمکە قووڵەیە کە باس‌کرا وای کردووە پیرەمێردو گۆران پێش هەمووکەس باری سەرنجمان بەلای گەشەی سروشتی کوردستان لە شیعری مەولەویدا ڕابکێشن و خۆشیان لە نواندنی ئەو سروشتەدا بە وشەی گەش هەر ئەو ڕێیە بگرن و لەگەڵ بیری نیشتمانپەروەریدا تێکەڵی بکەن .

پیرەمێرد ، هەروەکو بە ڕۆحی مەولەوی‌یەکەی ناوچەی باشووری ئاگاداری گیانی مەولەوی کرد ، هەروەها پێش هەمووکەس پەنجەی بۆ وێنەی سروشتی لە شیعری مەولەویدا ڕاکێشاو ئەم مەبەسەی بەست بە هەستی قووڵی نیشتمانپەروەری‌یەوە : « ئۆخ بۆیە مەولەویم خۆش‌ئەوێ و شیفتەو شەیدای سۆزو ناڵەی ئەوم کە پەردە پەردە شوێنە شیرینەکانی خاکەکەم و نیشتمانەکەمی بە فەردی فەردەوە ، بە فەڕو

زیبێکی دڵنەوەردەوە بێ نیشان داوم‌و بە سینەما خۆشەویستیی ئەوانی چەسپاندوەتە سینەمەوە(٥) .

گومان لەوەدا نی‌یە کە گۆران لە شارەزا هەرە گەورەکانی شیعری مەولەوی بوو . پێش ئەوەش کـــە بەڵگە بۆ ئەم مەبەســـە بهێنینەوە ، پیرەمێرد شایەتی یەکەممانە کـــە لـــە سەرەتای بەرگی دووەمی (رۆحی مەولەوی)دا ئەڵێ :

« ... زوبانی هەورامی‌و زوبانزەدەی (مەولەوی) ئەمرۆ لـــەم خاکەدا کەم کەس ئەیزانێ ، هەرچی خۆم نەمزانیبێ بە (کەعبولئەحباری کوردستان) (مەلا عەبدوڵلا)(٦) کە وەك مەولەوی لـــە دووایدا چاوی نابینا بووەو بە شاعیری هیوای ئەدەبیاتمان بینـــای هیوا (گـــۆران) ساغکردەوە .. »(٧) .

هەروەك نووسیوبە :

« ... (گۆران) ویستبووی غەزەلێکی هەڵبژێرێ بیکا بە عەرەبی ، هەرچی تەماشای کردبوو هەڵبژاردە بوو .. »(٨) .

هەر ئەم شارەزایی‌یەی گۆران لـــە شیعری مەولـــەویدا بەرەو سروشتەکەی ئەوو هەورامانەکـــەی ئەوو کێنێی دە پەنجـــەیی زۆر بەکارهاتووی لای ئەوو فەردی ئەوی بردو زۆر باش نووســـــینی .. « گەشتی هەورامان(٩) »یش بەرەو هەڵسەنگاندن‌و بەراوردی سروشـــت لای خانی‌و مەولەویی برد لە وتارێکدا(١٠) .

بەلای گۆرانەوە خانی تەنیا لە وەسفی دیاردە تایبەتی‌یەکانی سروشتی کوردستاندا ئاشکرا نی‌یەوو ئەم وەسفەی سروشتێکی زۆرتر کلاســـیکی‌و گشتیی کۆمەڵی ئیسلامی هەیەو لەگەڵ وەســـفەکانی نیزامی‌و جامی‌و فزوولیدا یەك ئەگرێتەوە کە هەریەکەیان لە وولاتێکدا ژیاوە کە سروشتی لەویتر جیایە(١١) .

هەرچی مەولەوی‌یە ئەوە سروشت لای ئەو بە بیری گۆران سروشتێکی کوردیی هەیەو لە هەموو دێرە شیعرێکیدا بەردێکی لووتکەی بەرزی کوردستان ، لوونکەی ئاتەشگەدە گلۆر دەبێتەوە ، شەپۆلی تاڤگەی سەرچاوەی زەلم ، خۆی لە کەفچەرێنی وەك شێردا ئەدا بە بەردا ، تەم سەهۆلی سەر گۆلی زرێبار ئەگرێ و لەگەڵ هەناسەی مەولەویدا بەرەو ئاسمان بەرزئەبێتەوە(١٢) .

لێرەدا تاوێك دەوەستم و دەڵێم ـ لە وتارێکدا بەم چەشنە دەستم پێ کردبوو :

« ... لەم ڕێڕەوە درێژەدا لەگەڵ نووسیندا ، چەند جار تێ‌بینی ڕووی تێکردووم ، کە نەمویستووە لە کاتی خۆیدا وەڵامی بدەمەوە ، بەڵام کە دەرفەت هاتبێ ئەو وەڵامە چۆتە تویی باسێکی تازەوە . ئەو تێ‌بینی‌یانە بە دوو چەشنی جیاواز چەند دێڕێکیان گرتەوە کە دەربارەی مەولەوی نووسیبووم . هەردووکیشیان لایەنی بەراوردی مەولەوی و خانی‌یان گرتبۆوە »(١٣) .

لەوێدا باس لەوە کراوە کە دەرفەتی ئەوە دەڕەخسێ ، کە وەڵامی ئەو تێ‌بینی‌یانە بدرێتەوە . وا ئێستا لە مەولەوی ئەدوێین ، هێشتا دەرفەتی وەڵامی تێ‌بینی‌یەکیان نی‌یە ، بەڵام ئەویتریان تەواو دەربارەی « مەولەوی و سروشت » بوو ، دەربارەی پشت‌بەستن بەم بەراوردەی گۆران بوو لەنێوان خانی و مەولەویدا لە کتێبێکدا(١٤) ، لەبەرئەوە ئێستا دەبێ وەڵامی ئەو تێ‌بینی‌یە دەست پێ‌بکەم .

بێگومان ئەم ڕایەی گۆران لای هەموو شارەزایانی شیعری خانی و مەولەوی پەسندە ، جا کە دەنگێك بەرزبۆوەو پڕبەدەنگ هاواری‌کرد ، چۆن مەولەوی لە خانی باشتر ئەبێ و لای‌وابوو ئەمە نرخی خانی کەم‌دەکاتەوە(١٥) ، دەبێ بڵێین ئەو ڕایە تەنیا هەست دەربڕینەو لەسەر

پێوانەی زانستی دانەمەزراوە ، چونکە لەگەڵ ئەوەشدا کە مەولەوی شاعیرێکی گەورەیەو یەکێکە لە ڕابەرەکانی ئەدەبیاتی کورد ، لەگەڵ ئەوەشدا جاری‌وا ئەبێ شاعیرێکی بێ ناوو دەنگ لە مەبەستێکدا پێش هەموو شاعیران ئەکەوێت .

وەك ئەزانین خانی ، مەلاو زانایەکی گەورە بووە ، لە بەرهەمی خانیدا دیمەنی زانایی خانی دیارە . لەبەرئەوە ئەبینین لە زۆر شوێندا سوارچاکی مەیدانی زانستو کتێبە . باسی سروشتەکەشی لەوە ئەچێت کە ئەنجامی خوێندنەوەو زادەی کتێب زیاتر بێت ، وەك لە هەستی ڕاستەقینە بە سروشتی وڵات . با مەولەویش مەلاو زانا بێت ، بەڵام ئەبێ ئەوەش بزانین کە خانی کوڕی یا ژیاوی شار بووەو مەولەوی کوڕی دێهاتو چیا بووە .

ئەبێ ئەوەش بزانین کە ئەمجۆرە بڕیارانە ئەگەر ڕاستیش نەبن ، کەمکردنەوە نین لە نرخی ئەم شاعیر یا ئەو ، بەتایبەتی شاعیرانی کۆنمان . زۆر جێی خۆیەتی بەجۆرێکی عیلمی لە سامانی نەتەوەییمان بکۆڵینەوە ، مەیدانی لێکۆڵینەوەی زانستیی ئەدەبیاتمان لەدەوری گرو گاڵ دەرچووەو خۆی بەسەرپێوە گرتووەو هەڵچوونو هەست دەربڕین جێی بڕیاری زانستی ناگرنەوەو سامانی نەتەوەییشمان موڵکی هەموانە ، خانی ڕابەری نەتەوەی کوردە ، شانازیی هەموو کوردە ، موڵکی تاقە بنەماڵەو بەرەو ناوچەیەك نی‌یە .

هەرچەندە نەمئەویست بەمچەشنە لەو خانی‌یە بدوێم کە بە گەورەترین ڕوشنبیرو فەیلەسووفی کوردی ڕۆژی خۆیی ئەزانمو ماوەیەکی زۆری چالاکیی دەرزوتنەوەو نووسینم لە ژیاندا بۆ ئەو تەرخانکرد ، بەڵام بەڵگەی ئەو ڕاستی‌یەی باوەڕم پێ‌یەتیو پشتگرتنی ڕاکەی گۆرانە ئەمباتە سەر ئەم نموونانە .

خانی فەرموویەتی :

دانایی موعەممەری کوهەن ساڵ
ئەو ڕەنگە هەگوو ژ بۆ مە ئەحوال
گوو عادەتی پێشیێ زەمانان
ئەو بوو ل هەمی جەهو زەمانان
وەقتێ وەکو شەهسەواری خاوەر
تەحویل دکر دماهی ئازەر
یەعنی کو دهاتە بورجی سەر ساڵ
قەت کەس نەدما د مەسکەنو ماڵ
بیلجوملە دچوونە دەر ژ ماڵان
حەتتا دگەهیشتنە پیرو کاڵان
ڕۆژا کو دبوویە عیدی نەورووز
تەعزیم ژ بۆ دما دڵئەفرووز
سەحراوو چەمەن دکرنە مەسکەن
بەیداوو دیمەن دکرنە گوڵشەن(١٦)

یاخـــود ئەڵێ :

باران نە ژ فەیز بت مەدەدکار
ئەو دانە دبێتە نەخلی بێبار
سەر سەبز دبت ژ بەرگێو باران
گەر لێ بوەریت ژ فەیز باران(١٧)

لێرەدا دیمان خانی لە باسی سروشتی کوردستان‌و نەورۆزدا « بەیدا »و « دیمەن ــ دمن »و « نەخل »و « سەحرا » بەکارئەهێنێ

کە هەمووی ئەنجامی ژیانێکی بێ پشووە لەگەڵ زانست و کتێبی عەرەبیدا .

خانی لە باسی ڕۆژهەڵاتن و ئاسماندا دەڵێ :

دەورا فەلەکی ژ بەختی فەیرووز
دیسان کو نوما ژ نۆڤە ئەو رووز(١٨)

یا دەڵێ :

قەندیلی مونیری دەیری ئەزرەق
میشکاتی حەمەل کو کر مورەووەق
سەر سال کو بوو ژ نۆڤە مەعموور
میر دایە کۆرێد تازە دەستوور(١٩)

وەك ئەبینین ئەم وەسفە جوانە ، بەنرخانەی خانیی ڕابەری کوردایەتی ، لەپاڵ هەموو نرخێکی جوانی و ئەدەبیاتدا ، لە دیمەنی ڕاستەقینەی سروشتی وڵاتەوە ، هەر لە هۆنراوەی مەولەوی دوورتر نین ، بەڵکو تەنانەت لە وەسفەکانی پرتەوبەگی هەکاری و حاجی و گەلێك شاعیری تریش دوورترن .

نالی لە وەسفێکدا کە ڕۆژی تێدا بەکارهێناوە ئەڵێ :

لە خەوفی تەلعەتی ڕۆژ هەروەکوو شێت
بە ڕووزەردی هەڵات و کەوتە کێوان(٢٠)

باشترین نموونە بۆ ئەو چەشنە نەخشەکێشانەی سروشت لای خانی ئەو وەسفی بەهاری جزیرەی بۆتانەیەتی کەوا بەتەواوی وەسفی کێوی تووری قورئانی پیرۆز دەهێنێ و یەك بەیەك دانەکانی ناو ئەو وەسفە لەگەڵ وەسفی ئەو بەهارەدا یەکدەخات :

هەر گول ژ میسالی ئاتەشی توور(٢١)
یەك میشعەلی بێ‌قسووری پڕ نوور
هەر مورغی سەحەر بخوە کەلیمەك
هەر تووتی‌یو قومری‌یەك نەدیمەك
هەر نەخل نیدا کوننده هەرگاه
تەشبیهی شەجەر دگوو ئەنەڵلاه(٢٢)

لەگەڵ ئەم بەکارهێنانەی باس‌کرا ، لە زۆر شوێنی‌تردا کەرەسەی جوانی سروشت لای خانی خۆی دەنوێنێ ، بەڵام هەر دیمەنێکی گشتیی سروشتمان دێتە بەرچاو ، بێ‌ئەوەی جیای بکەینەوە کە ئەمە سروشتی کام وڵاتە ، یا شێوەیەکی گشتیی بەهار ئەبینین کـە لـە بەهاری زۆر شوێن دەچێت ، یا باشـــترە بڵێین لـەو هۆنراوانەدا نووســـینەوەو نەخشەکێشانەوەیەکی ئەو دیمەنانەی سروشت دەبینین کە لە زوربەی هۆنراوی کلاسیکیی ڕۆژهەڵاتدا دەبینرێ . ڕەنگە دیمـــەنی سروشتی هۆنراوەی هەندێ وڵاتی ڕۆژهەڵات لە دیمەنی سروشتی ئێمـــەوە نزیك بێت ، بەڵام ئەم بەکارهێنانە کتێبی‌یانەی خانی لەوەوە دوورن . خـانی لەو بابەتە ڕۆژهەڵاتی‌یە گشتی‌یانەشی زۆرە ، کـــە باسی تایبەتی‌یان ئـــەوێ . هەرچی نەخشەی سروشتە لە هۆنراوەی مەولەویدا ، ئـەوا تەواو کوردستانی‌یە . با لەم‌ڕووەوە بێینە سەر فەردی مەولەوی خۆی .

نووسەرانو شاعیران کە دێنە سەر سروشت لـە باسی بەهارەوە دەست‌پێدەکەن . بەڵام با ئێمە لە باسی زستانەوە دەســت پێ‌بکەین ، چونکە لام‌وایە هۆنراوەکەی مەولەوی لەسەر زســـتان جوانترین باسی سروشتیەتی . هۆنراوەی زستانەکەی هەر تەواو وێنەیەکی زســـتانی کوردستانەو بەڵگەیە بۆ ئەم قسەیە :

زووسانەن وەی ڕەنگ وە گەردوون یاوان
گیجیای لوول گیج کلێلەی کاوان
بەناباشیی بورج بەرزە دیاران
سفیدکاری کەرد تاقچەی موغاران
چ شیرین زەڕگەر تۆف هەوای سەرد
گۆشوارە نە گۆش نەونەمامان کەرد
پەی نیگای باڵای مەحبووب بێ‌گەرد
یەخ ئاینە گرت ، تەم چارشێو ئاوەرد
ئەی مەحبووب خاس ، وەی بینای تەمام
منالۆ پەی بەزم ساقیو شیشەو جام
ساقی ، باك نی‌یەن جە سەردیی (دەی) ، دەی
هەوا وەش‌کەردەن نەشئەی نۆشای مەی
ئاخر سەرمەشقەن پەرێ مەی‌خواران
واردەی ویەردەی ویاردەی یاران
چون نە دڵ شنۆی مەزەی مەی داران
بدیە چۆن وە تۆی لۆنگێ مەویاران
زوانەکەی سۆز ، دەسەکەی ناڵە
بکیانۆ ، ڕێزۆ ، ڕەحمەت ، پیاڵە
ڕەحمەت وە ڕووی خاك ڕستگاراندا
پیاڵە وە دەم ئینتیزاراندا
دێرەن با ئیمەیچ نەی گوزەرەوە
جامێ وە دەس نێین ، دەس وەسەرەوە(٣٣)

ئەم پارچەیەی مەولەوی هەرچەندە یەکسەر بۆ باسی سروشت‌و زستان تەرخان نەکراوە ، بەڵکو باسی زستانەکە بەشێکە لە مەبەستێکی‌ترو بۆ تەشبیهی هەندێ شتی‌تر بە زستان هاتووە ، تەنانەت لە (ڕۆحی مەولەوی)یەکەی پیرەمێرددا ئەو بەیتی (زووسانەن وەی ڕەنگ)ە یەکەم دێڕی پارچەکەش نی‌یە کە لەو دیوانی مەولەوی‌یەدا کە مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس چاپی‌کردووە بۆ بە یەکەم دێڕی هۆنراوێکی دوو پارچەیی ، لە ڕۆحی مەولەوی‌یەکەدا بەشێکە لە هۆنراوێکی چەند پارچەیی کە بۆ مەحموود پاشای جاف نێرراوە ، بەڵام ئێمە لێرەدا مەبەستمان لە زستانەکەیە کە بەتەواوی لەو چەند دێڕەی مەولەوی‌یدا زستانی کوردستانە . تەنانەت بۆ ئەوکەسانەش کە زۆر دیمەنی زستانیان دیوە ، یا ڕێکتر بڵێین زستانی کوردستانیش‌و ئەوروپاشیان دیوە ، کە ڕەنگە ئەگەر بەهاری ئەم دوو وڵاتە لە یەك نەچێ ئەوا زستان‌و سەهۆڵبەندان‌و بەستەڵەکیان لە زۆر ڕووەوە لە یەك ئەچێت ، بەڵام وەسفەکەی مەولەوی هەر بۆ زستانی کوردستان ئەشێ . دڵی مەولەویش لەناو ئەو سەرماو سۆڵەو سەهۆڵبەندانەدا هەر گەش‌و گەش‌بینە .

هۆنراوەی مەولەوی هەروەك چوارچێوە گشتی‌یەکەی باسی سروشتی دیمەنێکی کوردستانی‌یە ، هەروەها لە سەرتاپای هۆنراوەکانی سروشتیدا دیمەنی تایبەتی‌و ناوی جێگەو چیاو ڕووبارو گۆلی بە هۆنراو بۆ مێژوو و یادگار هێشتۆتەوە :

کۆچ خێرت بۆ ئیمسال چون سالان
تا لای ئێل بەگیی ئێل نەوهالان
گێچ مەدا سەبوون ، شارەزوور دڵ
سیروان هووناو دەروونش گوڵ گوڵ

واڕاوش مەویەرد نە دەماخ دەمدەم
تاف مەوست سەراو چەرخ زەڵم چەم

یـــا :

سەر بەرکەر نە سەر کۆی ئاتەشگاوە
بدیە وە مەسکەن (خانەگا)و پاوە
زارزارو خاس‌خاس وە زار بناڵە
جاگیر نە سەر ئەوج قولەی (قەزاڵە)(٢٤)

بەڵام ئایا وەســفی سروشت لەلای مەولەویش وەسـفی سروشتی هەموو کوردستانە ؟ یا هەر لە سروشتی کوردستان دوواوە ؟. مەولەوی کە دێتە سەر سروشتی کوردستان ، وێنەکانی وێنەی جوانترین ناوچەی کوردستانە کە خۆی دیبنی ، بەڵکـــو دیمەنی یەکێکە لـــە ناوچە هەرە جوانەکانی وڵات .

چیاکانی هەورامان‌و دیمەنی رەڵم‌و تاڤگەکەی‌و گۆلی زرێبارو خاکی مەریوان ، هەموو ئەمانە لە هۆنراوەی مەولەویدا دەبینرێن :

تانجەرۆی ئـەم چەم سیروان ئەو چەم
جۆشاوێ وەهەم ئەم چەم تا ئەو چەم(٢٥)

بەڵام ئەم وێنە تایبەتی‌یانەی ئەم چەند ناوچەیەی وڵات ، وێنەیەکی بۆ هەموو سروشتی لەیەکچووی نیشـــتمان ، وەك بڵێین کـــورد وتەنی « مشتێك نموونەی خەرواریکە » . وێنەی گۆلی زرێبار ، وێنەی گۆلی (وان)و (هەزارگۆل)ە . چیای هەورامان با کەمێك دیمەنی دارگـوێزو تووو دۆڵەکەی جیا بێت ، بەڵام هەر لە چیای حەسارۆست‌و زاگرۆس‌و دۆڵی وەرتێ ئەچێت . وێنەیەکی‌تری سروشتیش لەلای مەولەوی وێنەی دەشت‌و بیابانی چۆڵە ، کەربەلای غەمە . ئەم جۆرە باسی دەشتە لـە هۆنراوەی مەولەویدا کاتێك دێت کە شاعیر یا باس لـە خەم‌و خەفەت‌و

کارەسات دەکات ، یا بە وێنەو بۆ نموونە باس لـە کارەساتی بەناوبانگی مێژوویی کەربەلا دەکات ، یا کە لە باسی دیجلەو سەرچاوەوە دێتە سەر باسی دیمەنی ئەو دەشتەی ئەو ڕووبارە مەزنە ئاوی ئەدا . کـە ئەو وێنەیە لەمەودوا بە شێوەیەکی‌تر ، لـە مانایەکی قووڵتـری بە ژیانی کۆمەلایەتی‌یەوە بەستراوەوە لە هۆنراوەی پیرەمێرددا دەبینین .

کەواتە ــ وێنەکەی دەشت لـە هۆنراوەی مەولـەویدا با باسی سروشتیش بێـت ، بەلام بەپێچـەوانەی خانی‌یەوە بۆ سروشـتی کوردستان نی‌یە .

ئەمە زستان بوو لـە شیعری مەولەویدا . بەلام بەهاریش لـە هۆنراوەی مەولەویدا جێگەیەکی تایبەتی‌و ڕەنگینی هەیەو ئاوێنـەیەکی ڕۆشن‌و ڕاستەقینەی سروشتی ولاتە .

ئەگەر زۆر جـار باسی سروشت لـە هۆنراوەی مەولـەویدا خاسیەتێکی تایبەتیی هەبێ‌و شاعیر هەر لە سەرەتاوە دەستی نەدابێتە باسی سروشت ، واتە پارچە هۆنراوەی تایبەتیی بۆ ئەو باسە تەرخان نەکردبێت ، بەلکو لە کاتی باسکردنی شتێکی‌تردا بەشـێوەیەکی لابەلا هاتۆتەوە سەر باسی سروشت‌و ئەوپەڕی ڕەنگینی خامەی لـە باسی سروشتی کوردستان‌و دیمەنی جوانی داوەو تابلـۆیەکی ڕەنگینی ئەو سروشتەی نەخشە کێشاوەو لە چوارچێوەی پارچە هۆنراوێکدا ، یاخود لەناو چەند فەردێکی ئەو پارچـە هۆنراوەدا دیمەنی سروشـتەکەی هێناوەتە کایەوە .

ئەگەر لە زۆر باسی سروشتدا ، لە باسی پایزو خەزاندا ، لـەو باسانەی زستاندا کە لەمەوبەر باس‌کرا ، یا لە باس‌و وێنـە کێشان‌و دیمەن پیشاندانی ئەم شوێن یا ئەو شـوێنی نیشتماندا‌و لـە کاتی وێنەکێشانی ئەم چیاو ئەو ڕووباری ولاتدا ئەو شێوەی لابەلا باسکردنە

ببینین ، ئەوا لە باسی بەھاردا شتێکی‌تر دیارە . ئەویش ئەوەیە کە بەھاری جوانی وڵات بەجۆرێك کاری کردۆتە سەر ھۆش‌و لێکدانەوەی مەولەوی‌و بەجۆرێك ھەستی شاعیرانەیی جووڵاندووە کەوا چەند ھۆنراوەی تایبەتیی بۆ بەھار تەرخان‌کردووەو ھەر یەکسەر بە باسی بەھار دەست پێدەکات‌و ھەوڵی ئەوە دەدات کە ھەموو بەھرەو توانای شاعیرانەی خۆی بۆ نەخشەکێشانی تابلۆی جیا جیاو ڕەنگینی بەھاری کوردستان بخاتە کارو بە خامەی تیژو بە توانای ھونەرمەندێکی گەورەو وەستاو شارەزا تابلۆیەکی ڕەنگ‌کراوی دیمەنە ڕاستەقینەکەی نیشتمانمان پیشان بدات :

وەھارەن ، سەوزەن ، ئاوەن ، سەرکاوەن

هاژەی وەفراوەن ، شاخەی شەتاوەن

ساقی‌یەن ، بادەن ، نەسیمەن ، بادەن

بولبول جە دەورەی گوڵان ئازادەن(٢٦)

لێرەدا باش ئاشکرایە کە دیمەنی بەھارو سروشت لەلای مەولەوی ئەو دیمەنە تاقەوەبووە نی‌یە کە شاعیر بیەوێ ھەر خۆی بەتەنیا لە باوەشی‌یا دابنیشێ‌و دوور بێت لە ھەموو خەڵك‌و جیھان ، واتە لەم پارچەیەدا دیمەنی سروشت ئەوە نی‌یە کە لەلای زۆر لە شاعیرانی ڕۆمانتیك دەیبینین .

شاعیرێکمان دەڵێ :

منو یارم لە کونجێ دابنیشین

بە من چی عالەمێ زێروزەبەر بێت(٢٧)

بەڵام مەولەوی لێرەدا بەھارو سروشتی بۆ ھەموو خەڵك‌و کۆمەڵ دەوێت . سروشت جێگای بە تەنیا سەرداخستن‌و بەکزی دانیشتن نی‌یەو سروشتەکەی مەولەوی ھەر دارو بەردو چیاو تاڤگەی تەنیای نیشتمان

نی‌یه که خۆی بەتەنیا لەگەڵیا حەریك بێت ، بۆ ئەوەی ساتێ ناوی ئازارو کارەسات لەناوا نەمێنێ ، بەڵکو لەپاڵ نەخشەکێشانی (بەهارو سەوزەو ئاوو سەرکانیو هاژەی بەفراوانو شاخەی شەتاوان)دا سروشتێك بوو کە دەستو تواناو هەستی ئادەمیزاد هەڵیدەسووڕان . ئەو بەهارە گەشو خۆشو جوانە ، بەڵام هەروەك مەولەوی بە زمانی پێشینانمانەوە بڵێ : « ئەو شوێنە خۆشە کە دڵ لای خۆشە » ، لەبەرئەوە ئەگەر مرۆڤ خۆی نەبێو لە شوێن جوانیی سروشتدا ئامادە نەبێو کۆڕی خۆشی دانەمەزرێنێ ، ئەوا نە بەهارو نە هاژەی بەفراوانو نە شاخەی شەتاوان نرخێکی ئەوتۆیان نی‌یە . لەبەرئەوە مەولەوی مرۆڤ دەهێنێ ، تا نرخی نەسیمو بای شەماڵ دەربخاو بە خەڵکی ڕابگەیێنێ کە بولبول لە هاتوچۆی دەوری گوڵدا ئازادە .

مەولەوی ژیانو خۆشیی مرۆڤ لە تەنیاییدا نابینێ ، بەڵکو ئەو خۆشی‌یە لە کۆڕو کۆمەڵدا دەبینێ ، لەبەرئەوە ساقیو بادە بەتەنیا لای شەماڵو گوڵ دانانێو بەرەو لای کۆمەڵێ لە سەیرانکەرانی بەهاریان دەهێنێو کە هەموو ئەو خەڵکەی کۆکردەوە ، ئەوسا دەڵێ :

بەزمەن ، شادی‌یەن ، عەیشەن ، نیشاتەن

کەیفەن ، شۆخی‌یەن ، شەوقەن ، حەیاتەن(٢٨)

کە شاعیر ئەم کۆڕەی بەستو ژیانو تەوژمی بەو کۆمەڵەی دەوری خۆی بەخشی ، ئەوسا بە ڕەونەقو کەیفو خۆشیی ئەوانەوە ڕوودەکاتەوە سروشتەکەی بەردەمو دەوروپشتی خۆیو هەردوو دیمەنە پڕناکۆکی‌یەکەی ژیانی سەردەمی تێدا دەبینێ ، کە خۆشیو ناخۆشی‌یە ، کە کێشە هەرە کۆنەکەی نێوان بەرەی چاکەو دەستەی خراپەکارە . لێرەدا مەولەوی بە دەستی ئەنقەست بێ ، یا هەروا بێ ، پارچەکەیی واداڕشتووە کە تێهەڵکێش کردنێکی سەیری تێدا بەدی بکەین ، ئەویش

لەوەدا کە لە دێڕێکدا باسی سروشت دەکاو لە دێڕەکەی تردا دێتە سەر مرۆڤ ، بەم جۆرە یەك لەدوای یەك هەر دێڕە (یا بەیتە) بۆ یەکێك لەم دوو ڕەگەزەی بیرو وەسفو هۆنراوەی تەرخان‌کراوە . پاش ئەو باسی کۆڕی ڕابواردنو شۆخیو شادی‌یە ئەوسا دێتەوە سەر سروشت .

ئەگەر بەرامبەر بە خۆشیو شادی‌یەکە وێنەی گەشەداری سروشتی پیشان‌دابێن ، واتە بەرامبەر بەوە باسی هاژەی بەفراوانو شاخەی شەتاوانو نەسیمو بولبولو گوڵی کردبێت ، ئەوا بەرامبەر بە ناخۆشیو خەمو مەینەتو زوخاوو دەردی ژیان لە دیمەنی سروشتدا وێنەی ڕەقو وشكو برنگ دەدۆزێتەوەو بەردو دارو هەرد بەرامبەر بەوانە ڕادەگرێ :

سەنگەن ، کۆسارەن ، سەرکووەن ، هەردەن

خەمەن ، مەینەتەن ، زووخاوەن ، دەردەن

هیجرەن ، دووری‌یەن ، عیجزەن ، فیراقەن

واوەیلاو شینەن ، نالەی عوششاقەن(٧٩)

مەولەوی لەم کێشەی نێوان خۆشیو ناخۆشی‌یەدا هەروا ناوەستێو هەروا لەیەکیان جیاناکاتەوە ، هەروەکو باوەڕی بەوە هەبێ کە ئەم دوو دیمەنە خاسیەتو وێنەی ژیانی کۆمەڵی پێش خۆیو سەردەمی خۆی بێت ، لەبەرئەوە لە دێڕەکانی دوایی ئەم هۆنراوەیەدا ئەم دوو ڕشتەو دیمەنە ، چ لە سروشتداو چ لە کۆمەڵو ژیاندا تێکەڵ بەیەك دەکاتو بە یەك پارچەیان دەزانێو بە یەك دیمەنی ژیانی کۆمەڵایەتیان دادەنێ . هەروەك مەولەوی دووربینو بیرڕووناكو شارەزای زانستی فەلسەفە لەوە گەیشتبێ کە سروشتو بیرو ژیانو کۆمەڵ هەمووی هەر یەك پارچەیە ، یا وەك وتراوە « هەر لە گەردی خۆڵی سەرزەمینەوە تا گومەزی شینی ئاسمان » هەر یەك پارچەیەو کار ئەکاتە سەر یەكو بە

بزووتنەوەی یەکتری یەوە دەبزوێن . لەبەرئەوە مەولــەوی هەر دوو دیمەنەکە تێکەڵ دەکاتو دەڵێ :

سەبزەن ، سۆسەنەن ، نەورۆز گولانەن
کەمەرەن ، هەردەن ، ملەن ، کەلانەن
صەرعی یەن ، شەیدان ، نەجدەن ، مەجنوونەن
مەزاقەن ، جامەن ، پیالەی هوونەن(٢٠)

بەمجــۆرە سەوزەو سۆسەنو نەورۆزی گــوڵان لەگــەڵ کەمەرو هەردەو ملەو کەڵەکێوی کۆدەکاتەوەو دەیانباتە ڕیزی شێتو شـــەیداو مەجنوونی کێوانو عەودالانی ڕێگەی نەڤینو دڵداری‌و لەگـــەڵ ئەمانەدا مەزاق‌و جام‌و پیالەی خوێن کۆدەکاتەوە .

مەولەوی‌و بەهار ، یا مەولەوی‌و سروشت ، باســـێکی قووڵ‌و درێژە ، هەر وشەکانی خۆی ، لە سەیرانێکی سەرچاوەی زەڵمدا ، لـە بەردەمی ئەو تاقگە ڕەنگینەدا هەندێ جەمسەری ئەو باسەمان دەدەنێ :

وەهارەن ، ســەیرەن ، سەوزەی دیاران
نم کەوت نە دیدەش چون شەو بێداران
پەی دڵەی مانیای دەروون مەلالان
ســایە بەستەوە خەیمەی گوڵاڵان
بۆی یەخەی سەحەر پەی دەماخ دڵ
مانۆ وە نەسیم جێب جەمین گوڵ
چون دێوانەی شۆر ئازیز نە سەردا
شەتاو سەر هۆرگرت وە دەشتو دەردا
توولانی چــون هیجر خاتر پردەردان
ڕەوان وێنەی وەســڵ گەردن بێ‌گەردان

های جە شنۆیٚ وەش ، ڕۆحئەفزای کاوان
ئـای جە شاخەی تاف ، سـاف سەراوان
نەك چون تاف چەم پڕ ئەسرین چەرخ
بارەکەللا چەرخ ، هەی ئافەرین چەرخ
چەنی جە هەستیی ویٚت تەواساییت
چەنی جۆش عەشق مەجنوون ئاساییت
بدیە چۆن هۆردان وە نامو نەنگدا
بێپەروا مدۆ ویٚش وە ڕووی سەنگدا
های ساقی هەلاّی سەرمایەی خامی
نمەدۆم وە دەس ڕای نیٚکنامی
باومرە وەشوەش سادەی هەی پەی کەی
تاف قەلوەزەی ساف شیشەی مەی
مەوجش بنچینەم بدۆ وەهەمدا
هەستیم دۆ وە بەرد هەرد عەدەمدا(٣١)

پێش ئەوەی لەم پارچەیە بدوێین دەبێ بلّێین : ئەم هۆنراوەیە لـە دیوانی مەولەوی‌یەکەی مامۆستا مەلا کەریمدا هەر ئەم دوانزە دێرەیە ، بەلاّم لە (ڕۆحی مەولەوی) یەکـــەی پیرەمێرددا بووە بە ٢٧ دێر ، ١٥ دێرە زیادەکەی لـە دیوانی مەولـەویدا بـە قەسیدەیەکـی سەربەخـۆ دانراوە (٣٢) . ئەگەر ئەم ١٥ دێرە لە دوانزەکەی پێشوو جیابکەینـەوە ، ئەوا دوو باسی زۆر جیاوازیان تێدا دەبینین . یەکەمیان باسی سروشتەو لە دووەمیاندا (مەولەوی لۆمـەی خۆی ئەکاو سـامی ڕۆژی قیامـەت دێنێتەوە بەرچـاوو ، خـۆی بانگ‌ئەکا بۆ خـــواپەرستی‌و بەندەگیی ڕاست)(٣٣) . ئەگەر ئەم دوو پارچەیە بخەینە سەر یەك‌و کەمێـك لێی وردبینەوە ئەوا دابڕینێك لەوەدا دەبینین کە شاعیر لە باسی سروشتەوە

دەچێتە سەر باسەکەی دووەمی . بەڵێ دەگونجێ شاعیر لە باسی کەیف‌و خۆشی‌و سروشت‌و جوانیی ئەم جیهانەوە بیر لە دوواڕۆژو ئەو جیهانی دووەمە بکاتەوە کە باوەڕی پێ‌یەتی . بەڵام ئەوەی کە دیارە ئەوەیە کە چەند دێڕێکی بۆ ئەوە تەرخان نەکردووە کە ئەم دوو باسە بەیەکەوە ببەستێ ، لەبەرئەوە یەکسەر بازدانێك لەم باسیانەوە بۆ ئەویتر دەبینین . کەواتە ئەگەر ئەم ٢٧ دێڕە یەك پارچە بێت ئەوا لەوە دەچێ کە چەند دێڕێکی لە ناوەڕاستدا ون‌بووبێت . خۆ ئەگەر هەر دوو پارچەی جیابێت ئەوا پارچەی یەکەمی لەوە دەچێ کە یا تەواو نەکرابێت ، یا چەند دێڕێکی دەست نەکەوتبێ . ئەمە هەرچەندە هەردوو پارچەکە (ئەگەر دووان بن) لەسەر کێشی دەپەنجەیی نووسراون ، کە زوربەی هۆنراوەی مەولەوبی پێ وتراوەو پیرەمێردیش هەر بەو کێشە دایڕشتۆتەوە ، بەڵام لە ڕووی ناوەڕۆکەوە زۆر لە یەك دوورن . هەرچەندە مەولەوی لە دووەمیشیاندا وردە باس ، یا کەرەسەو وشەی سروشتی هەر بەکارهێناوە وەك « سەبای هەناسەم نە دەروون سەد تەرز » یا (بەو نەغمەی بین وەتینەوە) یا (باوەرە ئەی بەیت وەحەزینەوە)و(٢٤) ئەم جۆرە وشانە . بەڵام ئەمە بە هیچ جۆرێك پارچەکە ناباتە ڕیزی ئەو هۆنراوانەی مەولەوی‌یەوە کە بۆ سروشت تەرخان کراون ، بەڵکو پشت‌بەستن بە سروشت‌و کەرەسەو زاراوە لێوەرگرتنی بۆ باسی‌تر ، بە یەکێك لە شێوەو خاسیەتەکانی هۆنراوەی مەولەوی دەزانرێ . واتە ـ سروشت ئەوەندە هەڵچووە تا هەموو هۆنراوەی شاعیری گرتۆتەوەو تەنانەت لەو باسانەشدا کە زۆر لە باسی سروشت دوورن ، شوێن پەنجەو دیمەنی سروشت دیارە .

لە پارچەی یەکەمدا خامەی هونەرمەندانەی مەولەوی باش وێنەی سروشتی وڵاتمان پیشان دەدات . شاعیر زۆر بەزەوقەوە هەست بە

سروشتی وڵات و جوانیی دەکات و هەموو ئەندامانی هەستکردنی لەگەڵ ئەو سروشتەدا دێنە جونبوش و هونەرمەندانەو وەستایانەش توانای ئەوەی هەیە کە ئەو هەست پێکردنەی خۆی بخاتە سەر کاغەزو لە دێڕی هەڵبەستدا پیشانی خەلکی بدات .

دیمەنەکەی سروشت لێرەدا دیمەنێکی ڕاستەقینەی ئەو تاڤگەو ڕووبارەیە کە هەمووومان دەیبینین و هەستی پێدەکەین ، بەڵام شاعیر بەتواناوە دووبارە بەم نەخشەی وشەیە پیشانمانی دەداتەوە . ئەگەر دیمەنەکە خۆی وێنەیەکی تایبەتیی سروشتی کوردستان بێت ، ئەوا هۆنراوەو چەشنی نەخشەکێشانی مەولەویش تەواو کوردستانییە . لێرەدا شاعیر هەر چەند تابلۆیەکی سروشت نا ، بەڵکو چەند تابلۆیەکی سروشتی کوردستانمان بۆ نەخشە دەکێشێ . دەبێ ئەو دیمەنی «شەونمی شەوەی کە دەکەوێتە سەر سەر زەویی سەوز ، وەك بکەوێتە سەر چاوی ئەوکەسانەی کە شەو بێدارن و ناخەون ...» یا « خەیمەی گوڵان کە سێبەریان بەستبێ » ، دیمەنی بەهارو سروشتی کوردستان نەبن ، دیمەنی کوێ بن . یا (ئەو شەتاوەی بە دەشت و دەردا سەرئەنێ)و (شنۆی خۆشی گیان ئەفزای کاوان) لەگەڵ (شاخەی تافی ، سافی سەرئاودا) ، بۆ دیمەنی سروشت و بەهاری کوردستان یا تەنانەت هەر بۆ باسی سەرچاوەکەی زەڵم ناگونجێن ؟ . تەنانەت مەولەوی بە ئیلهامی ئەو تاڤگەو قەڵبەزەوە ڕوودەکاتە ساقی و شووشەی مەی دەکات بە ئاوێنەی ئەو تاڤگەیەو زۆر بە جوانی بە خامەکەی خۆی لەو شووشەیەدا نەخشەی تاڤگەیە دەکێشێ .

مەولەوی و بەهار ، جیهانێکی فراوانە .

وەهارەن ، تەشریف خاڵ خاسان پەی هەرد

کەم کەم جوانیش ئاوەرد ، پیریش بەرد

جمم جمم سۆسەنان ، جە تاق تەوق وەردان
سەردان نە هەردان پەرێ هامفەردان
وە ڕووی زاخاندا چنوور لوول وەردەن
پەی پای گیان تۆڕدام ئامادە کەردەن
بەرەزا بەو چین توغرای تاتاوە
شەماڵ مشانۆش ، یانی : وەی‌لاوە(٢٥)

دەبێ بڵێین ، ئەم هۆنراوەیە تەواو بەهاری‌یە ، لێرەدا بەتەواوی لە وەسفی بەهاری کوردستاندا سەرنەوتووە . لە نەخشەکێشانی ئەو وێنەیەدا کە لە بەهاردا جوانان ڕوودەکەنە دەشت بۆ سەیرانو لاوی دێتو پیری دەڕوا ، وآتە سەرماو بەفری زستان وا دەڕواتو سەوزیی بەهار دێت ، لەم وێنەیەدا مەولەوی پێشڕەوو ڕێکە نیشاندەری گەلێك شاعیری ئەم چەرخەمانە ، بۆ ئەوەی بچنە مەیدانی نەخشەکێشانی ئەو دیمەنەوە لە سووڕی زەمینو وەرزیداو لە باسی بەهارو نەورۆزدا .

تەفسیری ئەم چەشنە پارچەیەی مەولەوی لە پارچەی (مژدە بێ ساڵ گەڕایەوە)ی پیرەمێردو لە پارچەی (نەوروز ئەکەم)ی گۆراندایە . ئەویان باسی بەفر توانەوە دەکاتو ئەمیان سەرمای زستانمان پیشان دەدات کە چۆن لە نەورۆزو بەهاردا پشتی دەشکێ .

مەولەوی زۆر هونەرمەندانە ، ئەو تابلۆی زستانو بەستەڵەكو تۆفو سەهۆڵبەندانە کە خۆی بەدێڕی هۆنراوە نەخشەی کێشابوو لە مێشکی گوێگردا دەسڕێتەوەو لە جێگای ئەو وێنەیەکی بەهار نەخشە دەکێشێ کە لە شوێن بەفرو سەهۆڵی چیاو دەم ئەشکەوت ، ئەڵقە ئەڵقەی گوڵە سۆسەن سەردەربهێننو بۆ هاوەڵەکانیانو بۆ هاوفەردەکانیان بگەڕێن ، کە ئەو کچە جوانانەن کە لە بەهارا ڕوودەکەنە کەژو چیا .

مەولەوی لێرەدا بەم نیو دێڕە خۆی لە دەستە کۆنەپەرستی‌یەکەی شاعیرانی ڕۆمانتیك جیادەکاتەوە . ئەوان سروشتیان هەر لەپێناوی سروشتدا دەوێ ، بۆ ئەوەی سەری خۆیان لە باوەشیدا کزبکەن‌و لە خەڵك دوور بن ، بەڵام مەولەوی جوانیی گوڵە سۆسەنی بۆ ئادەمیزاد دەوێ ، لەبەرئەوە پۆلی کچان دەکات بە (هام فەرد)و هاوەڵی پۆلی سۆسەنان . لە باوەشی نەخشینی سروشتدا ئادەمیزادی لەبیرناچێ‌و لە دێڕی هۆنراوەیدا جێگەی دەکاتەوەو دەبێ دیار بێ‌و جێگەی هەبێ . مەولەوی هەر لەو تابلۆ سڕینەوەیەو لەو وێنەی تازە نەخشە کێشانەدا چنوور لە جێگەی چلوورەو بەفری زستان دائەنێ‌و بەڕەزا لەسەر بەردی ڕەق دەڕوێنێ‌و ئەو دەشتەش کە یا بەفری زستان دایگرتبوو یا قوڕو لیتەی بە ڕەنگی ڕەش لە تابلۆکەی زستانا ڕەنگی کردبوو ، ئەوەش دەکات بە نێرگسەجاڕو نێرگس لەوێدا بە چاوی مەستی دەڕوانێ . ئەوسا هەڵوێستی خۆی بەرامبەر بەم دیمەنە جوانە بەتێکڕایی دەستنیشان دەکات ، بەوەی دەڵێ :

نەرگس وە مەس مەس مدیۆ کێن ئەو کەس

گۆشەی چاك دڵ وەرنەدۆ جە دەس(٣٦)

پاش ئەم هەڵوێستە ڕوودەکاتە ناخی دەروونی خۆی‌و دەیەوێ لە شایی‌و بەزمی بەهاردا خۆی نە لە جوانیی ئەو بەهارەو لە ورشەو گەشەی‌و نە لە هەموو ئەو خەڵکەی بەو جوانی‌یە مەست‌و دڵخۆشن‌و بە چاوێکی ڕۆشن‌و گەش‌بینەوە دەڕوانە ژیان‌و جیهان جیانەکاتەوە .

کە نێرگس بە چاوی مەستەوە دەڕوانێ ، کێ بێ – بەلای مەولەوی‌یەوە – لەخۆشیانا سەرخۆش نەبێ‌و داوێنی دڵی خۆی لە دەست بەرنەدا :

(مەعدوومی) غەفلەت تا چەنێو پەی چی

گۆش‌دەر وە نالەی سەحەریی نەی‌چی(٣٧)

ئەبێ ئەمیش لە بێهۆشیو غەفڵەت ڕزگاری بێو بڕوانێتە ئەم بەهارە خۆشەی کە هاتووەو گوێ لە شمشاڵژەن بگرێت ، با بە شمشاڵەکەی ئاوازی سەحەریی بۆ لێبدات کە یەکێکە لەو ئاوازە تایبەتی‌یانەی بە شمشاڵ لێ دەدرێن .

ئەم هۆنراوەیە لای ڕوونکردنەوەی تێبینی‌یەکی لەمەوبەرمان ڕامانئەگرێت . هەندێ جار پارچەیەکی مەولەوی لە (ڕۆحی مەولەوی)دا بە یەك پارچە دراوەتە قەڵەم ، بەڵام لە (دیوانی مەولەوی)دا کراوە بە دوو یا سێ پارچە . بۆ ئەم پارچەیەش مامۆستا مەلا عەبدولکەریم لە کەناری پارچەکەدا نووسیویە :

« ئەم قەسیدەیەش دیارە تەواو نی‌یە ، پاشماوەکەشی کە بڕیتی‌یە لە وتراوی شمشاڵژەنەکە ، پارچەی ژمارە (٢٠)ە کە بە هەڵە لە تیپی (دال)دا بڵاوکراوەتەوە . هۆی ئەم هەڵەیەش ئەوەبوو لەوکاتەدا کە تیپی دالمان ئامادەکرد ، هەموو ئەو نوسخانەی لامان بوون ، هەر دوو پارچەکەیان بە جیا تیا نووسرابووەوە ، ئێمەش هەستمان ئەکرد پارچەکە ناتەواوە ، بەڵام لەخۆمانەوە نەمانئەتوانی پارچەیەکی‌تری بخەینە سەر ، تا لەم دووایی‌یەدا لە نوسخەیەکی ترا دیمان هەردوو پارچەکە پێکەوە نووسراونەتەوەو ئەوەی تیپی دال لە ئاخری ئەم پارچەوەیە »(٢٨) .

دیارە مامۆستا دان بەوەدا دەنێ ، کە دەبێو دەگونجێ دوو پارچە هۆنراوەی دیوانە چاپکراوەکە لە بنەڕەتدا یەك پارچە بن . ئەو پارچەیەش کە مامۆستا بە تەواوکەری پارچە هۆنراوەکەی لەمەوبەری دادەنێ ئەوەیە کە دەڵێ :

دڵـە وادەی سویچ نەو وەهارانەن

وەخت ئاگاهیی دەردەدارانەن(٢٩)

ئەگەر لەم پارچەیەیان بکۆڵینەوە ، ئەوا دەبینین کـــە زۆرتر هەر سەرەتاکەی ، واتە سوبحو بەهارەکە بە پارچەی یەکەمی‌یەوە دەبەستیٚ‌و هیچی‌تری سەر بە بەهار نی‌یە . لە ڕۆحی مەولەویدا ئەم پارچەیە هەر لێکدانی پارچەی یەکەم‌و دووەم نی‌یە ، بەڵکو سیٚ‌یەمیشی خراوەتە سەر ، کە ئەویان لـە دیوانەکەدا ١٥ دێڕەو لـە باسی بەهارەوە دوورە(٤٠) ، یـا لەوەوە دوورە کە بۆ بەهار تەرخان کرابێت . ئەوە نەبیٚ کـە وەکـو زۆر هۆنراوەی مەولـەوی هەندیٚ وشەی سروشـتی‌و بەهاریی تێـدا بەکارهێنراوە ، وەك (سەرهەردان)و (نەسیم)و (باڵای عەرعەر تەرز)و (پەڕەی گوڵ) ، کە ئەمە خۆی یەکێکە لـە خاسیەتەکانی هۆنراوەی مەولەوی .

پارچەکە شتێکی دەروونی‌یەو مەولەوی بۆ بەسەرهاتێکی تایبەتیی خۆیی تەرخان کردووە ، ڕاستەقینە بێت ، یا بەری بیرکردنەوەو جـۆرە خەیاڵێکی شاعیرانە بێت ، ئەوە لێرەدا گرنگ نی‌یە . بەڵکو هەر ئەوەیە کە ئەبیٚ بە بەڵگەیەك بۆئەوەی ئەم پارچەیە لەگەڵ ئەو پارچە بەهاری‌یەدا یەك نەبێت .

ئەگەر بگونجیٚ لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی زانایەکی وەك مامۆسـتا مەلا عەبدولکەریمداو بەرامبەر بە لێکدانەوەی مەولەوی ناسـێکی وەك ئەو ڕادەربڕین ، ئەوا لام‌وایە پارچەی یەکەم پارچەیەکی تەواوە ، چونکە لەگەڵ ئەوەشدا کە بریتی‌یە لە تەنیا شەش دێڕ ، بەڵام باسـێکی تەواوی تێدایە ، تابلۆیەکی تەواوی بەهاری کوردستانو هەستی شـاعیر خۆیی تێدا دەبینریٚ ، پارچەی شەش دێڕیش بۆ مەولەوی شتێکی سەیر نی‌یە ، چونکە مەولەوی هەروەك لـە ڕووی کێش‌و قافیـەوە لـە عەرووز دوورکەوتۆتەوە لە پێڕەوی ژمارەی دێڕو جۆری داڕشـتنی قەسیدەو غەزەلی کۆنیش لایداوە . زۆر جار کەرەسەی قەسیدەیەکی لە یەك دێڕدا

،کۆکردۆتەوە ، واتە تاقە دێڕەکە بیرێکی تەواوی تێدایە . یا ئەمە بە دوو دێڕ ڕادەگەیێنێ . بەڵگەیەکی تریشـــمان ئەوەیە کە مەولەوی لـــە دوا دێڕدا ، تەخەللوسی خۆی ، واتە (مەعدوومی)ی تۆمار کردووە .

ڕەنگە ئەوەش بووترێ کە مەولەوی زۆر جار لەم لایەنەشدا لـــە شاعیرانی کلاسیك لایداوەو تەخەللوسەکەی لەناو باسداو لە ناوەڕاستی هۆنراوەکەیدا تۆمار کردووە . بەڵام ئەمە هەمووکاتێك نی‌یەو زۆر جاریش مەولەوی هەر لەسەر ڕشتەی کلاسیکی‌یان ڕۆیشتووە . بۆ نموونە یەکەم قەسیدەی ئەو دیوانە بەم دێڕە کۆتایی هاتووە :

بووە وە باعیس ئەی نیم گیان سەخت

سـا بەڵکە نەمرۆ (مەعدوومی)ی بەدبەخت(٤١)

یا قەسیدەیەکی‌تر بەم‌جۆرە کۆتایی دێت :

باوەرە کوورەی ، دڵ نە جەهدو جەخت

ڕووی تەوبیخ وەلای (مەعدوومی)ی بەدبەخت(٤٢)

کەواتە دەبێ ئەو پارچەیە ، سەربەخۆو بۆ بەهار تەرخانکراو بێت . ئەگەر بە وردی سێ پارچە لێکدراوەکە لـــە (رۆحی مەولـــەوی)دا بخوێنینەوە ئەوەمان بۆ دەرئەکەوێ کە شەش دێڕی یەکـــەم تەواو بۆ بەهار تەرخان کراوە ، بەهارێك بەبێ‌لەوی دەیەوێ گەشەو جوانی‌یەکەی لەگەڵ گەشەو خۆشیی دڵی هاونیشتمانانی نیشتەجێی ئەو سروشتەدا یەکبگرن . واتە هیچ جوانی‌و گەشەیەکی سروشتی بۆخۆی ناوێ ، بەڵکو بۆ ئادەمیزادی ئەوێ . پارچەی دووەمیش کە بریتی‌یە لـە پێنج دێڕ ، ئەوە لە ناوەڕۆکدا لـــە باسی بەهارەوە دوورە ، بەڵام کەرەســـەکەی بەهاری‌یە ، واتە مەولەوی وشەو مانا لە بەهارو سروشتەوە وەردەگرێ‌و بۆ مەبەس‌و ناوەڕۆکێکی‌تر بەکاری دەهێنێ . لەم چەند دێڕەدا مەولەوی لەسەر پێڕەوی زۆر لە شاعیرانی کلاسیکی دەچێتە کوڕی فەلسەفەوە

له تەجروبەی ژیان پەند بۆ ڕێگەی ژیان وەردەگرێو ئەنجامەکەشی لە دێڕی هۆنراوەدا بە خەڵك دەگەیێنێ .

کەواتە ئەم پارچەیەش ، پەندێکە لە ڕیزی پەندی هۆنراوەدا دەژمێررێ . بەڵام وشەو کەرەسەی بەهاری‌یە . لێرەشدا مەولەوی کە شاعیری سروشت‌و تافی ڕۆمانتیکێتی‌یە ، خۆی جارێکی‌تر لە دەستە کۆنەپەرستەکەی ڕۆمانتیك جیا ئەکاتەوە ، لەجیاتی گزی‌و کلۆلی‌و لە باوەشی سروشتدا بێدەنگ بوون‌و خۆ لە دەنگی ئازارو کارەسات کەڕکردن ، دیسانەوە دەنگی باوەڕو ئومێدی مەولەوی دەبیستین ، دەنگی کەسێکی گەشبین ، کە باوەڕی بە دوواڕۆژی گەشەو ئەو دوواڕۆژەشی بۆ خەڵك دەوێت :

جەی بۆی گیان‌بەخشە بێ‌بەش مەمانە

ئەی سوبحە خاسە وە فرسەت زانە(٤٢)

پارچەی سێ‌یەمیش کە بریتی‌یە لە ١٣ دێڕ ، ئەوە باسەکەی‌و ناوەڕۆکی تەواو لە بەهارەوە دوورە ، ئەویش هەر کەرەسە بەهاری‌یەکەی‌و وشەکانی بە دوو پارچەی یەکەمی‌یەرە دەبەستێ‌و وەك هەموو هۆنراوەی مەولەوی وشەو کەرەسەی سروشتی بۆ دەربڕینی ناوەڕۆکێکی‌تر بەکارهێنراوە . نەسیم‌و شنەو گێژەڵووکەی توندی هەناسەو لەیلی عەرعەر تەرزو هێلانەی سەمەندەرو جەبین پەڕەی گوڵ ، ئەم پارچەیە کە ئەنجامی تەجروبەیەکی ناو دەروونی شاعیر خۆین دەبەستن بە باسی بەهارو سروشتی پارچەی یەکەم‌و دووەمەوە .

ڕەنگە ئەم تەجروبەی ناو دەروونەی لەم پارچەیەشدا دەبینرێ ، جۆرە هەستێکی ڕۆمانتیکیی‌تری مەولەوی دەربخات . لە پارچەی پێشوودا گەشەو هیواو دوارۆژی گەشبین دیار بوو . بەڵام لێرەدا جگەر برژان‌و هەناسەی ساردو جۆشی دڵەی پڕخەم‌و حەز بە

سووتان‌و ناو ئاگر دیاره ، که ڕەنگە بە ڕواڵـەت ئەم جـۆره دیمەنانە دیمەنی ڕۆمانتیکی کۆنەپەرستانە بن ، کـــه ســەروبەری هەر گریان‌و نائومێدی‌و فرمێسک‌و لە ژیان ڕاکردن‌و وره بەردانە . بەڵام کەســێك کە بەوردی تەماشای ئەم پارچەیە بکات ئەوەی بۆ دەرئەکەوێ کە مەولەوی لێرەشدا لەو ڕێبازه دووره . مەولەوی ئینسانە ، هەست بە خۆشی‌و ناخۆشی ، شایی‌و شین ، سەرکەوتن‌و کارەسات دەکات‌و کارو تەئسیری ئەم هەمـــوو تەجروبانەش لـــه دێڕی هۆنراویدا دیاری دەدەن . وەك مرۆڤێکی خاوەن هەست ، یا عاشقێکی دڵسۆزی ڕاســتەقینە ، یـا سۆفی‌یەکی ئیشراقگەر ، بە قووڵی لە دەردو ئازاری عاشــقان ئەدوێ‌و بە قووڵی‌و بە بەڵگەوه ڕاستگۆیی خۆی پیشان‌ئەدا . ئەوەی لێـــرەدا مەولەوی لەو دەستە ڕۆمانتیکە جیادەکاتەوه ئەوەیە مەولەوی ئینســان لەناو جەرگەی خەفەت‌و و ئازارو دەروون برژان‌و دڵ توانەوەدا وردی بەرنەداوه‌و هێزی ئادەمیزادێکی بەتین لـــه دێڕی هۆنراوەیا دەبینرێ‌و لە جەرگەی نا ئومێدیشـــــدا هەر چاوی لە تروســـکەی هیــوایەو بە نابینایشەوه ئومێدی نەبڕیوه :

چون جەستەی خەستەی مەینەتان مایە
بەڵکم دیدەو دڵ نەشـــان وه زایە
دیدە سورمەی تۆز پالاکەت ناسەن
دڵ جای دەردتەن مەنتەیشا خاسەن(٤٤)

بەهاری کوردستان بەجۆرێکی ئەوتۆ کاری کردۆتە سەر مەولەوی شـاعیر ، کە لە هەموو پارچە هۆنراوێکیدا بەجۆرێك دیمەنێکی بەهــاری وڵات یا هیچ نەبێ سروشتی وڵات دەبینیێ کە بەزەحمەت لەلای شاعیرانی تری کورد دەبینرێ . وەك وتمان مەولەوی بە سێ جۆر خۆی بەسـتووه بە سروشت یا بەهاری وڵاتەوه ، یەکەم : ئەوەیە چەند پارچـــەیەکی بۆ

بەهاری وڵات تەرخان کردووە ، دووەم : بە کەرەســـەیەکی بەهاری یەوە دەکەوێتە باسی هەندێ شتی ترو هەندێ مەبەسی تر ئەشوبهێنێ بە بەهار . سێیەم : لابەلا لە باسێکی شتێکی ترەوە دێتەوە سەر باسی بەهارو چەند فەردێك بە بەهار دەبەخشێ . واتە جوانیی بەهاری وڵات بەجۆرێکی وا کاری کردۆتە سەر هەستو ئەستی شاعیر کە بە کەرەسەی ئەو وەرزە درەوشەدارەوە بچێتـــە مەیدانی باسی ترەوەو لـــە گەرمەی دەربڕینی خواستو مەبەستی تردا خۆی بێ ڕانەگیرێو بەناچاری بچێتەوە ســـەر باسی بەهار .

بەنموونەوە باسی بەشی یەکـەم کراو هەندێ نموونەمان بۆ بەشی دووەم هێنایەوە . هەر لە نموونەی ئەم بەشـەدا ئەو قەسیدەیە دەبینین کە لە دیوانەکەدا تەنیا حەوت دێڕی تیپی دالەو لـــە ڕۆحی مەولەویدا بریتی یە لە نۆزدە دێڕی لێکدراو . لە هەردوو لادا بەم دێڕە دەســـت پێدەکات :

دیاکەی وە شەرم جە پەنجەرەی ناز

تا تا ڕیشەی جەرگ بەراوەرد وە گاز(٤٥)

لێرەشدا هەرچەندە لە تەجروبەیەکی تایبەتیی خۆی دەدوێ ، بەڵام دیسان دیمەنەکەی بەهارو سروشـــتی لەبیر نەچووەو ژیانی خـــۆیو بەتایبەتی ئەو تەجروبەیەی بە دوو وەرزی هاوینو بەهار شوبهاندووەو بەری وێنەکێشانی هونەرمەندێکی بەهرەداری بۆ ئەو خستۆتە کار :

پەترۆی زامەکـەم هـەم لابەردەوە

وەخت بی سارێش بێ تازەش کەردەوە

تیرێ هەوادا وە پەنجەی بێگەرد

دا نـە پەڕەی دڵ تـا سۆفار ویەرد

لاو هوون گولاو دەروونم كەرد كەيل
سەر وازكەرد جۆشا نە دیدەم چون سەیل
خاشاك هەستیم هۆرگرت جە ناو بەرد
وستش نە گیجاو تەنوورەكەی دەرد (٤٦)

دیارە كە لێرەدا پەنجەی وەكو گوڵو شەماڵێك كە ئەو تۆزە بكا بە چاوی شاعیردا ، مەولەوی لەم مەبەستەشدا بە بەهارەوە دەبەستێ و پاش ئەوەی چەند مەبەس دەردەبڕێ ، دبسان پەنادەباتەوە بەر كەرەسەكەی سروشت و وەرزی ساڵ كە وەك هەوێر وایە بەدەستیەوە ، هەمووشتی لێ دروستدەكاو زۆر بەئاسانی دێت بە دەستیەوە :

هامن ، ها ، منوار ، گەرمیش جۆش ئاوەرد
فەزای نەزم بەزم نەوگولاڵان بەرد
بووڵ وە یانەی جەم نەوگولاڵان شەند
چەمەن بێ نەوای ناڵەی بولبول مەند
تای بەرەزای شەنگ نە سای موغاران
شێونا چون زولف تەعزیەداران
ها ، كاوان ، كاوان دڵ چون دڵڕێشان
هەر دان وە سەردا هەردان پەی وێشان
دووریت ئایر وست وە یانەكەی من
یانێ یانەی دڵ وێرانەكەی من
هەوا ئایرین ، سەروەخت ئایرین
دڵە ئایرین ، بەدبەخت ئایرین
وەی گشت ئایرەوە خەیاڵم خامەن
پوختم ناپوختەن ، فامم نەفامەن (٤٧)

گڕەی هاوینو گەرماو تینوویّتیو بەردی سوورەوە بووی بەر گڕی ڕۆژ ڕەنگە لە خاکی ئێمەداو لەو ناوچانەدا کە مەولەوی ماوەیەکی ژیانی خۆیی تێدا بردۆتە سەر هەر لە دەشتی شارەزووردا ئاوا دیار بوو بێت . لەبەرئەوە کە دووریو گڕو هەناو سووتاویی دێتەوە یاد دەبێ هەر ئەو هاوینە لە سروشتدا هاوتای ئەو جۆرە تەجروبەیەی ژیان بێت ، چۆن خۆشیو گەشەو درەوشەی بەهارو سەحەریی گەرووی نەی زۆر جار وێنەی ژیانی خۆشو دڵخۆشکەر بوون .

هەروەك باسی بەهارەکە یەکسەر نییە ، هاوینەکەش هەر وایەو پەنا براوەتە بەر کەرەسەی هاوین ، یا سروشت لە هاوینداو دیمەنی هاوینی شارەزوور کراوە بە دڵەی گڕ تێبەربووی سووتاوی دووری . هاوینیش بەمجۆرە چۆتە ناو چوارچێوەی هۆنراوەیەوەو جارو باریش بارچەی تایبەتیی وەك ئەوەی زستانو بەهاری بۆ تەرخان کراوە .

مەولەوی بەڕاستی لەم جۆرە باسو تەشبیهاتەدا وەستایە ، لە یەکخستنی تەجروبەی تایبەتیی ژیانو دەروونی خۆی لەگەڵ ڕووداوو دیمەنی سروشتدا بەڕاستی هونەرمەندە .

ئەگەر بەوردی گوێ لەم چەند دێڕە بگرین دەزانین مەولەوی چۆن دیمەنی (شتنەوەی) سروشتی هونەرمەندانەو بێ زۆر لەخۆکردنو (بوونە پیشەساز)ی شاعیرانی کلاسیکی بردۆتە مەیدانی تەجروبەیەکی تایبەتیی خۆیەوە . شتنەوەکەش نەلایەکەوە ئەوەیە کە بارانی بەهار دێتو زەویو داروبەرد دەشواتەوە ، یا ئەوەیە کە لێشاوی ئاوی ڕووبار دێتو چیی لە بەردەما بێت دەیشواتەوە . بەڵام مەولەوی دەیەوێ چ بارانو چ ئاوی ڕووبار جۆرە شتێکیتر بشۆنەوە :

دیەت تۆز غەیر نیشتەنش وەنە

جە جۆی سەوزەی دڵ ئاویش دەرپەنە

وەر تۆ بینایيت پەردەش ها نەسەر
ئەو تۆ موینۆ جە تۆ زەریف‌تەر
ئەمجار یادکەر عومر عەبەس ویەردەت
باوەر وە خاتر ناپاکیی کەردەت
سەرئەفگەندە بەر چون شەرمەساران
چەمەی چەم هۆرکەر چون سەیل واران
بەڵ شۆرۆ بەو ئاو کەرەم فراوان
بابەت وە بابەت سیاهەی تاوان(٤٨)

لەپاڵ ئەم هونەرمەندیو زۆرلەخۆنەکردنو لە پیشەگەری دووری‌یەی مەولەویدا ، لە لایەکی‌ترەوە وەستایانە پیشەگەری‌یەکی بێ زۆر لەخۆکردن دیارە کە دەڵێ :

وەر تۆ بینایيت پەردەش ها نە سەر
ئەوتۆ موینۆ جە تۆ زەریف‌تەر(٤٩)

مامۆستا مەلا عەبدولکەریم ئەم دێڕە دەباتەوە سەر فەرموودەیەکی پێغەمبەر : (الاحسان أن تعبد الله كأنك تراه ، فان لم تكن تراه ، فانه يراك) ــ واتە : چاکەو خواپەرستی لەوەدایە کە بەجۆرێك خوا بپەرستی هەروەك چاوت ایی بێتو ببینی ، وە گەر نەیبینی ئەوا ئەو تۆ ئەبینێ(٥٠) .

لێرەدا دەبێ ئەوە تۆمار بکەین کە لە هۆنراوەی مەولەویدا با ئێجگار زۆریش نەبێ ، بەڵام ئەو پیشەسازی‌یە دەبینین کە لە هۆنراوەی زۆر لە شاعیرانی کلاسیکیی کوردو ڕۆژهەڵاتدا دەبینرێ ، ئەویش ئەوەیە کە شاعیر بە دێڕێك یا بە وشەیەك ێ بە قسەیەك ئیشارەت بۆ ئایەتێکی قورئان یا وتەیەکی پێغەمبەر یا پێڕەوێکی شەریعەتی ئیسلام دەکات .

یا جاروبار به دێڕێك پێڕه‌وێكی ڕانستی كه‌لام یـا مه‌نتیق یـا فه‌له‌كیش لێك‌ده‌داته‌وه .

بێینه‌وه سه‌ر ئه‌و چه‌شنه به‌كارهێنانه‌ی كه‌ره‌سه‌ی سروشت لـه شیعری مه‌وله‌ویدا ، كه په‌ڕه به په‌ڕه‌ی دیوانه‌كـــه‌ی نموونه‌ی تازه‌مان ده‌داتێ . ئه‌میش بۆ هه‌ســـتی دڵ ده‌ربڕین په‌نا ده‌باته به‌ر شـــێوه‌ی نامه‌دارشتن‌و نامه‌ش ده‌داته ده‌ست بای شه‌ماڵ :

ئه‌سیم مه‌حره‌م مابه‌ین یاڕان
ماچان وه‌هاره‌ن سه‌وزه‌ن دیاڕان
گیان وه بێ‌تاقه‌ت مونوون ئارۆ
زاهیرا هه‌وای لای ئازیز دارۆ
ئامێته‌ی خه‌یاڵ ئه‌و دڵ په‌سه‌نده‌ن
ئیلاخیچ هه‌لای كه‌مێ یه‌خ به‌نده‌ن(٥١)

كه كوێستانیش ئێستا ڕێی سه‌هۆڵبه‌نده ، مه‌وله‌وی پاش ئه‌وه‌ی نامه ده‌داته ده‌ست شه‌ماڵ‌و پاش دوعاو سه‌لام دیسان لای بولبول‌و گوڵ ده‌وه‌ستێت‌و ڕه‌نگ‌و بۆی به‌هارو خونچه‌ی نه‌شكوفته‌ی ده‌خاته‌وه نـاو دێڕی هه‌ڵبه‌سته‌وه . ئه‌وسا ئه‌و وێنه‌ی به‌هارو هاوینه‌ی پارچه‌كـه‌ی پێشوو له تاقه دێڕێكدا دووباره ده‌كاته‌وه :

وه‌لحاسڵ سه‌مووم ، بای تاڵه‌ی سستیم
په‌ژمورده كه‌رده‌ن وه‌هار هه‌ستیم(٥٢)

پاش چه‌ند هه‌ستی تایبه‌تی‌و دۆستی ده‌ربڕین خۆی ناگرێ‌و یه‌كسه‌ر دێته‌وه سه‌ر باسی به‌هارو به پارچه‌یه‌ك كه به (نازك ته‌داره‌ك) ده‌ســت پێده‌كات‌و له ڕۆحی مه‌وله‌ویدا هه‌ر له‌سه‌ر ئـه‌م ئامه‌یه‌یه چه‌ند دێڕێكی ئه‌وه‌نده به‌هاری ده‌دات به‌ده‌سته‌وه كـــه له دیوانه‌كه‌دا جیاكراونه‌ته‌وه‌و

هەر لەوە دەچن کە قەســـیدەیەکی تایبەتیی‌تر بێ‌و لەســـەر بەهار نووسرابێت . کاری سەیر لە شیعری مەولەویدا ئەوەیە کە لە جەرگەی ماتەم‌و مەرگدا بەهاری بێتـــەوە یاد ، جا ئەمە بلیمەتی‌و هونەرمەندیی مەولەوی‌یە ؟ یا هێزو جوانیی سروشتەکەی وڵاتە وا کاری تێکردووە کە هەرگیز لە یادی نەچێ ؟.

بێکەس لەکاتی تووڕەبوون‌و ڕق‌هەڵساندا ، لە گەرمەی شۆڕشێکی ناو دەرووندا ڕقی لە جوانی‌و بەهارهەڵدەستێ‌و جوانی‌یەکی دەوێ کـە لەگەڵ ژیانی خۆشی ئادەمیزادو هاووڵاتی‌یەکانیدا یەکبگرێت :

بەهار نامەوێ جوانیت ببینم

ئەمڕۆ من بە دڵ پەست‌و غەمگینم

دوژمنی لالەو گوڵ‌و نەسرینم(٥٢)

شاعیری ڕق‌هەڵساو بە چاوی ڕقەوە هیچ دیمەنێکی جوانی‌و بەهار نابینێ‌و ناتوانێ ببینێ . بەڵام مەولەوی ئەو شاعیرەی هەموو بیرکردنەوەو هەستی‌و هەموو ڕێگەو هۆکانی هەست دەربڕینی بە سروشت‌و بەهاری وڵاتە ، لە جەرگەی شین‌و ماتەمدا لە کاتی ئازارو ناخۆشـــیدا ناتوانێ بەوردی باسی بەهار نەکات ، بەڵێ بەهار پایز نا . ئەوە نی‌یە بە تووڕەیی‌و تۆرانەوە بەهار دەربکات ، چونکە ئەگەر لە بەهار زویر بوایە نەیئەتوانی ئاوا بەو وردی‌یە هەموو دیمەن‌و کون‌و قوژبنەکانی ببینێ . هەر ئەوەندەیە لە شێوەی گلەییدا ڕوودەکاتە ئەو بەهارە جوانەی ناتوانێ دیمەنی لـــە بەرچاوی خۆی لادات‌و ئەوەی پێ ڕائەگەیێنێ کە نەئەبوو وا بکات شاعیر نەتوانێ هاوەڵەکەی جارانی بێت . شاعیرێکی وەك مەولەوی نەبێت کێ لە کاتی ئازاردا بەو وردەکاری‌یەوە لە بەهار ئەدوێ ؟.

شین‌نامەیە یا ئازارنامەی دوورخستنەوەی خاڵە بەهارو خۆشیی پێ دەرئەکات ، بە ڕێگەی ماتەم‌و ئـازاردا دەڕوا تـا دەگاتـە (لووتکەی

خەم) . بەڵام وا دیارە ئەو مەولەوی‌یەی لـــە هاوتا (مترادفـــات)
بەکارهێناندا وەستایەو تاقەتیشی لە (تەوریە)ی سواو بەکارهێنـــان
چووە ، کە ئەگاتە لووتکەی (خەم) لەسەر ئەو لووتکەیەوە لووتکەی چیای
دێتەوە یادو لەو ترۆپکەی بەرزی چیاوە هەموو سروشتە جوانەکەی وڵات
دێتەوە بەرچاوی‌و خۆی پێ ڕاناگیرێ کە نەکەوێتەوە وەسفکردن‌و باسی ،
لەبەرئەوە لابەلا دێتەوە سەری‌و وردەکاری‌و هونەرمەندی‌یەکەی خـۆی
لەو چەشنە باس‌کردنەشدا بەکاردێنێتەوە :

جەرگت لەت لەت بۆ چەواشەی چەپگەرد
خاڵۆت جیـا کەرد ، یە کار بی تۆ کەرد
دیدە ، وادەی سەیل هوونەی هووناوەن
دڵە ، وەخت بەزم نۆشای زووخاوەن
وەش‌ڕەنگی بازەم ، سـا دەی بێڕەنگی(٥٤)
شـادی با وەس بۆ ، سـا دەی بێ‌ڕەنگی

تـا دەڵـێ :

مانیای مەینەت سەرەو کۆی ستەم
(مەعدوومی)ی بەرکۆی سەرەو چێرەی خەم(٥٥)

ئینجا دێتە سەر کەرەسەی سروشتەکەی :

ئەو سەبوون سفتەی پڕ داخ بێ پەرداخ
تۆ بۆی شنۆی بای ئێلاخ نە دەماخ
ئەو تەشنەی ڕای چۆڵ سای گەردەن پڕ گەرد
تۆ سێراو نە پای وەفراوان سـەرد
ملان ، سەربەرزان ، کۆساران ، هەردان
بێ‌شەرتان ، جە داخ وەفتان مەردان

چێشمەن ئارایش سـەر تا وە دامان
مەر خالۆم وە عەزم سەیرتان ئامان
مەشنیە چین چین چنوور نە کاوان
توخوا ماتەم بە ، هاژەی وەفراوان
چنوور نە کاران ئەو نەبۆ پەی چێش
هاژەی وەفراوان ئەو نەبۆ پەی چێش
نەسیم وەش بۆیەر وە کۆساراندا
وەسەن شانای وەلگ وە دیاراندا
شنۆی ئەو بەرزە ئەو نەبۆ پەی چێش
لەرزەی سەد تەرزە ئەو نەبۆ پەی چێش
وە سەدای سەروەش دڵ وەش‌مەزاقان
هەنی نەلەرزۆ کەڵڕەم نە تاقـان
سەدای ماردومان ئەو نەبۆ پەی چێش
سەفای کەڵڕەمان ئەو نەبۆ پەی چێش(٥٦)

ئەوەتا مەولەوی سروشتی تاوێك لە بەرچاوی خۆی لابرد . بەڵام کە گەیشتە لووتکەی غەم لووتکەی چیاو کێوی کوردستانی هاتەوە یـادو لە لووتکەی بەرزەوە هەموو دیمەنەکەی سروشتی هاتەوە بەرچاو کـە بەتەواوی‌و ڕاستی بەسەر هۆش‌و هەسـتیا زاڵن . لەبەرئەوە لـەو لووتکەیەوە سەیری جوانی‌و سروشتی کرد کە بۆ یەکتـر خولقاون‌و ڕووی‌کردە دەروونی خۆی کە حەز بەوە دەکات هەمیشە لەگەڵ جوانی‌و شادی‌یا یەك بێت‌و پێی‌وت :

چووەختەن دڵەت جە شـادی کەیلەن
دەك لێلاویت بۆ یە وەفاو مەیلەن(٥٧)

شاعیر له لووتکەی ئازاردا ، یا نه لووتکەی (شادیو خۆشیو چیای بەرزو سروشتی جوان)دا دەوەستیو لە هەردوو جاریشدا دەچێتە سەر لووتکەی شیعری ڕۆمانتیکیی کوردی . ئەگەر ڕەخنەگرانی تازە ڕێبازی ڕۆمانتیکیان کردبێت بە نوو بەشەوە ئەوا مەولەوی هەر لە دەستەی شاعیرانی ڕۆمانتیکیی پێشکەوتنخوازیاندایە . چونکە هیچ کاتێك فرمێسكو گریانو ماتەمی مەولەوی فرمێسكو گریانو ماتەمی نائومێدانو لە ژیان وەڕسبووان نەبووەو بەرچاو تاریکی لە هۆنراوەی ئەودانی‌یە ، بەڵکو ئازاری ئەو ئازاری مرۆڤی هاوچەرخی خۆیەتی ، خەمو خەفەتی بۆ ناهەمواریی ژیانو نارەوایی هەندێ یاسای ئەو ژیانەیە . هەروەك لە باوەشی جوانی سروشتدا سەرکزکردنی مەولەویش ئەوە نی‌یە کە لە هۆنراوەی دەستە کۆنەپەرستەکەی ڕۆمانتیکی ئەوروپادا دەبینرێ ، ئەوانەی لە باوەشی سروشتدا سەر کز ئەکەن بۆئەوەی لە کارەساتی ژیان دوور بنو کارەساتیش کە ئەوان فرمێسکی بۆ دەڕێژنو لەتاوا بۆچڕووکی هەناوو جگەریشیان دەبینرێ ، ئەوە ئەو کارەساتەیانە کە لای ئێمە مایەی شادیو هیوایە ، پەیدا بوونی بزووتنەوەی کرێکارانو مەرگی چەوساندنەوەیە .

وەك دیارە مەولەوی لەم جۆرە هەستو کارەساتەوە دوورە ، مەولەوی لە ڕیزی ئەو شاعیرە ڕۆمانتیکی‌یانەدا دەوەستێ کە خەو بە دوواڕۆژی گەشو خۆشەوە دەبینن‌و ، هۆنراوەکانیان ئاوێنەیەکی ئەو خەوەن .

ئەگەر بۆ نموونەی‌تری زاڵبوونی سروشتو ، لەکاتی شیندا بەسەر مەولەویدا بگەڕێین ئەوا گەلێکی‌تر دەبینین . بەناوبانگترین هۆنراوەی شینی مەولەوی ئەوەیە کە بۆ مەرگی خاتو عەنبەری خیزانی وتویەتی . لەوێدا هەستێکی ڕاستگۆیانەو دەروونێکی بەڕاستی سووتاو دەبینین . کەچی

سروشتی ولات وا بەسەریدا زاڵە کە بە شێوەکەی خۆی بکەوێتە وەسفی ،
ئەم پارچەیە بەم دێرە دەست پێدەکات :

شوورای عاشووران دیسان بەزمش بەست
موحەڕڕەم ئاما ، مەحرەم شی نە دەست(٥٨)

ئەم پارچەیەش لـە ڕۆحی مەولەویدا لێکدراوی چەند پارچەیەکی دیوانەکەیە . کە دیارە ئەو پارچە لێکدراوە هەمووی بۆ خاتو عەنبـەرە ، لەبەرئەوە دەشێ کە یەك پارچە بێت . ئەگەر پشت بە (ڕۆحی مەولەوی) ببەستـین ئەبێ بڵێین : پاش ئەوەی بەتەنیـا پێنج دێڕ باسـی مەرگـی هاوسەری دەکاتو شینو ماتەمەکەی خۆی دەباتە ڕیزی شینو ماتەمی کەربەلاوە ، چونکە هەردووکیان لە مانگی موحەڕڕەمدا ڕوویانداوە ، پاش ئەوە یەکسەر بەمچەشنە دێتە سەر سروشت :

ئیمساڵ تەو وەهار چون خەزان سەرد
بەرگ وەرد باغ (مەعدووم) بەرد پەی هەرد
مشـــبۆ تاڵەی من خیلاف ئەنگێز بۆ
وەرنە ، کەی ، کێ دی ، وەهار گوڵڕێز بۆ
. . . . . .
بۆی (عەنبەر) نە تۆی دەماخم دوورکەرد
فرسەتش ئاوەرد هەوای وەبای دەرد(٥٩)

پاش ئەوە بە حەوت دێڕ باسی بەختی ڕەشی خۆی دەکاتو بـە بۆنی عەنبەر ئیشارەت بۆ ناوی عەنبەر خاتوونی هاوسەری دەکاتو ئەوسا ڕێكو ڕەوان دان بەوەدا دەنێ کە سروشتەکەی ولاتی هەر لە بەرچاوەو لە ئاوێنەی ئەو سروشتەدا وێنەی عەنبەر خاتوون دەبینێ ، ئەمە لەلایەك ئالوودەیی سروشـــتەو لەڕووی بیری فەلسەفەشەوە دەچێتەوە ســـەر (یەکێتیی بوون ـ وحدە الوجود) کە لەمەوبەر وێنەیمان لـە شـیعری

مەولەویدا پیشان‌داو وێنەی‌تریشی زۆرە ، یا ڕەنگە بەلای یەکیتی بوو — (وحدة الموجود)دا بچێت کە لەوی پێشوودا جیایەو وێنەی لای سۆفیان لە وتەکانی زەننوونی میسری‌و مەولانای جامی‌و بابەتایەردا دەبینرێ :

هەرچی بوینوون شێوەی تۆ پێشەن
دڵ وە هەتیتەی حەسرەندا کیشەن
هەر ماهێ نەو بۆ حالم پەشێوەن
چون هیلال شێوەی ئەبرۆی تۆش پێوەن
نە شەو ڕاحەتم ، نە ڕۆ دڵشادم
شەو زولفو ڕۆ ڕووت مەوزۆ ئەو یادم
شمشادو نەرگس وەنەوشەی چەمەن
سەیرشان ئازار بینایی چەمەن
ئاد مارۆ بە ویر تەرزەکەی بالآت
ئەو دیدەی مەستت ، ئید خاڵ ئالآت(٦٠)

شین‌و سروشت یا بەهار وێنەی لە شیعری‌تریشیدا دیارە . بۆنموونە ئەو پارچەیەی بۆ شینی ئامینەخانی کچی قادر بەگی کەیخوسرەو بەگی جافی نووسیوە :

ماتەمی‌و وەهار ؟ بێ‌شەوقی‌و ئەوگوڵ ؟
مەلوولی‌و گوڵزار ؟ بێ‌زەوقی‌و بوڵبوڵ ؟
سوب بۆی وەش نەسیم چون هەردە جاران
نمەدۆ نە کاخ دەروون یاران
داخۆ نەی سەرووەخت فەزای وەهاردا
کام تەم نە سەر هەرد فەزا دیار دا

سەدای (های دیبای خەمان) هەرزانەن
سەڵای واوەیلای بادام تەرزانەن
مەر گوڵشەن حوسن شای گوڵئەندامان
جە وەیشوومەی مەرگ خەزانش ئامان
ئەو باڵای ئاڵای تەرز ســـەهی سەرو
پێوە هێلانەی دڵان چـون تەزرو
کنیاو خەمیاوە وە دەم ڕێشەوە
تەزەرو ئاسا نیشت وە ســای وێشەوە
تای بەرەزای شــەنگ عەنبەر بۆی شەوڕەنگ
پەخش بی نە ڕووی تاش نەلحەدسەرای سەنگ(٦١)

تــا دەڵــێ :

باڵ چەم هوردا نەرگس نەی دەمدا
چ خێر بی تۆ چەم نیای وەهەمدا(٦٢)

مەولەوی لەگەڵ پایزیشدا هەروەك بەهــاری کردووە ، واتــە یــا یەکســەر باسی پایزی کردووە ، یا لە باسێکی ترەوە هاتۆتەوە سەر پایز ، یا کەرەسەی ئەو وەرزەی ماتەمی بۆ گەلێك مەبەسی تر بەکارهێناوە :

ئەدای پەشــــێوی حاڵات جەســـتەم
دوورەن جە تەحریر خامەی شکستەم
بەڵام (مەعدووم) هەرس دیەش جۆش وەردەن
ناعیــلاج خامەش وە دەســـگیر کەردەن(٦٣)

دیارە قەڵەمی مەولەویش کە کەوتە نووسین ، بێ باسی سروشــت نابێ ، تەنانەت لەم حاڵەتەی جەستەشدا خامەی ئەو دەبێ لە کەرەسەی زەردیی پایز ڕەنگ وەرگرێ و بەو ڕەنگە تابلۆی بکێشێ :

فەسڵ نەو پایز تازە کەردەن مەیل
شەماڵ هەرزان‌کەرد ڕشتەی نەوسوەیل
گێج سەرکاوان جە سەردی بین کەیل
بۆ مدان چون بۆی بێوەفایی لەیل(٦٤)

یا پارچە پایزی‌یە بەناوبانگەکەی کە دوو دێڕی یەکەمی هەر لەم پارچەیە دەچێ‌و بۆ یەك مەبەس نووسراون :

چون وەڵگ شادی من وای دووری لەیل
وەیشووم بەرد ئەو هەرد نەوڕشتەی سوەیل
......
بێدەس بی چنار زیز خاترڕێش
بەڵ خاکیش کەرۆ وەسەردا پەی وێش
وی کۆڵ وەی وە کۆڵ پەی زەردان دەرد
ماساو نە سەراو ڕێزان هەرزان کەرد
......
هاڵای سەرمەستەن وە شنۆی لەیلاخ
بۆی نەوپایزش ئامان وە دەماخ
شەماڵ شۆ هۆرکەر بدەر بێدرەنگ
سەیل‌و تەم زەردیی دیدەو دڵ‌و ڕەنگ
......
زەردیی ڕەنگ نە وەڵگ نەوتووڵ نەمامان
تا لێش مالووم بۆ نەوپایز ئامان
زایفیش گرەو جە گا بەردەبێ
بای هەناسەی سەرد گێج پێش وەردەبێ
گێج مەوەرد پووشش بەو هەناسەوە
سروەی پووش مەوات جە ڕووی ئاسەوە(٦٥)
......

دێڕەکانی ئەم پارچەی پایزەی مەولەوی ، نموونەی هەموو باسی پایز یا سروشتن لە شیعری ئەودا . مەولەوی ئەگەر مەبەسیشی پایز یا سروشت نەبێ‌و بیەوێ هەستێکی تایبەتیی خۆی ، یا تەجروبەیەکی ئەو ژیانە ئاڵۆزەی خۆی لە دێڕی هەڵبەستدا دەربڕێ ، ئەوە هەر پەنای بردۆتە بەر سروشت‌و هەر شتێکی سروشتی بە شتێك یا ڕووداوێك یا کارەساتێکی ژیان شوبهاندووە . مەولەوی لەم لایەنەشدا دەچێتەوە سەر (یەکێتی بوون)و هەموو جارێك دێت وێنەو دیمەن‌و تابلۆی سروشت دەهێنێ‌و دەیخاتە بزووتنەوەو جووڵانەوەو ئەوسا کارەساتێکی ژیان ، یا ناسۆرو بەسەرهاتێکی خۆی ، یا چەند تاو خۆشیی ژیان‌و گوزەران کە دەگمەنە دەهێنێ‌و لە ڕێگەی ئەو دیمەن‌و کەرەسەی سروشتەوە پیشانی دەداو نەخشەی دەکێشێ .

لێرەشدا دێینەوە سەر سەرەتاو بەراوردێکی‌تری خانی‌و مەولەوی.

خانی هەمیشە کە بیەوێ ڕووداوێکی درێژی ژیان پیشان‌بدات وەك بڵێین « شایی‌یەکەی ستی‌و تاژدین »(٦٦) یا باخچەکەی میر زەینەدین‌و(٦٧) ڕاوو شکارەکەی خەڵکی بۆتان(٦٨) . هەمیشە پەنا دەباتە بەر ئاسمان‌و تەشبیهێکی ئەوڕووداوە ، یا دیمەنەی ئەمڕۆ بە دیمەنێکی سروشت دەکات‌و بەهۆی ئەو سروشتەوە نەخشەی تابلۆکەی ئەمڕۆ دەکێشێ .

ئەگەر بەراوردی ئەم دوو چەشنە پەنابردنە بەر سروشتەی خانی‌و مەولەوی بکەین ، ئەوا دەبینین کە ئەمەش وەك باسی سروشتەکەیان جیاوازە . هەرچی خانی‌یە هاتووە لەسەر پێڕەوی شاعیرە کلاسیکی‌یەکان تەشبیهێکی ئاسایی کردووەو لە تەشبیهەکەیدا جاروبار چۆتە سەر ئیستیعارە ، بەڵام لە سنووری بەلاغەتە کلاسیکی‌یەکە نەچۆتە دەرەوە ، بۆ نموونە لە وەسفی خوانەکەی میر زەینەدیندا ــ خوان وەك ئاسمان بوو ، نان لە چەشنی مانگ‌و ڕۆژ بوو ، قاپ‌و قاچاخی سەر خوان ئەستێرە

بوون ، بەرخو مەڕی سەربڕراویش لە بورجەکانی (جەدیو حەمەل)ی ئاسمان دەچوون . بێگومان ئەم خۆبەستنەوەیە بە بەلاغەتەوەو بە وێنەی کلاسیکی‌یەوە لە هونەر بەدەر نی‌یەو لە شاعیرێتیی خانی کەم‌ناکاتەوە ، بەڵکو ئەوەش چەشنێکە لە هونەرو لە خاسیەتی شیعری خانی .

بەلام مەولەوی تەشبیهی سروشتەکەی شتێکی ترەو زۆر لە وێنەی کلاسیکی‌یەوە دوورە . مەولەوی وەك هونەرمەندێکی بەتوانا وێنەی سروشتەکەی دیوەو باش چاوی تێ‌بڕیوەو چاوو گوێ‌و هۆشی بە هەموو لایەکی جوانیی ئەو سروشتە پڕبووەو یا وەك هەندێ ڕەخنەگر دەڵێن : دیمەنەکانو کەرەسەی سروشتەکەی زۆر باش هەزم‌کردووە یا بڵێین — قووتداوەو پاش ئەوە هاتووە ئەو کەرەسەیەی لە کردارێکی خوڵقێنەرانەی تازەدا بەکارهێناوەو ئەم دیمەنانەی پیشان‌داوین کە لە باسی سروشتدا دەیبینین . بەڵکو دەتوانین زۆر جار بڵێین کە مەولەوی دوو وێنەی پێکەوە هەزم‌کردووە ، وێنەی سروشتو وێنەی ژیان ، ژیانی خەڵكو ژیانی خۆی بە هەموو بارێکیەوەو ئەوسا لەم دوو وێنەیە بە هەڵبەست وێنەیەکی تازەی نەخشە کێشاوەو بەوچەشنەی خۆی دەیبینێ وێنەیەکی سروشتی پیشان‌داوین کە هەر ڕەنگە سادەکەی سروشت خۆی نی‌یە ، بەڵکو پەڕی هونەرمەندانەی لە ڕەنگی ناسۆرو ژیانیش داوەو ئەوسا نەخشەکەی کێشاوە. لێرەشدا مەولەوی هونەرمەندەو خانی پیشەسازەو هەردووکیشیان لە کاری خۆیاندا وەستان،شاعیرن .بەلام جیاوازی‌یەکەی نێوان هونەرمەندو پیشەساز ئەوەیە کە هۆنراوەی کلاسیکی لە شیعری ڕۆمانتیکیو ڕیالیستیی ئێستا جیادەکاتەوە . لەم‌چەشنە باسانەشدا دەتوانین ئەو چەشنە هێڵە لەنێوان مەولەوی‌و خانیدا بکێشین ، هەرچەندە خانیی مەزنیش لە چەند شوێن‌و باسێکدا هەنگاوێکی‌تری بەرەو دەرچوون لە چوارچێوەی کلاسیکێتی ناوە .

پێوەندیی مەولەوی‌و سروشت‌و مرۆڤ هەر لەوەدا ناوەستێ ، بەڵکو ئەم سروشتە دەبەستێ بە ژیان‌و هەمـــوو بوونەوەو دەرگایەکمان بـۆ تێگەیشتنی لایەنێك لە بیرو فەلسەفەی مەولەوی بۆ دەکاتەوە .

لەو نامیلکە بەنرخەدا کە باســـمان‌کرد بابە عەلیی شـێخ عومەر قەرەداغی زیرەکانە ڕەنگدانەوەی ئەم بیرە فەلسەفی‌یانەی مەولەوی لـــە شیعری سەر بە سروشتی ئەودا دەبینێ . ئەوەتا دەنووسێ :

« . . . دیارە سۆســـەن وەك مرۆڤی تەواو (الانســـان الکامل) خۆشەویستیی لە سنووری چەشـــنەکەی خۆی دەرچوەو ئاســـۆیەکی فراوانی گرتۆتەوەو کە مەگەر هەر شاعیرو هەستیارێکی وەك مەولـەوی بەوجۆرە بووبێ .

وە هەروەها چنوورو بەرمزاو نێرگس وەك ئافرەتێکی شـۆخ‌و شەنگ نیشاندراون ، کە بیبەوێ خۆی بنوێنێ‌و عیشوەو ناز بکاو سەیرانکەران تووشی داوی ئەوین‌و خۆشەویستی بکات »(٦٩) .

یا دەربارەی مەولەوی دەنووسێ :

« . . . بەڵێ ، لە ناخی دەروونیەوە وا هەست دەکا : سەوزە گیای دەرو دەشت مرۆڤێکی بەسۆزەو شەونمیش فرمێسکە ، قەتیس بوە لـە چاوە گەشەکانیدا ، لەبەر شەوبێداری‌و دەردی ئەوین .. »(٧٠) .

ئەم چەشنە بیرەی دەربارەی تاڤگەی زەڵم‌و(٧١) هەستی مرۆڤایەتی بە پایز بەخشین‌و(٧٢) دیمەنی هاوین‌و(٧٣) شەماڵ‌و تەنانەت هەندێ گیاندارو جەمادیش(٧٤) دەربڕیوە . دیـارە نووســەر کــە لەمەودوا شـــەرحی (العقیدة المرضیـــة)ی کردووە ، لـە فەلسەفە دەگات‌و دەبێ ڕێبازێکی فەلســـەفەشی هەبێ . بەڵام لێرەدا هەر بیرەکانی مەولەوی دەردەخات‌و ناچێتە ناو لێکدانەوەی فەلسەفیشی‌یەوە . تەنانەت کە دێتە سەر باسی

زستانو ناوبردنی پەروەردگار بە (بەنا باشیی بورج) ، خۆی لە شەرحی لادەدا . کە لامواپە لەبەرئەوە بێ کـە ئەمە مەولەوی بەرەو بیری یەکیتی بوونو تێکەڵیی پەروەردگارو مرۆڤ دەباتو یا لێرەو لە هەندێ شوێندا ڕێنیشاندەر بەرەو ڕێبازی پەروەردگاری یا بلێین (الربوبیە یا Deism) دیارە کە ئیبن‌روشدو ئیبن‌خەلدوونو پاشان ڤۆلتێرو رۆسۆ باوەڕیـان پێی‌بووە . لە کاتێکدا با نووسـەر باسی ئەوەشی نەکردبێ ، بەڵام وا هەسـتدەکرێ کە ئەو مەولـەوی بەرەو ڕێبازی کیـانی یا بلێین (روحیـەت یـا Spiritalism) دەبات کـە بیرێکی ئایدیالیزمی‌یە باوەڕی بە دەسەڵاتی گیان بەسەر سروشتدا هەیە . بۆ ئەم مەبەسـەو تەنانەت بۆ هەندێ دیـاردەی سروشـتگەری یا بلێـین (الطبیعیە یـا Naturalism) لـە شیعری مەولەویدا دەرگای لێدوانی فەلسـەفی ئاواڵەو دەرفەتـی خۆی دەوێ ، بەڵام کـە ئێمـە باسەکەمان دەربارەی ئەدەبەو ئێستا بۆ باسی فەلسەفەی ڕووت نەهاتووین دەبێ بلێین : ئـەم چەشنە دەربڕینانەش لـە شیعری مەولەویدا هـەر بەرەو هەسـتی مرۆڤگەریو تێکەڵیی مرۆڤو سروشتو لایەنە ڕۆمانتیکی‌یەکەی خـۆیی دەبات ، کـە هەموو شـت بەلایەوە چالاکو زیندووەو لـە جووڵانو نەوەستاندایەو هەمووی لە جەوهەردا یەکە ـ ئیتر جەوهەرەکە گیـانی بێ یا مادەی ڕووت بۆ مەولەوی‌یەك کە لەپاڵ هەموو ئاینپەرستیدا ئـەم قسە سۆفیانەشی هەیە :

هەرچی دیت وە چەم شی وە سەفەردا

هەرچی موینی ها نە گـوزەردا

کەس حالی نەبی وە هیـچ نەفاما

ئەو پەی چێش ویەرد ، ئێد پەی چێش ئاما(٧٥)

یـا ئەڵێ :

هەرچیت دابوو پێم یەك یەك دامەوە

حیساب حەشرت وا وە لامەوە

---

(١) بابە عەلیی شـێخ عومەر قەرەداغی . مەولەوی‌و سروشت . بەغدا ، ١٩٧٨ .

(٢) ئەمین شێخ علاءالدین نەقشـبەندی . تەصەووف چی‌یە . بەغدا ، ١٩٨٥ .

(٣) ئەویٚ ، ل ٤٩٠ .

(٤) ئەویٚ ، ل ٤٩١ .

(٥) گەلاوێژ . ك١ ، ١٩٤٣ ، ل ٩ ــ نیسان ، ١٩٤٣ ، ل ٣ .

(٦) مەبەس مەلا عەبدولڵای مەریوانی‌یە .

(٧) مەولەوی ــ گۆڕینی پیرەمێرد . چ ٢ . بەغـدا ، ١٩٦٨ . ل ١١٧ . تێبینی : ئەم سەرچاوەیە بە (ڕوحی مەولەوی) ئاودەبەین .

(٨) هەر ئەویٚ ، ل ١١٨ .

(٩) بڕوانە : دیوانی گۆران . بەغدا ، ١٩٨٠ . ل ١٢٧ــ١٣٥ .

(١٠) ئازادی . بەغـدا ، ١٩٦٠/١٠/٨ . وتارێك بە ئیمـزای « دلسـوز » .

(١١) هەر ئەویٚ . [تێبینی : لەبەرئەوەی لە کاتی نووسینی ئـەم باسەدا ئەو ڕۆژنامەیە لە بەردەستدا نەبوو وتەکانی گۆرانم لە وەرگێڕانێکی عەرەبی‌یەوە وەرگرتەوە] .

(١٢) هەر ئەویٚ .

(١٣) ئەو وتارە تا نووسینی ئەم باسە بڵاونەکراوەتەوە .

(١٤) د. عزالدین رسول . الواقعیه في الادب الكردی . بیروت ــ صیدا ، ١٩٦٦ ، ص ٧٠ ، ٧١ .

(١٥) وتارێکی سادق بەهائەدینی کۆچکردوو لە ڕادیۆی بەغداوە .

(١٦) احمد خانی . مەم‌وزین . مسکو ، ١٩٦٢ . ل ٥٢ ، ٥٣ .

(١٧) ئەویٚ ، ل ١٩٠ .

(١٨) ئەویٚ ، ل ٥٣ .

(١٩) ئەوێ ، ل ٥٤ .
(٢٠) دیوانی نالی . بەغدا ، ١٩٧٦ . ل ٣٢١ .
(٢١) کێوی توور – طور .
(٢٢) احمد خانی . مەوزین . مسکو ، ١٩٦٢ ، ل ١١٦ .

(٢٣) دیوانی مەولەوی . کۆکردنەوەو لێکۆڵینـــەوەو لێکدانەوەو لەسەر نووسینی : مەلا عبدالکریمی مدرس . بەغدا ، ١٩٦١ ل ٢٧٨ – ٢٨٠ . [تێبینی : ئەم سەرچاوەیە بە دیوانی مەولەوی ناودەبەین] .

(٢٤) دیوانی مەولەوی . ل ٤١٧ ، ٤١٨ . ل ٣٠٤ .
(٢٥) هەر ئەوێ ، ل ١٣١ .
(٢٦) ئەوێ ، ل ٤٧٢ ، ٤٧٣ .

(٢٧) ئەم دێڕەم بە دەمی لە عومەر عارفی کۆچکـردوو بیستووە ، ڕەنگە وتەی خۆی بێ . بیرەکە لە دێڕێکی تایەربەگ دەچێ :

کە من نەخلی مرادم بێ‌سەمەر بێ
بە من چی باغی عالەم جوملەبەر بێ

(٢٨) دیوانی مەولەوی ، ل ٤٧٣ .
(٢٩) هەر ئەوێ .
(٣٠) هەر ئەوێ .
(٣١) هەر ئەوێ . ل ٤٦٧–٤٦٩ .
(٣٢) هەر ئەوێ . ل ٢١٣ .
(٣٣) هەر ئەوی .
(٣٤) هەر ئەوێ . ل ٢١٦ .
(٣٥) هەر ئەوێ . ل ٤٧٤ .
(٣٦) هەر ئەوێ . ل ٤٧٤ .
(٣٧) هەر ئەوێ . ل ٤٧٥ .
(٣٨) هەر ئەوێ . ل ٤٧٥ .
(٣٩) هەر ئەوێ . ل ٢٤٧ .
(٤٠) هەر ئەوێ . ل ٢١٦ ، ٢١٧ .
(٤١) هەر ئەوێ . ل ٥ .
(٤٢) هەر ئەوێ . ل ٢١ .
(٤٣) هەر ئەوێ . ل ٢٤٨ .

(٤٤) هەر ئەوێ . ل ٢١٩ .
(٤٥) هەر ئەوێ . ل ٢٤٠ .
(٤٦) هەر ئەوێ . ل ٢٤١ .
(٤٧) هەر ئەوێ . ل ٥٢٢ ، ٥٢٣ .
(٤٨) هەر ئەوێ . ل ٧٢ ، ٧٣ .
(٤٩) هەر ئەوێ . ل ٧٢ .
(٥٠) هەر ئەوێ .
(٥١) هەر ئەوێ . ل ٤٠٦ ، ٤٠٧ .
(٥٢) هەر ئەوێ . ل ٤٠٩ .
(٥٣) دیوانی بێکەس . بەغدا ، ١٩٧٠ ، ل ١١٧ .
(٥٤) دیوانی مەولەوی ، ل ١٣٩ .
(٥٥) هەر ئەوێ ، ل ١٤٠ .
(٥٦) هەر ئەوێ . ل ١٤١ ، ١٤٢ .
(٥٧) هەر ئەوێ . ل ١٤٠ .
(٥٨) هەر ئەوێ . ل ٣٢٠ .
(٥٩) هەر ئەوێ . ل ٤٥ ، ٤٦ .
(٦٠) هەر ئەوێ ، ل ٢٣٥ .
(٦١) هەر ئەوێ ، ل ٣٨٣ ، ٣٨٤ .
(٦٢) هەر ئەوێ ، ل ٣٨٥ .
(٦٣) هەر ئەوێ ، ل ٥٥ ، ٥٦ .
(٦٤) هەر ئەوێ ، ل ٣٣٨ .
(٦٥) هەر ئەوێ ، ل ١٦٠ــ١٦٥ .
(٦٦) خانی ، ل ١١٦ــ١١٩ .
(٦٧) خانی ، ل ١١٨ ، ١١٩ .
(٦٨) خانی ، ل ٨٣ــ٨٩ .
(٦٩) مەولەوی و سروشت . ل ٨ .
(٧٠) هەر ئەوێ ، ل ١٢ .
(٧١) هەر ئەوێ ، ل ١٣ .
(٧٢) هەر ئەوێ ، ل ٢٠ .
(٧٣) هەر ئەوێ ، ل ٢٤ ، ٢٩ .
(٧٤) هەر ئەوێ ، ل ٣٠ .
(٧٥) دیوانی مەولەوی ، ل ٥٤٢ ، ٥٤٣ .

تاوێك لەگەڵ ستایش‌و خەلسەكانی مەولەویدا

خەسرەو جاف

بەندە ، تا سەردەمێك لەمەوبەر ، بەپێچەوانەی باوباپیرانم کە هەمیشە هاندەرو یاریدەری شاعیرو نووسەری لەهجەی گۆران بوون ، عەشــقو عەلاقەیەكی ئەوتۆم لەگەڵ لەهجەی هەورامیدا نەبوە ، تــا دەستم کرد بە گلێرکردنەوەو لەیەكدانەوەی تراژیدیی « وەلی دێوانە » .

جا زوڵمی فرەزۆرو ناڕەوای بەردەوام‌و بێ‌مەرز دەرحــەقی وەلی دێوانە بەدرێژایی زۆرتر لە دووســەد ســاڵ ، پاڵی پێوەنام خۆم لــە لەهجەی هەورامیدا تاڕادەیەك ماندوو بکەم ، بەڵکو بتوانم بە شێوەیەكی شایستەتر میرزاکەی گەرمیان بە خوێندەواران بناسێنم‌و ، خوا یار بێت تــا چەند مانگێکی کە بەشێوەیەكی ڕازاوەو ڕەنگین‌و نوێ ئەگاتە دەستی خوێندەوارانی ئازیز ..

بێ‌گومان تا بە ئەمڕۆ لــە وێژەو ئەدەبیاتی لەهجــەی هەورامیــدا کەس نەگەیشتووەتە مەولەوی . ئەوە لووتکە تا ئەم‌دەمەی تیادا ئەژین .. وە لەبەرئەوەی بیرم مەیلی بەلای شاعیرە سۆفی ســـیفەتەکانەوە هەیەو کەیلی قوتابخانەی کلاسیکی سۆفیگەریم لە چوارچێوەیەكی تایبەتیدا .. جا بە پێویستم زانی لەم بیرەوەرییەدا بەشدار بم‌و بەش‌بەحاڵی خــۆم سەری تەعظیم دانەوێنم بۆ یەکێك لە پیرەکانی قوتابخانەی سۆفیگەری کە ئەویش بۆخۆی موریدی مورشیدە ناسراوەکانی جیهــانی ئەدەبیــاتی

تەصەووف بووە . ئەو مورشیدانەش بەلای زوربەتانەوە وەك ئەستێرەیەكی تابناكو درەخشان دیاریو ناسراون .

جا توخــــوا با تاوێك لەناخەوە گـــوێ هەڵخەین بۆ ســــتایشو خەلسـەكانی مەولــەوی .. بۆ سۆزی نەوای مەولــەوی .. بۆ دەردی بێدەوای مەولەوی ..

خامە شەق‌وەردەن ، دەم مەكەردەوە

زار زار مەناڵۆ وەدەم دەردەوە :

تۆ پا شكستەی بەرد هەرد دەرد

چەم كوور مەینەت ، تەن لاغر ، ڕەنگ زەرد

سەردەستەی عاشـــقانو پۆپەی دیوانی شـــاعیران .. پیری عەیارانو عەودالانی عیشق .. پێش قەرەوڵی بیروباوەڕو خواناســینو دڵی توێ توێ . بە شێوەی تازەو نوێ .. شەیدای تیشـــكی ویژدانیو جیلوەی شەفەقی یەزدانو خوای تاكو هەستی پاك .. هەمیشە مەستی عیشقی پڕمەلەكووتی بێ‌گـــەردو خاوێن .. پیری تاوەگـــۆز ، مەولانا مەولـــەوی !..

ئەو لە بێدەنگیی شەودا هەستی ئاڵـــۆزو دەروونی پڕســـۆزی گڕگرتووی پاڵی پێوە ئەناو ، لەژێر ڕەشماڵی گومان دێتـــە دەرەوەو .. هێمن هێمن لە خوای خۆی ئەڕواتە بەرەوەو .. دەنوارێتە ئاسمانی شینی بێ‌بنی پڕ لە جریوەی ئەستارە لە سۆماو گلێنەدا بەرق‌ئەدەنەوەو ڕازاوەو دیارە .. كە چۆن بێ‌چڵەو هەسوون وەستاوە بەو جەرگی ئاســـمانەوە وەك نەخشو نیگارێكی شیرینو لە گلارەدا ڕەنگین .. ژیرانە زەردەخەندەی خۆ بە جوان زانینو ئەوپەڕی ڕازاوەیی .

پیری شەیدا هێندەی‌تر لە عاستی پەروەردگار دەڕوا بەچۆكـداو هەستی دێتە سەمای ستایشو لێـــوانی بادەی مەیكەدەی عوششاق

ئەخواتەوەو مەستی عیشقی خوابی ســـەری‌تێ‌دەکاو تریفـــەی ڕانو ئەندێشەکانی سەنایی‌و عەططارو جـامی‌و مەولاناو مەولـــەویی ڕۆمی‌و نیظامیی حەکیم‌و شێخی شیرازو خواجەی بلیمەت‌و کەڵە ســوفی‌یەکانی ئاســـمانی پان‌وپۆڕی تەصـــەووف‌و ئەدەب‌و وێژەو پەندو عیرفـــان دائەگرێتەوەو چوار تەنیشتی ڕۆشن ئەکەنەوەو .. ناخی بە ئاوی ڕەوانی زاخاو ئەدرێتەوەو دەفەرموێت :

ئیمشەو دیارەن بانگم بێ‌شەرمەن

زایەڵەی سەمتوور وە کەللەم گەرمەن

ڕەندانە هەســـتی کەمەنکێشی دەکاو ئەسپی سەرکێشی خـــۆی زیرەکانە لە هەڵدێرگای لاهووت‌و فەلسەفەدا بێ‌وەستان .. یەڵۆچانی تاوئەداو ، ئەشهەدوویش شاسوارێکەو سەرمەستانە تاقی‌کەرەوەی هەر بوارێکە .. جارجاریش لەگەڵ خەیاڵا دەس‌لەمل دەکاو لەقاوی چارەوێی ئەندێشە شل‌دەکاو پڕتاو بە لاپەڕەکانی مێژوودا ئەڕواتەوەو بەســـەر ترۆپکی کێوی پەندو وێژدان‌و عیرفانا ئەتەقێتەوەو لەنوێداو دەفەرموێت :

چەرخ هەر ئەو چەرخەن تا ئاوەردو بەرد

دەس ئەودەس نگین تا خاتەم ئاوەرد

دا بەزم خوسرەو شیرین وەهەمدا

جام دا وەسەر جەم ، جەم وەسەر جەمدا

شۆرەت نامەی نام حاتەمش کەرد طەی

کەرد وە کاسەکەل کاسەی کەللەی کەی

بنوارە چۆن عەیارانە ئەیلاوێنێتەوە .. چۆن ئەفســـانەو مێژوو ئەولای هێـزو دەســـەلات‌و حەزو ئارەزووی ئاکتـــەرە بەناوبانگەکان هوشیارانە ئاوەڕووت دەکاو لە لێلاییی گومان‌و یەقینا تاڵ تاڵ ڕۆشنایی‌و

تاریکیی سەردەمی کۆنو تازەی مرۆڤ لەیەك جوێ دەکاتەوە بەجۆرێکی وا گلەیی ئاسا ڕۆژگارو کردارو ڕەفتاری کە چەندە شەماڵئاسایە هەر ساتێك لە جێگەیێكو هەر کاتێك لای یەکێكو بۆ یەکێکە .

ئەو سەرو گەردنو کاکۆڵە کە بێزار بوو لەعاستی شکۆی تاجو تەختو بەختو تواناو دەسەڵات بنوارە چۆن چو کاسەکەلێك بێ ئەرزشو بێ نرخو بێ بایی‌و خۆڵاوی کەوتووە وەك وابێت بڵێت :

ئەی تۆ .. تۆ بەچیدا دەنازیت ؟

بە کێوە دەماخو قولچماخو گومڕایت ؟ کڕنووش بەری کام حەزو .. کام بتو .. کام خوایت ..؟

ئەی تۆ چاك بزانە .. تۆو .. ئەوو .. ئێمـەو .. ئەوان .. برغوویەکین لە ئەسپێکی ئاسنین ، دەهەسوێینو دەڕزێین .. سبەی جەڕو برغوویەکی ترو .. ژەمێکی ترو .. سەردەمێکی تر ..

کەواتە شمشێری تیژی خوێنڕێژیو ڕقو کینەو تۆڵە فڕێدەو ، دەستی ماندووم بگرە تا لەژێر گومەتی ئاسمانی بێ‌بەیدا پێکەوە ئەستارە بژمێرین .. بۆ وێژدانی پاكو ڕەوشتی پەسەندی چاكو خوای تەنهاو تاك پەیامی فێربوونی ئەلفو بای ئەوینو عیشـقو عیرفان بنێـرین .. قەلەندەرانە نەمامو درەختی یەکڕەنگیو یەکدەنگی ئاوبدێرین ..

ورشەی پرشەی تاو گوورەکەی جەستەم

شەرارەی لوولەی پیشەی شکستەم

گرمەو بزیسکەی چەخماخەی پارە

بەرقی بریسکەی شوعلەی شەرارە

شاخەی شریخەی برووسکەی دەروون

نە چەم شەتاوان جاری کەرد چون هوون

چ ناڵەو سۆزێکی تیایە ئەم ڕۆڕۆیە .. چ مەشخەڵاتێکی ناوەتەوە ئەم تابلۆیە !. هەموو جێگیرە ئاخێزەکە .. تێکڕایی‌یە ڕەستاخێزەکە .. وەك نەقاشێکی قودرەت ساز کە نیازی بەنازو نەوازشی پەنجەو دەستو تێفکرینی بەربڵاوی خۆی هەبێت بۆ خولقاندنو نواندن .. دەنگو ڕەنگو مانو نەمانو زەوی‌و ئاسمـانو .. فۆرمو فۆنی پێداوە ، سەرحەساوانە بە جوانی هارمۆنی‌یەکی ویژدانیی پێبەخشیوە شان‌بەشانی نەواو ناڵەی دەروونی پڕ شەپۆلو ئاهو زاری‌و دەردەداری‌و سۆزو بزیسکەی هەستی خورۆشاوو بریسکەی تێکەڵ بە ترس‌و تکا ..

شاسوارانە بە مەودای حەق‌و حەقیقەت ، دڵو دەروونی دوودڵی‌و گومان توێ‌توێ دەکاو بە سەودای عیشقی ئەزەلیی عاشقانە ڕەش‌و سپی جوێ‌دەکاتەوە مەولەوی ..

ئەو هوشیارانە خووو خولیای عارفانی لەدڵدایە . خەڵکی دیاربی ئەوانو بە زیوی تەباری ئەوانە .. ئـەو دڵتەڕانە جوانی‌پەرستە .. بـۆ خواکانی جوانی‌و دیمەنە ڕازاوەکان یەك پارچە هەستە .. بۆیە ڕەندانە وەڵامی ئەمنەخانی کچی قادربەگی جاف ئەداتەوە کە مەولەوی بۆخـۆی شیربرای بووەو داوای چاوەزاری لێ کردووەو ، دەفەرموێت :

ئەمرت موطاعەن ، (اطعنا) وەندم
دوعای چەمە زەخم جە پیران سەنەدم
تەعویذبەند ڕیشەی دڵەی صەد پارەم
بەرگش پەڕەی جەرگ وە دەرد ئاوارەم
حافظ بۆ وە عیشق مەستان یاهوو
بپێچەش نە دەور باهووی بێ‌ئاهوو

ئینه عادەتێن وەظاهیر ئامان

وەرنە هەی سەرخێل نازك ئەندامان

تۆ ئێنند نازکیت جە حەد ویەردەن

بینایی خەیاڵ ڕاگەش گوم کەردەن

صەفات خەجاڵەت دان وە جام جەم

دیدەی بەد مەر عەکس وێش بدیۆ وە چەم

دیدەی بەد دەردش نادیاری بۆ

جە کۆ موینۆت تا لێت کاری بۆ

دەریایەکی قووڵو بێ بەیو پانوپۆڕو ئارامە مەولەوی .. ئێشە .. دەردە .. زامە .. مەولەوی .. شیرین کەلامە مەولەوی .. ئەو دیسان لێرەدا دەستی تەعزیم ئەنێ بەسنگیەوەو ، هوشیارانە پەنا ئەباتەوە خواجەی شیرازو جوان پەرستانە ستایشی جوانیو نازەنینیو شیرینی دەکات :

صەفات خەجاڵەت دان وە جام جەم

دیدەی بەد مەر عەکس وێش بدیۆ وە چەم

بێوێنەیە ئەبرۆو برژانگتو نیو نیگای خومارت .. بێهاوتایە ئەگریجەو شەدەی لارت .. جامی جیهاننمایە ڕۆخسارت .. لەتاوا ئاوێنەی جەمشیدی لەعاستی ورشەو پرشەو پرشنگی ڕوو و ڕواڵەتی تۆدا بێڕەونەقەو ژەنگی هەڵهێناوە !!

تۆ لە چی ئەترسی ؟..

تۆ بۆ لە من ئەپرسی ؟..

تۆ بۆ غەمبارو لێوبەباری ؟..

چ پێویستی چاوەنواڕی ؟..

ڕوخساری تۆ ئاوێنەئاسا فەرو بێ فەڕی تیادا دیارە ... نێرزەو ئەنگیزەی چاوپیسان بۆ خۆیان دەگەڕێتەوە، چونکە خۆیان لە ڕوخساری ئاوێنەئاساتا دەبیننەوە ..

پیرەکەی تاوەگوز جارجارو تاوتاو چــو سۆفی‌یەکی دڵتـــەڕو ناسكهەست کەمەنکێشی شۆخ پەیکەران‌و پەری ڕوخـســاران‌و نازەنین ڕەفتاران‌و هەستە جوانەکان دەبێ‌و بەرەو کۆڕی عاشقان دەڕواو لەسەر نەوای نەیی پڕسۆزی ڕاستەقینە دێتە سەمای سۆفیانەو ئـارام ئـارام دەم‌ئەگرێ‌و لە ئاسمانی شەیدایی‌و جەزبەدا دەفڕێ‌و دەفەرموێت :

نەوای نالەی دڵ وێنەی سەدای نەی

پیالەی زوخاو منۆشو چون مەی

کەواو پارچەی جەرگ سینەی بریشتاو

ڕەحمەت بۆ ... یە نەی .. یە مەی .. یە کەواو

هەر ئەساسێ هەن جەلام جەم بی‌یەن

گەرمەی کڕەی بەزم هیچش کەم نی‌یەن

هەموو مەرجەکانی هەموار کردنی ڕێگای پڕهەڵەت‌و هەڵدێرگای عیشقم تاقی‌و شی‌کردووەتەوە، بەئاسانی ئاکامی خۆم دەخوێنمەوە !.

سەرێکەو لەم ڕێگەدا هێناومەو نایکەڕێنمەوە !..

من کە سەرچۆپی کێشی بەزم‌و نەوای شەیدایی بم ..!!

من کــە کەمەنکێشی دەردی ڕەوای خودایی بم ...! من کــە جگە لە تۆو ژان‌و ئێش ... لە ژیان‌و یاران‌و ئازیزان‌و .. لە خوێش پەیڕەوی جودایی بم ..!

جا ئەبێت باکم لە چی بێت !

یاران ! من سەرمەستانە زوخاونۆشم .. بەپەرۆشم .. من بۆنی چزلێکی دڵو دەروونم ئاسۆی لێڵو تار کردووە .. دەردی بێ‌تەگبیرم .. ناڵەی شەوگیرم .. تەنها لەخۆما ئەتەقێتەوە .. دیسان بێ‌دەربەستانە لە خەراباتی پیرانا .. لە وچانا .. لە کەللەی سەری زەمانا .. تاوتاوو دەم‌دەم مەیی تاڵو ئاڵ دەنۆشم !..

جا ئەی بەهاری هەمیشە پایز ساز .. ئەی نیشانەی ئەندێشەو ڕاز .. ئەوەسانێ منم .. دیسان من .. حەوت خوانم بڕیوەو خوانیش ئامادەیە .. کەواو .. مەیو .. نەی .. ئامان .. دەس بە دامان .. نەکەی تێکیدەی :

موطریب ! وەرە دەستی منو دامانی وەفات بێ ..

ساقی ! وەرە مەجلیس بە سەرو گەردنی جامت ..

بێ نەغمەیی نەی نامەوێ گەر ئابی حەیات بێ ..

بەربڵاویی خەیاڵو ئەندێشەی مەولەوی بێ‌سنوورە . لە ئاسمانی تێفکرینا دەڕواو دەفڕێت تا ئەگاتە هەلهـــەلە بەتوندی ، بە تیژی‌یەکی سەرسام‌ئاوەر ، تێکەڵ بە توانایەکی یەزدانی ، بوارەکانی تاقی‌ئەکاتەوەو ، جا دیسان دەفەرموێت :

بالەخانەی چەم دڵ دیوانەکەت

بانەناو وە خاك سەر ئاسانەکەت

تکەش عاجز کەرد خەیالت تێشدا

ئازیز بۆ جارێ پا بنیە پێشدا

ئای لـــەم خۆشەویستی‌یە چخاوێنە !.. لە هیچ‌کوێدا جێگەی نابێتەوە لە گلێنەدا نەبێت .. ئازیزەکەم .. لەبەرتۆیە ئاوا زارو گریانم !..

بۆ بازاڕگەرمیی دامو دەزگای تۆیە نرمێسکی چاوانم .. دڵو دەروونم ئوزمرگای پێڵاوتە .. بەمەولا سەرم لە ڕێتە .. لەسەرخۆ بڕۆ ، گلێنەو گلارەکەم بۆسەگای پێتە .. گەرچی پێشێلم دەکەیت ، قەیناکە ، ڕەواو ڕەواجە بۆ ژیانی هەتا هەتاییم ..

شاسواری وردەکاری بەمانەوە ناوەستێو ، لە ئاسمانی غەمو تەمدا دەڕواتە پرسەی شیوەنی ڕەشبەڵەکئاسای ئازیزە لەدەسچووەکەیەوەو ، بەداخەوە ، لەناخەوە ، گوێ هەڵئەخا بۆ دەنگی سامناکی ..

ئازیز ! ڕۆ .. ڕۆ .. ڕۆ .. گیانم ! ڕۆ .. ڕۆ ..

جا وردبەرەوە چۆن دیسان گەیشتووەتە سەر ترۆپی وردەکاریو ، دەفەرموێت :

قازان .. قەتاران ... قولنگان حەوایی

حەیفەن بالاکەت شەو بەتەنهایی ..

نا .. نا .. وا تێنەگەی ڕەشسواری مەرگ تۆم لەبیر ئەباتەوە .. تۆ بۆ ساتێك .. بۆ تاوێك تەنهاو تاك نیت .. تۆ منی .. من تۆم .. نازانم غەمی تۆ بخۆم .. یا خۆم ..!

قەیناکا گوڕ لەناوەو تەتەشۆرەو گڕو گڵپەی ئاگرو دووکەڵ هاڵاوی هەستی پێ دەکرێت .. گەرچی بزیسکەی دەمی قولنگەو پاچەکە دائەهێننەوە ، دەم دەم ڕامئەچڵەکێنێت .. بەڵام ئازیزەکەم خۆم دەزانم هەستی یەزدانی یانیچی ؟ .

دەردی پەرێشانی یانیچی ؟.

هەستی سەرمەدیم پێویستی بە لایەلایە نییەو لێم جوێنابێتەوە .. چەشنی گڕو خەرمان .. هەواو .. هەناسە .. دەریاو ڕووبارو کەژو

چۆم .. پەپوولەو مۆم .. لێت نابمەوە .. پەپوولەم بەدەورتا تـا دوا سرِناو رِۆژی هەتا هەتا ..

تا بمبێنێ نووری چاوو هێزی پێم

دێم و دێم و ، دێم و دێم و ، دێم و دێم

جا توخوا ئازیزان .. ئاوا پاکی .. ئاوا پیاوچاکی .. ئاوا ناسکیو بێباکی .. شایستەی ئەوە نیيە هەموو تێکرا داوای شـادیی رِەوانی ، بەویژدانی ، خاوێنی ، پرِئەوینی ، پیری تاوەگۆز بکەین . لەعاستی ئـەو دانایە ، ئەو زانایە سەری رِێزو حورمەتی بۆ دانەوێننەوە .

ئیتر سوپاستان ئەکەم .

کێشەی پاکژ بوونەوە لە شیعرەکانی مەولەویدا

ئومێـد ئاشنا

لە کورتە باســـێکی وەهادا جێگای ئەوە نابێتـەوە کــە پێناسە جۆربەجۆرەکانی سۆفیەتی‌و بابەتی سۆفیەتی خـۆی بنووسین ، چونکە لەم‌بارەیەوە سەرچاوەی دەولەمەندو پوخت‌زۆرە . ڕاستەوخۆ دێینـــە سەر کێشەی پاکژبوونەوەو ڕەنگدانەوەی لە شیعرەکانی مەولەویدا .

پاکژبوونەوە ، واتە (التطهیر) ، مەبەست‌و خواســـت‌و ئارەزووی سۆفی‌یە لـــە یەکەم هەنگاویەوە لـــە ڕێگەی دوورودرێژو ســـەختی سۆفیەتیدا . سۆفی خۆی بە ناتەواو ، گوناهبار ، تاوانبار ، بەجێمـاو دەزانێت . دەبێت بگاتە ئەو پلەیەی کـــە تەواو بێ‌گـــوناه ، بێ‌تاوان ، سەرکەوتوو وە پێشکەوتوو بێت . پلەی بینینی هەق ، یەکبوونی هەموو بوونەوەرو بینینیان بە یەك چـــاو ، واتە دروســـت‌بوون‌و خەملاندنی (وحدة الوجود) . ســـۆفی بۆیە دەیەوێت هەمووشـــت تەواو بێت‌و کەم‌وکورتیی تێدا نەمێنێت هەتا بتوانێ لـــە هەقیقەت نزیك بێتەوە ، چونکە وەك وتمان ئەو بوون‌و دەوروپشـــتە بە ناتەواو ، (ناقص ، غیر متکامل) دەبینێت‌و لەمە نیگەران‌و دلگران‌و پەستە . لەم‌بارەیەوە لـــە کتێبی (الشعر الصوفی)دا نووسراوە : « سۆفیێتی بینینی بینەوەرە بـــە چاوی کەم‌وکوورِی ، بگرە چاوپۆشینە لە هەموو کەمی‌و ناتەواوی یـــەك هەتـا شتێـك ببینێ کـه لە هــەموو ناتەواوی‌یـەك پاکـژو خـاوێن

بێت »(١) . لێرەدا ئێمە تەنها مەبەستمان لە سۆفی یەك نی یە ، بەڵکو مەبەستمان سۆفی یەکی شاعیر یاخود شاعیرێکی سۆفی یە ، ئەویش سۆفیو شاعیر (مەولەوی)ی مەزنە . مەولەوی کاتێك لە پێوەندی سۆفیەتیو کێشەی (حەقیقەت)دا قووڵ دەبێتەوە ، لە قەڵەمی ڕەنگینی شاعیرانەی زیاتر هیچ شتێکی‌تر نادۆزێتەوە کە بیکاتە ئاوێنە بۆ بینینی هەموو جۆشو تەقینەوەو کڵپەی دەروونی هەژاوی . (مەعدووم) لەم سووتانو کڵپەسەندنەدا دەبێت ببێتە قوربانی ، چونکە ئاواتی بەرز ، ڕێگەی سەختو دژوار ، بەتایبەتی بەرەوڕوو ڕۆیشتنی حەقیقەت ، قوربانی‌دانی گەورەی دەوێت . دەفەرموێت :

« مەعدوومیی بەدبەخت کارناتەواوی
هێشتا لە پەیجۆر خەیاڵی خاوی
قوربانی دەبێت لە عەیب بەری بێ
فیدایی پەسەند ڕێی دولبەری بێ »(٢)

تەنانەت لە ڕێگەی حەقیقەتو خۆشەویستیی زاتی حەقدا ، مەولەوی لەگەڵ خۆشەویستێکی ئیلهامبەخشی شیعری خۆیدا کە سروشتە ، دەکەوێتە کێشەو ناتەبایی ، خولقو خوو و سروشتیان ڕێك ناکەون . دەفەرموێت :

« سروشتی منو حوکمی تەبیعەت
قەت یەك‌ناکەون یارانی سەربەست »

شاعیرو سۆفی مەولەویی مەزن بۆ پاکژبوونەوەو ڕۆیشتن بەرەو حەقیقەت ، دەبێت هەرچی لە حوکمی وجووددا هەیە لە ناتەواویو کەمی ئەم چارەسازیان بێتو برینە سەختەکانی گوناەو کەمتەرخەمی تیمار بکات ، چونکە « هەریەك لە شیعرو سۆفیەتی تاقیکردنەوەیەکی هەستیو بەرجەستەیی خودین مامەڵە لەگەڵ جیهان دەکەن . بۆ پڕکردنەوەی

کەمی‌و کورتی‌و تێپەڕین لێی ، شاعیر ڕاستیی ئاقیکردنەوەی خۆی وەها هەست پێدەکات کە بچێتە ناخی جیهانەوە . بەڵام سۆفی لە (فەنا) لەناو جیهان‌و لە خۆیدا هەستی پێ‌دەکات(٢) . لێرەدا مەولەوی هەم شاعیرو هەم سۆفی‌یە . هەم لە زاتی خۆی‌و جیهاندا وەك سۆفی‌یەك بۆ دۆزینەوەو پێگەیشتنی زاتی هەق فەنا دەبێت . هەم وەك شاعیرێك هەقیقەت بینەو بە ناخی شتەکان‌و مەسەلەکاندا ڕۆدەچێت . ئێمە وەهای بۆ دەچین کە مەولەوی لە سێ قۆناغدا بە بەڵگەی شاعیری‌و سۆفیەتی خۆی سەلماندووە ئەوەی لە مەستیی دوای نۆشکردنی پێکی دەستی شێخەکەیداو وەجدو تەجەللی کردن‌و هەموو حاڵـــەتە سۆفیگەری‌یەکاندا تووشی هاتووە . مەولەوی سێ قۆناغی بڕی‌و حەسرەتی یەکەم ڕۆژی تەریقەت وەرگرتنی بۆ گەیشتن بە جیهانی هەق‌و توانەوە لە هەقدا بۆی بووە حەسرەتی هەموو ساتێکی ژیانی . ئەو سێ قۆناغەش بریتی‌یە لە :

یەکەم : بچووکی‌و گوناهباری‌و تاوانیاری‌و ناتەواوی . لەو حاڵەتە سەلبی‌یانەدا مەولەوی شاعیرو سۆفی‌و زاتی هەق ـ کە خودایە ـ لە دوو جێگاوە دەبینرێن : ئەمی بچووك‌و نزم‌و تاوانبار ، دەســت بە دوعــاو ڕجــاکارو دەســـــت بە داوێنی شـــــێخی سراج الـــدین‌و فەریادی شـــــەفاعەت‌و لێبووردن ، ئەوی زاتی حەق بەرزو بێ‌عەیب‌و تەواوی تەواوو بێ‌باك‌و وێنەی جوانی‌و یەکبوونی هەموو جوانی‌یەکانی بوونەوەری بینراوو هەست‌پێ‌کراو ، هەروەها نەبینراوو هەست‌پێ‌نەکراو :

« کردەوەی بەدم ئەمتوێنێتەوە
لوتفت لەدەست ئەو ئەمسێنێتەوە
خەجاڵەت هێندەم بچووك ئەکاتەوە
دەستی منداڵم پیسا ئەکاتەوە »

هـــــەتا :

« هەرچەند تاوانم لە حەد بەدەرە
دەفتەری کردەم لــە ڕووم ڕەشترە
تۆ لێم ببوورە ، من ڕووزەردیی خۆم
جەزا کافیی‌یەو سزای مەرگە بۆم »(٤)
« هەرچەند گۆڕەوشار لە مەرگ بەدترە
ڕووڕەشی‌یەکەی من لەو گرانترە
من کە خەجالەت بێمە خزمەتت
جەهەننەم هەرگیز نەچمە جەننەتت »(٥)

لە شوێنێکی‌تردا پیاوچاکو وەلی‌یەکی لە هەقیقەت نزیکی وەکوو باوەیادگار دەکاتە ڕجاکارو تۆماری دەروونی خۆی بۆ دەکاتەوە :

« سەر یەك کەوتووە بەدکاریم وەك کـۆ
ڕووی هیوام کردە بارەگاکەی تۆ
چونکە تۆ نەوەی شــەفاعەتکاری
بۆ ڕجای بەجـــا دەستەلاتداری
ســەرم ناوەتە ســەر خاکی بەرپێت
غەریب ، مووسپی ، ڕووسیا ، سەرشێت
بەلکم بەهێزی دەستگیری ئێــوە
باری گرانم بـــۆ بچێ بەرێــوە
وەك گوناه نی‌یە هیـــچ موسیبەتێ
پیرو داماوم ، یا پیر هیممەتێ ! »(٦)

لە قۆناغی دووەمدا مەولەویی شاعیرو سۆفی دەیەوێت لەو خراپی‌و بەدکرداری‌و گوناهـو ســــەرەڕۆیی‌یە دەربـاز بێـت واتـا دەیەوێت

پاکژبێتەوە . بۆ ئـەم پاکژبوونەوەیەش بەعەشقەوەو لەپێناوی عەشـقی زاتی هەقدا کارو تاقیکردنەوەی زۆرو بەردەوامو گۆڕانو قوربانیـــدان پێویستە چونکە سۆفیی ڕاست عاشقە ، عاشقێکی مەستو تواوەیە لـە بیری خۆشەویستێکی بێوێنەدا کە جوانیی هەموو بوونەوەرو جوانییەکان لەودان ئەویش سەراپای هەموو جوانییەکانە وەك عەشـقی شـاعیرو سۆفییەکی پێش مەولەوی کـە (ڕابیعەی عەدەویە)یەو ، وتوویە : هەرگیز خوام نە لە ترسی ئاگرەکەیو نە لە خۆشەویستیی بەهەشتەکەی نەپەرستووە ، بەڵکو تەنها لەبەر شەوقو خۆشەویستییە بۆی »(٧) .

لای مەولەوی مەرامی ئەو عەشقە بە تاقیکردنەوەو خەریکبوون دێتە بەرهەم ، تیایدا قاڵ دەبێت ، دەتوێتەوە ، سەرلەنوێ دادەڕژێتەوە ، هەتا زاتێکی خاوێن ، پیرۆزو نموونەیی لێ بێتەدی . مەولەوی بـە قەڵەمـی شاعیرانەی خۆی تاقیکردنەوەی بەردێکمان بۆ دەهێنێتەوە کـە چـۆن دەیهاڕنو دەیتوێننەوەو چۆن سەرلەنوێ مینای لێ سازدەکەنو ئەو مینا بێگەردو خاوێنو جوانەی لێ پێکدێت . مەولەوی ڕوودەکاتە خۆیو بە پێویستی دەزانێ بچێتە کوورەوە هەتا قاڵ دەبێتو شێوەو ناوەڕۆکێکی تری لێوە دروست دەبێت . لەم نموونەیەدا مەولەوی ڕاستەوخۆ پێمان دەڵێت سۆفێتی کارو تاقیکردنەوەیە ، گۆڕینە بە باری ئیجابیو نزیکبوونە لە زاتی هەق ، کە ئەو نزیکبوونەوەو ڕووبەڕوو هاوارو قسەو دادە دەبێتە بەشی سێیەم یاخود قۆناغی سێیەم لە باسەکەماندا . ئێستا لـەم بەشـی دووەمدا حاڵەتی گۆڕانو وردبوونەوەو پێکهاتنەوەی بەردەکەی لەمەڕ مەولەوی دەکەینە نموونەی هەنگاونانی لە حاڵەتی یەکەمەوە بۆ حاڵەتی دووەمو بەرەو حاڵەتی سێیەم چوون . مەولەوی دەفەرموێت :

« گینگەڵەم نەخوارد بە دەردی پەنهـان

پارچە بلووریێ لێم هاتە زمان

به زوبانی حاڵ ڕەوانتر لـە قاڵ
بۆی گێڕامەوە ڕێزەی کۆنەساڵ
وتی لەوساوە بە بەرد خەڵق کرام
هەرکەسێ هەستا پێیەکی پیـا نام
ڕۆژێ هێنامیان دوو پۆرە زەلام
گرتمیانە ناوو بەر چەکوشیان دام
هێندەیان لێ دام هەتا بووم بە ئارد
نامیانە کوورەی ئاگر ، جۆشم خوارد
کە قاڵیان کردم بووم بە باووڕێ
ئەدرەوشامەوە وەك پارچە نووڕێ
لەو بەردەشینە بووم بەو بلوورە
ئەجری قاڵبوونو شەرارەی کوورە
دەورەی دووبارەی ڕێی حەق ببینی
ئەوسا دێت بۆنی هیـوات لە بینی
مەعدوومیی سەرسەخت بەزمی دڵڕێشی
تـا تۆیش شەرارەی کوورە نەکێشی

کەی دەچینە ڕیز مەردانی بەنـاو
کـەی ڕوتبەی بڵند ئەبینی بە چاو
بەختت ناپوختە ، بەرقی بێنووری
لە ڕێی تەجرەبەی دووربینی دووری ››(٨)

هەر بۆ نموونەی حاڵەتی دووەم کە دواپلەکانی پاکژبوونەوەیە لـە لێك هەڵوەشان‌و دروستبوونەوەدا ، مەولەویی شـاعیرو سۆفی باڵندەی ئەفسانەیی قەقنەس دەکاتە نموونە . کارەساتی سووتان‌و دووبارە ژیان‌و

دروستبوونەوەی قەقنەس گۆرانکاریو حالـەتێکی بەرەو نوێبوونەوە ، ژیانەوە ، وە پاکژبوونەوە دەردەخات « قەقنەس پەلەوەرێکە کە مردنـی نزیك ئەبێتـــەوە هەندێ پەڵوپووش کـــۆئەکاتەوەو دەســـت ئەکا بە خوێندن بەسەریا وە لە خۆشیی دڵی خۆیا ئەوەندە باڵ ئەدا بەیەکا تـا ئاگر لـە باڵەکانی ئەبێتەوەو پەڵوپووشەکە ئاگری تێ بەرئەبێ‌و خۆیشـی ئەسووتێ . دیسان خۆڵەمێشەکەی ئەبێتەوە بە قەقنەسێکی‌ترو هـەر بەم چەشنە » . ئەفەرموێت :

« من قەقنەس نەویم ، ها بیم وە قەقنەس
یەکجاریچ ئیمشەو ها بەرشیم جە دەس
ئەوەند خەیاڵان بەردم وە دەروون
پەی دووریی یاران بەتەر بیم زەبوون
بەەر پێم نۆش‌کەم چون هەردەجاران
وەرەغم گردین گرۆی مەیخواران »(٩)

شاعیری سۆفی لە گڕی دەروونی خۆیدا وەك قەقنەس سووتاو لە دەست دەرچوو لـە حالەتـی فەنادا وجـوودو ڕاستەقینـەی خـۆی دەدۆزێتەوەو بەرەو حەقیقەت دەڕوات . شاعیری سۆفی مەولەویی مەزن هەموو ڕەمزەکانی بەکاردەهێنێت ، وەك لە سەرجەمی دیوانەکەیدا دیارە هەریەك لە ڕەمزەکانی ئەفسانەیی ، ئایینی ، ئافرەت ، سروشت ، مەی ، ساقی .. هتد ، لای ئەو دەبنە هۆیەکی دەربڕین‌و تەعبیرکردن لە هەر سێ حالەتەکەی باسمانکرد . تەنانەت مردن لای ئەو ئەبێتە ڕەمزی ژیاندنەوە، چونکە لای سۆفی‌یەکان « ژیان لەو مەرگەدایە ، ئەو مردنە زیندەگیـی نەمرە ، خۆشەویستی دەتمرێنێ‌و لەو مردنەدا زیندەگی‌و ژیانێکی باشترو

ڕەوانترت پێ ئەبەخشێ »(*) . لای سۆفی یەکان دەبێت حاڵەتەکە بگۆڕێت هەتا هەست بە جیهانی نوێو جیاواز بکات ،جیهانێکی نزیکتر لە هەقیقەت، چونکە وەك وتمان هەموو شتەکان لە دەوری هەقیقەت دەسووڕێنەوە ، ئەویش ئامانجی سەرەتاو دوایی سۆفی یە ، تەنانەت کارەساتی مردن لای ئەوان گۆڕانی حاڵەتەو هیچ شتێك عەدەم نی یە . فەنا عەدەم نی یە ، بەڵکو گۆڕانە لە هەستەوە بۆ نەست ، واتا لە حاڵەتی شوعوورەوە بۆ لاشوعوور. هەر لەو حاڵەتەشدایە کە (وجد)و (شطحات)و زۆر شتی تر ڕوودەدات.

« لە جیهاندا وەستانی موتلەق نی یە ، لە بارێکەوە بۆ بارێکی تر ئەگۆڕێت . دەرەوەو ناوەوە هەیە . جووڵانەوەی بینراوو نەبینراو هەیە ، لەبەرئەوە ناتوانین بڵێین مردن عەدەمێکی ڕووتە . نەء ، گۆڕانە لە حاڵەتێکەوە بۆ حاڵەتێکی تر »(۱۰) .

لە حاڵەتی سێیەمدا پاکژبوونەوەی مەولەوی سۆفیو شاعیر دەگاتە ڕادەیەك ڕاستەوخۆو ڕووبەڕوو لەگەڵ ذاتی حەقـــدا دەکەوێتە ڕازو سکاڵاو گفتوگۆی پەنهانیو نهێنیی دڵ . دڵی عاشقێکی بێوێنەو سەراپا بە گڕو کڵپەی عەشقی سافو بێگەردو تەواوو بێخەوش . دەفەرموێت :

« سەروەشم بەی وەسف جەمالیتەوە

بـاز هەم بەی جیلوەی جەلالیتەوە

ئەر هەر بەو عادەت سەروەش نیگاران

پەی فەنای یەکسەر خاطر پڕخاران

چار نی یەن جە دەس جیلوە نەکەردەن

(بسم الله) ئەو تیغ ، ئێد گەچیی گەردەن »(۱۱)

(*) ئەو مردنەی سۆفی « فەنا »یە ، واتە مراندنی بڕێ خواستی مرۆڤ ... وەکوو مراندنی سـیفاتی ناپەسەند ، وەك حەدیثی یـا فەرموودەی بەپێزی « موتوا قبل ان تموتوا » واتە : بەرلەوەی بمرن ، بمرن ، ئیشارەتی بۆ ئەکات ـ ا . ن .

بۆ لێکدانەوەی ئەم چەند شیعرە جوانە ، زانای ئایینیی مەلا عبدالکریمی مدرس نووسیویە : « سیفاتی خوا دوو جۆرن ، سیفاتی جەمال کە مەعنای ئیجابی ئەگەیەنن وەکوو منعم ، کریم ، معطی ، وە سیفاتی جەلالی کە مەعنای سەلبی ئەگەیەنن وەکوو قدیم ، واحد . کاتێ کە تۆ خۆتم بۆ دەربخەی بە نیشانەکانی سیفاتی جەمالیو جەلالیت ، من لە خۆشی یا سەرخۆش ئەبم . جا ئەگەر دەوام بەو خۆدەرخستنە بدەی ، زۆرم پێ خۆش ئەبێ . بەڵام ئەگەر بە عادەتی یارانی بێباکو جوانو سەرمەست گوێم نەدەیتێو وەك ئەوان بۆ لەناوچوونی یەکجاریی دڵدارە دڵ پڕ لە دڕکەکان کە خۆیان ئەشارنەوەو ناچارن خۆیان دەرنەخەن ، تۆش خۆتم لێ بشاریتەوە ، ئەوە مەعنای وایە ئەتەوێ بمکوژی . جا کە واتە فەرموو (بسم الله) ئەوە تێغی تۆو ئەمە گەردنی کەچی من ، چی ئەکەی بیکە »(١٢) . لە ڕۆشنایی شیعرەکەو لێکدانەوە قووڵەکەی ئەم زانایەوە دەتوانین بڵێین کێشەی پاکژبوونەوەکە لای شاعیرو سۆفیی گەورە یەکلایی دەبنەوە . ئیتر ئەم خۆی بە شیاوی ئەوە دەزانێت کە ڕاستەوخۆ لەگەڵ خوای خۆیدا گفتوگۆ بکات ، ئەوەندە لەم (یەقین)ەدا پێ دادەگرێتو لە گومان پاکدەبێتەوە ، ساقیی ئەو کە جامی مەیی تەریقەتو پابەندی خۆی پێبەخشیوە لەئارادا نامێنێتو پێوەندی یەکە لە سێلایی یەوە دەبێت بە دوولایی . هەر لەم بارە مەعنەوی یە گەورەیەوە دوای ئەوە کە شاعیرو سۆفیی گەورە مەولەوی بینایی چاوەکانی نامێنێو وێنەو ڕەنگدانەوەی جوانی یەکانی خوا لە سروشتو بوونەوەردا بە چاوی سەر نابینێ . لە ڕادەی پاکژبوونەوەکەی خۆیدا ئەمجارە ڕووناکیی چاوی دڵ دەروونی دەهەژێنێو زیاتر تیشکی ئەو چاوی دڵە بەرجەستەی وێنەو شێوەی گۆڕانەکانی سروشتو بوونەوەر دەکات . تەنانەت لە چاوی دڵی ئەم شاعیرە عاشقو سۆفی یەدا

زاتی هەق جێگیر بووەو چەسپیوە ، بە هیچ شێوەیەك ناگۆڕێو شوێنی خۆی بۆ هیچ هێزێکی مادیو مەعنەوی چــۆڵ ناکات . مەولەوی بەم شێوەیە ئەم ڕازە دەدرکێنێت :

« بارێ ئەگەر هەور ئەلطاف باری

پەی مەدەدکاری وەدڵــدا باری

دیدەی سەر ئەر شی ، دیدەی سیر کافین

ئێد دای موناڤین ، ئەو دەوای شافین

ئێد وەزیفەی گڵ ، ئەو لەطیفەی دڵ

ئەو چون مەنزڵەن ، ئێد بێچوون مەنزڵ

ئەو بەقاش نیەن ، فەناش تاقیەن

ئێد عەطای تاقیو باقیو لاقیەن »(١٣)

واتا : « ئیشی چاوی سەر ئەوەتە سەیری شـتی مادی بکا ، بەڵام ئەرکی سەرشانی چـاوی دڵ ئەوەتە خەریکی کاروباری مەعنەوی بێ ، وە چاوی سەر جێگای شتی مادیی تیـا ئەبێتەوە کـــە وێنەی ببێ ، بەڵام چاوی دڵ ماواو مەنزڵی خـــوای بێوێنەیە ، وەك لە حەدیثـــا هەیە (قلب المؤمن عرش الرحمـــن) واتە : دڵی پیاوی موسوڵمان بارەگای خوایە . هەروەها چاوی سەر مانەوەی بۆ نیەو گومانی تیا نیە کـــە ئەفـــەوتێ ، بەڵام چـاوی دڵ بەخششـــێکی ڕاســـتو دەوامدارو بەخواگەیشتووە »(١٤) .

ئنجا لەکاتێکدا کە سۆفیو شاعیری مەزن زاتی حەق لە دڵی خۆیدا ببینێو هەمیشە لەگەڵ تەوژمی خوێنو هەناسەیدا لە هاتوچۆدا بێت ، دیارە دەبێ لەوپەڕی پاکژبوونەوەی ڕۆحیو بەرزیی مەعنەویدا خــۆی ببینێتەوە . ئەم کێشەی پاکژبوونەوە (تطهیر)ە لای سۆفیو شاعیرێکی

بلنـد خەیاڵو بیرتیژی وەك مەولەوی زۆر زیاتر لـەم چەند لاپەڕەیەی دەوێت . ئەمە هەوڵێکی بچووك بوو لەم بوارەداو هیوادارم سوودێکی بە ئکەلەپوورو لێکۆڵینەوەی ئەدەبی کوردی گەیاندبێت .

سەرچاوەکان :

(١) الشعر الصوفي : عدنان حسين العوادی . ص ٤٨ .
(٢) ڕۆحی مەولەوی : پیرەمێرد ، ٨٥ ، چاپی کاکەی فەللاح .
(٣) الشعر الصوفي : عدنان حسين العوادی .
(٤) ڕۆحی مەولەوی : پیرەمێرد ، ل ١٥ .
(٥) هەمان سەرچاوە ، ل ١٨ .
(٦) هەمان سەرچاوە ، ل ٢٠٣ .
(٧) نشأة التصوف الاسلامی ، د. ابراهيم البسيونی ، ص ١٨٩ .
(٨) ڕۆحی مەولەوی : پیرەمێرد ، ل ١٦٧ .
(٩) دیوانی مەولەوی : مەلا عبدالکریمی مدرس ، ص ٣ .
(١٠) محی‌الدين العربی : و. ليبنتز . ص ٤٥ .
(١١) دیوانی مەولەوی : مەلا عبدالکریمی مدرس ، ل ٣٢ .
(١٢) هەمان سەرچاوەو لاپەڕە .
(١٣) هەمان سەرچاوە ، ل ١٢٣-١٢٤ .
(١٤) هەمان سەرچاوەو لاپەڕە .

بۆ مەولای شاعیران : مەولەوی

حەسیب قەرەداغی

« قافیەی فەردم شێواوە ، شێواو »
« فرمێسکی چەمان خوێناوە ، خوێناو »

× ×

من حوزووردم هەن لـەم ئاسانەتا
چونکە دەروێشی دەستەونەزەرم
پێم دەڵێن : تۆ کێیت لـەم باوانەتا ؟
مەواچوو : پەنجەو شەقولقەمەرم .

ڕۆژگار بەد بی‌یەن ، بەد بی‌یەن ڕۆژگار
هیممەتێ ، قوربان ! منیش داماوم
باڵەتەپێمە وەك مەلی زامدار
نەمسەرەوسەرەن دووربینی چاوم

تەژنەمەن ، قوربان ! ئـاوی حەوزەکـەت
تەیمانی دەرنج وا لەنێوانە
چـۆن بێم ماچی‌کەم خاکی سەوزەکەت ؟!
خاکیشت نوقمـە ، هەتا لێوانە !

هەرچەند هەمیشە هەر وام لە حاڵ

نەزەرێ ، قوربان ! بمهێنەرە حال ..

بـا خۆم نوقم کە لەم کووپەی تاڵ

بەدوای لیقاتا دەبم بە عەودال ..

بگەڕێم وەناو قافیـەی فەردا

تـا بیدۆزمەوە فەیزی ئیلاهیـت

یـا خاکی عالەم بکەم وەسەردا

ئەگەر وێران بێ جێگەی تەباهیت

تۆ لـە کۆلیلی کەژەو بەهـارا ،

نەتهێشـــت ئاگرم بکوژێتەوە ...

ئەو شیعرەی وتم بە باڵای شارا ،

کوانووی هەر گەرمەو دەگەشێتەوە ..

من بەی چاوڕەشی ناو چیخو دەوار

هەنسکم قووڵەو گریانم گەرمە

هەرچەند مەیلەکەم لە کۆچو هەوار

وە مەیلـت قەسەم مەیلەکەم شەرمە

ئارۆ (تاوگۆزی) بوو بە خەراوە

خەراباتی من بێ‌موغو مەیە

نە دڵ چەشمەیەو نە چەم سەراوە

دوایی مەینەتم ، کـەی ؟ هەتا کەیە ؟!

(ئەحمـەد پرسی) بۆ دەرمان دەشێ

قەڵـەمو دەوات عاشقو کەیلن

(خاڵۆی کۆماسی) بۆ هەرکوێ دەچێ
گلکۆی بێ گڵی سەد تازە لەیلێ

وە دووریت قەسەم پەرێشان حاڵم
ئەگەر بزانوو مەیلت کەم بی‌یەن
گەردی سەری ڕات وە چاو دەماڵم
چێشمەن ! (دێوانە) هەر بێ (شـەم) بی‌یەن !

قوربان ! هیممەتێ ، سـا کوانێ فەردێ
قافیەی شێواو گرد بکاتەوە !
وەکوو (شـێخ ڕەزا) هەر قەڵو بەردێ
لـە دڵی زاغا دەنگ بداتەوە ...

١٩٨٨/٨/١٦

له یادی ۱۰٦ ساڵەی کۆچی دوایی مەولەویدا :

هەندێ لە سەرگوزەشتە خۆشەکانی مەولەوی

کامیل ژیر

مەولەوی : ئەم هەستیارە بەهرەدارە ، بیر تیــژە ، ڕەوانبێژە ، هەست ناسکە ، درێژ باسکە ، خــامە ڕەوانە ، ئەندێشە فراوانە .. مەولەوی : ئەستێرە گەشەکەی چەرخی نۆزدەی ڕووناکیی ئاســۆ ، ڕۆونکەرەوەی وەجاخی پیر خدری شاهۆ ، گــوڵە گەشەکەی گــوندێ سەربلندی تاوەگوز ، مژدەهێنی وێژەیەکی نوێ وەك نێرگزی مژدەهێنی نەورۆز .

مەولەوی : چەسپێنەرو برەودەر بە کێشی خۆماڵیی پەنجە ، بــە هەڵبەستی پڕ لە سازو سۆزو ئاهەنگ‌و لەنجە .

مەولەوی : لێدەری ســکەی داپۆشراو بە زێڕی گــران ، زێڕی ئافرەتی جوان ، ئافرەتی شۆخ‌و شــەنگی بە تەمەن منــاڵ ، ئافرەتی سەرکوڵم‌و گۆنا نەخشاو بە خاڵ . خــاڵی بێ‌خەوش ، خاوەنی بیری وردی وردتر لە گەردی سەرگەردی کەوش ، کەوشی دروست کراو لــە ئاوریشمی بەهاداری لەدوورەوە هێنراو ، بۆ پێی وردی بە خەنەو خوێنی دڵی ئەوینداران نەخشاو ، پێی نازدارێکی وەکوو خاتوو عەنبەر خاتوون ، بزوێنەری دەریای هەستی میری هەستیاران لە ناسکیی هەســت‌و بیری وردا ، لە کاروانی هەستیارانی تا ئەودەمەی کوردا .

بەڵێ ، ئەم مەولـەوی‌یە مەزنەی چـەرخی نۆزدەهەمە ، هەرچیی لەبارەوە بووترێ‌و بنووسرێ‌و بۆ بکرێ کەمە . مەولەوی هەر تەنیا خاوەنی هەڵبەستی سۆفی خوازی‌و نازداران ویستن نەبوە . بەڵکـو خاوەنی شانۆیەکی پڕ لە وێنەی کۆمێدی‌و وشـەئارایی‌و قسـەی نەستەق‌و نوکتەبێژی‌و سەرگوزەشتەی خۆش بووە ، کە ئەمەش جۆرە ئەدەبێکەو پیشەی گەلێ زانایان‌و دانایان‌و نووسەران‌و هونەرمەندان‌و هەستیارانی جیهان بووە . تەنیا جیاوازیی نێوان مەولـەوی‌و مەلەوانانی دەریـای کۆمیدیای جیهانی‌یان ئەوە بووە کە قسەو هەڵوێستە پێکەنین هێنەرەکانی وڵاتانی پێشکەوتووی نرخی ئەدیب زان ، دەسـبەجێ قۆزراونەتەوەو نووسراونەتەوەو پارێزراون‌و ، بگرە بەهاراتیشـیان پێوە کراوە ، بەڵام ئەوانی مەولەوی‌و زۆری‌ترمان بەهۆی نەپاراستن‌و نەنووسینەوەیانەوە جوانەمەرگ بوون .

لەراستیدا قسەو هەڵوێستی پێکەنین هێن ، هەر تەنیا جـۆرە ئەدەبێك نی‌یە ، بەڵکو ئەمڕۆ لـە زانستی پزیشکایەتیشا بایەخێـکی تایبـەتیی پێ ئەدرێ ، وەك چارەسـەری‌یەکی دەروونـی بۆ هەندێك نەخۆشی .

مەولەوی هەمیشـە دەم بەو قسە خۆشـانە بووەو خاوەنی ئەو جۆرە هەڵوێستە نوکتەئامێزانە بووە ، بەڵام جێگەی داخە کـە تەنیا ژمارەیەکی کەم ، دەماودەم ، لەو قسە پێکەنین هێن‌و سەرگوزەشـتەو هەڵوێستە خۆشانە گەیشتوونەتە ئێمە .

من لەم کۆڕەدا هەندێکیان پێشکەش ئەکەم ، ئەوانەی کە بەر دەستم کەوتوون . هیوادارم هەرکەس لەوبارەیەوە شتێکی لا هەیە بینووسێ‌و بڵاوی بکاتەوە ، یان منی لێ ئاگادار بکات ، بەو هیوایەی لـە پاشەڕۆژدا بیکەینە نامیلکەیەکی تایبەتی .

ئێستاش فەرموون ئێوەو چەند خولەکێك لەوبارەیەوە :

(١) مەلا ئەحمەدی پرسی کە دۆستێکی خۆشەویستی مەولەوی بووە دوو کچی جوانی ئەبێت ، گەورەکەیان ناوی (لەیلا) بووەو ، ئەویتریان ناوی (بەهیجێ) بووە . مەولەوی ، سا ئیتر بەڕاستی ئەبێ یان بۆ قۆشمە ، پەخەی مەلا ئەحمەد ئەگرێو خوازبێنیی لەیلای لێ ئەکاتو ئەڵێ بەڕاستی ئەم لەیلایەی تۆ ئەشێ هەر بۆ مەجنوونێکی وەکوو من بێ .

مەلا ئەحمەد ئەڵێ : ئەی بێ قەزا بی . تۆ کە ئەوەندە مەجنوونی ئەم لەیلایەی من بووی ، بۆچی زووتر قسەت نەکرد ؟

ئەڵێ : بۆ ؟

ئەڵێ : ئەی نازانی لەم بەینەدا خوازبێنی کاری هاتو هەموو شتێکمان بڕانەوە ، داواکارەکەشی خزمێکی خۆیەتی ؟

مەولەوی دوای چەند مانگێك خوازبێنی یەکی تر لە مەلا ئەحمەد ئەکات ، بەڵام ئەمجارە بە نامەیەك کە بریتی یە لەم بەیتە هەڵبەستە :

قسەیەك ئەکەم بە ڕێو بە جێ بێ

کە لەیلا نەبوو ، با بەهیجێ بێ

مەلا ئەحمەدیش بەم بەیتە هەڵبەستە وەڵامی مەولەوی ئەداتەوە :

قسەیەکت کرد بێ ڕێو بێ جێ بێ

کە تۆ مەجنوونی چۆن بەهیجێ بێ ؟!(١)

(٢) مەولەویو مەحوی ، ناوو ناوبانگی یەکتریان بیستبوو ، بەڵام یەکتریان نەدیبوو ، هەردووکیشیان تامەزرۆی بینینی یەکتری بوون . مەولەوی ڕێی ئەکەوێتە سلێمانی . دەمەو ئێوارەیەك ڕووئەکاتە خانەقای مەحوی . لەوکاتەدا مەحوی یش لەسەر سەکۆی مزگەوت دانیشتووەو

چاوەڕوانی بانگی ئێوارەیە . ئەبینێ پیاوێکی میانە باڵای ڕیش تەنکی چاو گەش‌و درێژکـــۆلە بە خەرقەیەکی ســـەوزی ئاودامانەوەو مێزەرێکی گوڵداری لە قوماشی چیت دروستکراو بەسەرەوە .. خـــۆی کرد بە مزگەوتاو ڕووی‌کردە گوێ حەوزەکەو خەرقەکەی داکەندو دەستی کرد بە دەســـنوێژ گرتن . مەحوی زۆر ســـەرنجی ئەم پیـــاوە ئەداتو لەوەوپێشیش وەسفی مەولەوی‌یان بۆ کردووە . دێت بەدڵیداو ئەڵێ : ئەمە مەولەوی نەبێت ؟ مەحوی یەکێك ڕائەسپێرێت ، ئەڵێ : بچۆ بەو پیاوە بڵێ ئەوە چی‌یە بەسەرتەوە ؟! مەولەوی بە نیمچە سەرسامی‌یەکەوە ئەڵێت : کوڕم چیتە بەسەرمەوە ؟ مەحوی کە گوێی لەم وەڵامە ئەبێت ئەبێـــت « چیتـــە بەســـەرمەوە » ، لـــەلایەك مانای : هەقـــت چی‌یە بەسەرمەوەو ، لە لایەکی‌تریشەوە مانای : « قوماشی چیتە بەسەرمەوە » ، لەسەر سەکۆکەوە بانگ ئەکات : خاڵە مەولەوی ! مەولەوی‌یش ئەڵێت : مەحوی گیان !. ئیتر مەحوی ڕائەکاتە خواریّو باوەش بەیەکدا ئەکەن‌و میوانی ئازیزو خانەخوێی خۆشەویست چەند ڕۆژێکی پڕ لە ڕازی ئەدەبی پێکەوە ئەبەنەسەر(٢) .

(٣) مەولەوی پیاوێکی ئەبێت . جارێك ئەگەڵ خۆی هەڵی‌ئەگرێ‌و بەنیازی حەج لە (سەرشاتە)وە بەڕێ‌ئەکەون تا ئەچنە بەغداو ئەچنـــە تەکیەی شێخ عبدالقادری گەیلانی . لەوێ مەولەوی نەخۆش ئەکەوێت‌و ئەکەوێتە حـــاڵی خـــۆیەوە . پیاوەکەی کـــە ئەزانێـــت تـــازە مەولەوی ڕزگاربوونی نی‌یە ، هەڵئەسێ هەچ پارەیەکی پێ‌ئەبێ لە باخەڵی دەردێنێ‌و پێی لێ ئەکا بە کەوشاو بەرەو ماڵ ! مەولەوی‌یش لەوێ لە گیانەلادایە . کە دێتـــەوە هەر لەدوورەوە خۆی ئەنێتـــە قوڕو دەســـت‌ئەکات بە (باوە مەولـــەویم ڕۆ) کردن‌و ئەڵێ : « باوە مەولـــەویم لـــە بەغدا نەخۆش‌کـــەوت‌و مرد . خۆم ناشـــتم‌و پارەی حەجەکەشم بۆ کرد بـــە

خێرات » . ماڵی مەولەوی‌یش ئەکەونە شین‌و شەپۆڕو گریان . لە پرسە ئەبنەوەو دوو مانگێکی پێ ئەچێ ، مەولـەوی نامرێ ، بەڵام پـارەی پێ نەماوە ، یەکی حەجەکەی ئەخاتو ئەگەڕێتەوە . ڕۆژێ خـۆی ئەکات بە مالا ! کابرای پیاوی کە ئەمە ئەزانێت هەڵدێت‌و ئەداتە کێو . کوڕەکانی مەولەوی دەستی لێ ئەدەنە تفەنگ . مەولەوی ئەڵێ : دەسـتی لێ مەدەن ، هەرچی بووە ، بووە . خۆ من وا هاتمەوە . کـە کابرا ئەگرن‌و ئەیهێننە بەردەم مەولەوی ، مەولەوی پێی‌ئەڵێ : برا ! خوا ڕووی مردن ڕەش‌کا وا تۆی شەرمەزاری لای من کرد . ئەگەر من بمردمایە تۆ بۆچ ئەم خەجاڵەتی‌یەت بەسەر ئەهات ؟! لەپاشا بەرەڵلای ئەکەن(٣) .

(٤) جارێك لە سنە ، مەولەوی لە کوڕێکدا ئەبێ ، لێی ئەپرسـن : تۆ هەر ئەڵێیت هۆزەکەم خۆشیان ئەوێم‌و بـە گەورەم ئەزانن ، بەچیـدا پیشانی ئەدەی کە ڕاست ئەکەی ؟ مەولەوی‌یش ئەڵێت : کە هەورامی یەك بارێکی ئێجگار گران لە کەرەکەی ئەنێت‌و ئەیەوێت بە ملەی (ئەوێهەنگ)دا سەری‌خا بەڵام کەرەکـە ناڕوات ، پێی‌ئەڵێـت هەچـە دەی ! بەخـوا مەولەوی‌یش بیت هەر سەرت ئەخەم !(٤) .

(٥) مەولەوی لە ساڵی ١٨٨٥دا بە فرمانێکی شێخ وەسمانی تەوێڵە ئەچێت بۆ سنە . ڕۆژێك لە ماڵی محەمەد ساڵحی فەخرولعولەما ئەبن مەلا لوتفـوڵلای شێخولئیسلام‌و مەلا محەمەد ئەمینی ئەمینولئیسـلام‌و مەلا فەتحوڵلای قازی‌و گەلێکی‌تر لە زانا ئایینی‌یەکانی سنە لەوێ ئەبن ، وردە وردە باس ئەچێتە سـەر عیلمی کەلام‌و عەقائید تـا ئەگەنە باسی (لا هو ولا غیره) کە گوایا سیفەتەکانی خـوا نە زاتی خوان‌و نە جیاشن لە خوا . لەوێدا مەولەویش ئەکەوێتە قسەکردن لێوەی .

کوتووپڕ مەلا فەتحوڵلای قازی ئەڵێ : « باوە ، مەولەوی ، تۆ چەت داگە بەسەر ئەمەوە . بچۆ ئامان لەرزانەی خۆت بێژە ! » . ئەم قسەیـە

زۆر کار ئەکاتە مەولەوی . تەنانەت دانیشتووەکان ئەمەیان ئیجگار زۆر پێ ناخۆش ئەبێ . کە ئەگەڕێتەوە بۆ شوێنی خۆی لە ماوەی سێ ڕۆژدا عەقایدە عەرەبی یە بەرزو بەناوبانگەکەی دائەنێت کە سەرەتاکەی بەم بەیتە دەست پێ ئەکات

متى اتى حتى اتى اليه

من اين اين ينتمى اليه

ئینجا دانەیەکی لێ ئەنووسێتەوەو ئەینێرێت بۆ مەلا فەتحوللای قازیو ئیتر خۆی ئەگەڕێتەوە بۆ هەورامان . کە مەلا فەتحوللا سەیری ئەکات هیچی لێ نازانێت ، بە کۆششێکی زۆرو پاش ماوەیەکی دوورو درێژ ، ئەو وەختە تێی ئەگات . ئینجا نامەیەکی دلنەوایی‌و داوای لێبووردن ئەنووسێ بۆ مەولەوی‌و ئەڵێ : ئاخر سەلامەت بی ، مەولەوی ، تۆ کە مەلایەکی وایت ، نە خۆت بشارەوەو ، نە مەردمیچ شەرمەزار بکە ! »(٥) (*) .

(*) لەبارەی هۆی دانانی عەقیدە عەرەبی یەکەی مەولەوی یەوە کە ناوی (الفضیلة)یەو ٢٠٣١ بەیتە ، ئەبێ بڵێین ئەمەی مامۆستا ڕەحمەتی علاءالدین سجادی لە لاپەڕە ٢٦٧–٢٧٧ی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا نووسیویەو خاوەنی وتاریش لێی وەرگرتووە ، وا نی یە ، چونکە یەکەم کتێبێکی وا قورس‌و گەورەو گران هەرگیز بە سێ ڕۆژ دانانرێ چجای ئەوە نوسخەیەکیشی لێ پاکنووس بکرێ . دووەمیش چونکە مەولەوی خۆی لە عەقیدەکەیا ئەڵێ : شێخی بهاءالدین داوای دانانی ئەو عەقیدەیەی لێ کردووەو ئەویش مەعذەرەتی بۆ هێناوەتەوە کە ناتوانێ ، بەلام ئەو دەس‌بەرداری نەبوەو قەناعەتی پێ کردووە تا دایناوە . داواکەی شێخی بهاءالدینیش لەسەر داوای شێخی سراج‌الدینی باوکی بووە کە پێش جێ‌بەجێ کرانی داواکەی کۆچی دوایی کردووە ، وەك مەولەوی خۆی لە عەقیدەکەیا گێڕاویەتەوە . بەیتی یەکەمی ئەم عەقیدەیەیش ئەو بەیتە نی یە کە مامۆستا علاءالدین نووسیویەو ، بەیتەکەیش بەو جۆرە نی یەو ئەمە ڕاستی یەکەیەتی :

←

(٦) مەولـەوی خەریکی نوێژ دابەسـتن ئەبێت کابرایەکـی نەزان پێی ئەڵێ :

→

متی «متی» حتی اتی علیه
من این «این» ینتمی الیه

(بۆ زانینی زیاتریش لەم‌بارەوە بگەڕێرەوە سەر وتارەکـەی کاك فاتیحی ماموستا مەلا کەریم لەم کتێبەدا بە ناوونیشانی « مەولـەوی و عەقیدەکانی ») .

ئەم ڕاسـتکردنەوەیەی ئێمەیش واناگەیەنێ ئەوەی مامۆسـتا علاءالدین سجادی گێڕاویەتەوە هەمووی نادروستە . ئەو موداخەلەیەی مەولەوی ، وەك باوە ، لەو سەفەرەیدا بووە کە بۆ بەشداری‌کردنی لـە سیمینارێکی زانایانی سوننی‌و شیعەدا چووە بۆ سنە . ئەو قسە بێ‌تامەی قازیی سنەیش کە بە مەولەویی وتووە : « تۆ چەت داگە بەمەوە ، بچـۆ ئامان لەرزانەی خۆت بێژە » کە لەڕاسـتیدا نەك هەر تەنها بە چاوی سووك ڕوانینە مەولەوی ئەگەیەنێ ؛ بەڵکـو لەوەیش زیاتر بە چاوی سووك ڕوانینە شیعری خۆماڵیی کوردیشە کە مەولەوی بە پێشـەنگی بێ‌هاوتای وتنی ئەو جۆرە شیعرە دانراوە ، ئەڵێین بەدەما هاتنی ئـەم قسە بێ‌تامەیش هیچ بە دوور نازانین لە کەسێکەوە کە لـە چوارچێوەی داودەزگای دەوڵەتی ئێرانەوە دوور نەبووبێ ، نەخوازەڵا کە مەولەویش بە حیسابی ئەوان مەلا ڕووتەیەکی « شـایەر » بووە لـە هەورامانی ڕەقەنی تووە وشکەوە هاتووە !

ئێمە وای‌بۆئەچین مەولەوی یا پێشـتر (فضیلە) کـەی داناوەو نوسخەیەکی لابووەو کە گەڕاوەتەوە بۆ ئەو شـوێنەی لێی میـوان بووە نوسخەکەی ناردووە بۆ ئەو قازی‌یە لەخۆبایی‌یە ، یا مەسەلەکەی لە دڵدا ڕاگرتووەو پاش دانانی فەضیلەکەی ، یا عەقیـدە مەرضی‌یەکـەی ، نوسخەیەکی لێ ناردووە بۆی تا بە لێ‌نەگەیشتنی خۆی لەو کتێبە وردە مەلایانەیە ، لەوە حاڵی ببێ کە مەولەوی لە (ئامان لەرزانە وتن)یش ــ کە ئێمە بە وتنی شیعری کوردیی خۆماڵیی مەعنـا لێ‌ئەدەینەوە ــ زیاتری لا هەیە . بە هەر ڕەنگ ساغکردنەوەی ئەم مەسەلەیە وەستاوە لەسـەر زانینی ساڵی سەفەرەکەی مەولەوی بۆ سنەو بەراوردکردنی لەگەڵ ساڵی دانانی (فضیلە)کەدا .

ئەو کەرەکـــەی لەبەرتایە نوێژی نیە . مەولەویش گـــورج کەرەکەکەی دائەکەنێت ئینجا نوێژەکـــەی ئەکات . کـــە لێ‌ئەبێتەوە پێی‌ئەڵێن : ئەگەر کەرەکەکەت نوێژی نەبوو چۆن ویستت نوێژی پێـوە بکەیت ؟ مەولەویش ئەڵێ : نوێژی بوو . ئەڵێن : کە نوێژی بوو ، ئەی چۆن بـــە قسەی نەزانێکـــی‌وا فڕێتدا خـــۆ تـــۆ زانایت ؟! مەولـــەوی ئەڵێ : ویستم لەلایەك قسەی ئەم کابرایە ببڕم . لـــە لایەکی‌کەشەوە ویستم نوێژەکـــەم نەچێ ، چـــونکە تا ئەم نەزانەم تێ‌ئەگـــەیاند ، نوێژەکەم ئەچوو .

(٧) یەکێك لە پاشاکانی هەڵەبجە عابا کۆنێکی خـــۆی ئەنێرێ بـــۆ مەولەوی ، ئەمیش کە سەیری ئەکـــات ئەبینێ هەمووی ڕزیوو کون‌کونە ، کە باران ئەبارێ هەموو جلەکانی ئەبێ بە ئاو . مەولـــەوی بەوبۆنەیەوە ئەڵێ :

بێ‌فەرِ هەی عابا خوێگ تەڕی خۆ وشـــك
ونجرِ ونجرِ بی وە دیانی مشـــك !(٦)

(٨) ئافرەتێك کچێکی زۆر جوانی ئەبێت ، ئەیبات بۆلای مەولەوی‌و ئەڵێ : ئەمەوێ نووشتەیەکی بۆ بکەیت بۆ چاودزار ، بۆئەوەی بەچاوەوە نەبێت ! مەولەویش ئەڵێ : ئەم کچەی تۆ هەرگیـــز بە چاوەوە نابێ ، چونکە دەم‌وچاوی وەك ئاوێنە وایە : چاوپیسەکان دەم‌وچاوی خۆیان لە دەم‌وچاوی ئەمدا ئەبینن :

(٩) مەولەوی لەگەڵ چوار شتدا دژەو ، لەگەڵ چواری‌ترا دۆست ، چوارە دژەکە ئەمانەن :

من‌و دڵخۆشی‌و خۆشی‌و ڕابواردن
خوێنە خوێ یەکین تا ڕۆژی مردن

چوارە دۆستەکەش ئەمانەن :

خەم ، خەفەت ، مەینەت ، فرمێسکی پڕخوێن

هەرکامێکیان یەن ، با بێن ، بەخێر بێن(٧)

(١٠) مامۆستا شـــێخ ئابیتی پارێزەر بۆی گێڕامەوە کـــە شێخ مەعصوومی شێخ جەمیل کە ئەبێتە برازای شـــێخ عەلائەددینی بیارەو هێشتا ماوە ، لە کۆڕی یادی هەزار ساڵەی فیردەوسیدا بەشدار ئەبێت لە ئێران کاتی خۆی . لەو کۆڕەدا گـــەلێ لە ڕۆشنبیرانی جیهـــانو نوێنەرانی دەوڵەتان بەشدار ئەبن . نوێنەری یەکێتیی سۆڤیەت لـــە وتارەکەیدا ئەڵێت : لەکاتێکدا من بەشداریی ئەم یادە ئەکەم ، ئەمەوێ ئەو ڕاستییەش بدرکێنم کە ئەوەتی ئەم گۆی زەوی‌یە لـــە سووڕاندایەو تا ئێستاش هەستیارێکی‌تری وەك مەولـــەوی تاوەگۆزیی بەخـــۆیەوە نەدیوە کە ئەشێ ئێوە نەزانن گۆڕەکەشی لەکوێدایە .

(١١) مەولەوی میوانی کاك ئەحمەدی شـــێخ ئەبێ لە سلێمانی . پاش نوێژی عەسر کاك ئەحمەد ئەڵێ : مەولەوی حەزئەکەم نەسیحەتێکم بکەی . مەولـــەوی بێ‌دەنگ ئەبێ . کاك ئەحمەد داواکـــەی دووبارە ئەکاتەوە ، مەولەوی هەر بێ‌دەنگ ئەبێ . دیسان کاك ئەحمـــەد هەمان داوای لێ‌ئەکاتەوە . ئەمجارە مەولەوی ئەڵێ : نەسیحەت یـــا ئەمر بـــە چاکەیە یا نەهی لە خراپەیە . جاری یەکـــەم ورد بوومەوە واجبێـــکو سوننەتێکم نەدی تۆ نەیکەیت تا پێـــت‌بڵێم بیکە . جـــاری دووەمیش وردبوومەوە حەرامێـــكو مەکرووهێکم نەدی تۆ بیکەیت ، تـــا پێت‌بڵێم مەیکە . تەنیا ئەوەندە ئەڵێم کە تۆ وابیت شەیتان ئەبێ دلگران بێ لێت . دەخیلت‌بم ئاگات لە خۆت بێتەو تەفرەت نەدا . کاك ئەحمەد وەلامەکەی ئەوەندە پێ خۆش ئەبێ فرمێسك ئەڕژێتە چاوەکانی .

(١٢) حاجی مەلا ئەحمەدی نۆتشە ئەچێ بۆ دیدەنی مەولەوی . مەولەوی هەژار ، هیچ لە ماڵیا نابێ ئەو شەوە پێشکەش بە میوانی ئازیزی بکات . لەبەرئەوە بە قسەی خۆش برسێتی لەبیر میوان ئەباتەوە تا خەویان لێ ئەکەوێ . بەیانی نانو دۆو نیوەڕۆ دۆو نان پێشکەشی میوان ئەکات . نانەکەش نانی جۆ ئەبێت . حاجی مەلا ئەحمەد زۆر تاریفی خواردنەکە ئەکاتو ئەڵێ بەڕاستی خواردنی چاکو بەلەزەت بوو . مەولەوی‌یش ئەڵێ : میوانی ئازیزو خۆشەویست ئەبێ خواردنی چاکو بەلەزەتی پێشکەش کرێت .

(١٣) مەولەوی هەمیشە ئەم نەبوونیو هەژاری‌یەی لا چاکتر بووە لە سامانی زۆری چڵکاوخۆری . دەسەڵاتدارێکی وەك فەرهاد میرزای قاجار کە مەولەوی زۆر خۆشویستووە داوای لە مەولەوی کردووە بچێتە لایو خزمەتێکی زۆری بکات ، بەڵام مەولەوی بەگوێی نەکردووەو نەیویستووە بچێتە پاڵ ئەو بێگانەیە ئەگەرچی لە زێڕیشی بگرێ !. ئینجا مەولەوی لەئاستی دەسەڵاتدارەکانی خۆشماندا هەر نەفسی‌یەتی بەرز بووە ، تەنانەت پاش ئەوەی مەحموود پاشای جاف ڕوتبەی پاشایەتیی لە ئەستەمووڵەوە بۆ دێ ، ڕۆژێك مەولەوی دڵی لێی ئەیەشێت نامەیەکی بۆ ئەنێرێت ، تیایا ئەڵێ : تۆ ئەگەر بەوەوە ئەنازی لە مەحموودبەگەوە بووی بە مەحموودپاشا ، منیش بەوەوە ئەنازم کە مەولەوی بوومو ئێستاش هەر مەولەویم .

(١٤) مەولەوی میوانی دۆستێکی ئەبێ لە پاوە . تا لەوێ ئەبێ خواردنێکی خۆشی دەرخوارد نادا . کە ئەڕوا دۆستەکەی تا ملەی (کەلیان) ڕەوانەی ئەکاتو ، ئینجا کە ئەوەندە دوورئەکەونەوە پێی‌ئەڵێ : بێ‌قەزابی زوو ڕۆیشتیت ! من بەتەما بووم ئەمشەو کاوڕێکت بۆ سەربڕمو بیکەین بە کەبابو بیخۆین ..

مەولەوی‌یش ئەڵێ : جا من چۆن دڵت ئەیێشێنم ؟! فەرموو با بگەڕێینەوە . کابراش ناچار ئەیباتەوەو کاوڕەی بۆ سەرئەبڕێت .

(١٥) مەولەوی ئەچێ بۆلای کاك فەرەجی سەرگەورەی سەیدەکانی بەرزنجە بۆ ئەوەی سەجەرەی سەیدی‌یەکـەی بۆ مۆر بکات . سەید فەرەج ئەیەوێ مەولەوی تووڕە بکات ، ئەڵێ حاشا ئێوە سەید نین !

مەولەوی‌یش ئەڵێ : فەرەج .. فەرەج .. ئەگەر بە شـەرع ئەیکەی ئەوە خاتیمەی ئیبنو حەجەر . ئەگەر بە شـەڕ ئەیکەی ئەمە مەچەکی ئیبنو خەنجەر . ئیتر ئارام بە ئەگینا لە حەرەکەو جمووجووڵت ئەخەم‌و ساکنت ئەکەم ، واتە (فەرەج) ئەکەم بە (فەرج) !.

(١٦) لـە مەولەوی ئەپرسن : ئامین کردن لـە نوێژا واجبـە یا سوننەتە ؟ مەولەوی ئەڵێ : واجبە . کە پرسیارکەرەکان ئەڕۆن مەلاکانی دەوروبەری مەولەوی لێی ئەپرسن : ئەم فتوا هەڵەیە چی‌بوو تۆ دات ؟ ئەڵێ : ئێـوە ئەمـانە ناناسـن . بموتایـە سـوننەتە ئەچـوون (ولا الضالين)ەکەیشیان پێوە ئەخوارد !

(١٧) جووتیارێك سکاڵای حاڵی خۆی لای ئەحمەد پاشـای بابان ئەکات‌و ئەڵێ : بەراوێکم هەیە ئەمساڵ یەکێك لە پیاوەکانی تۆ لێی داگیر کردووم‌و ئەشڵێ ئەبێ بۆشی بکێڵم‌و بیکەم بە تەڕەکاڵ بۆ پاشا . مەولەوی لە کابرا تووڕە ئەبێ‌و ئەڵێ : بێ‌ئەقڵ تۆ نەتبیستووە دنیا مەزرەعـەی ئاخیرەتە ؟ ئێستا ئەگەر پاشا بە جووتی بێگاری زەویی داگیرکراو نەکێڵێ‌و نەیکا بە تەڕەکاڵ بۆ دیوەخان ، دنیای چۆن ئەبێ بە مەزرەعەی قیامەتی ؟ پاشا لەم قسەیەی مەولەوی شەرمەزار ئەبێ‌و فەرمان ئەدا زەوی‌یەکـە بدەنەوە بە کابرا .

(١٨) غولامشا خانـی والیی سنە کە شیعە ئەبێت لـە مەولەوی ئەپرسێ ئەڵێ : کەی ڕەوابوو لەگەڵ بوونی ئەمیرولمۆئمینیندا کە نزیکترین

خزمی پێغەمبەرە چۆن بێگانەیەکیان کرد بە جێ‌نشینی پێغەمبەر ؟ مەولەوی‌یش سەرنج ئەدات وەزیرەکەی غولامشا خان بێگانەیە کەچی قلیان تێکەرەکەی مامی خۆیەتی ! ئەڵێ جەنابی والی لەبەر خاتری ڕیشی سپیی مامت پرسیاری‌وا مەکە(٨) .

(١٩) برادەرێکی مەولەوی ماڵ ئەگوێزێتەوە بۆ گوندی (دێڵێ) کە ئەکەوێتە ناوچەی باوەجانی‌یەوە لە جوانڕۆ .. مەولەوی ئەم بەیتە شیعرەی بۆ ئەنێرێت :

گەر گەفەی گەماڵ کوردەماڵ بێڵێ
نای لەزەت ئەوەی خاڵۆ لە دێڵێ

(٢٠) مەولەوی سەفەرێك ئەکات . لە ڕێگا لەتەنیشت گوندێکەوە لائەداتە سەر کانی‌یەك . لەوکاتەدا کچێکی جوانی خاڵ‌لەڕوو لەسەر کانی‌یەکە ئەبێت ، بە مەولەوی ئەڵێ : خاڵۆ بەخێر بێیت . دۆی پێ ئەبێ جامێ دۆ پێشکەشی مەولەوی ئەکات‌و ئەڵێ : فەرموو خاڵۆ . کە ئەیخواتەوە ئەڵێ : عافیەت بێ خاڵۆ .. هتد » . مەولەوی‌یش لەلایەك جوانیی کچەکە سەرنجی ڕائەکێشێت ، بەتایبەتی خاڵەکانی سەر گۆناو ڕوومەتی . لە لایەکی‌تریشەوە بە وشەی (خاڵۆ) زۆر دڵگران ئەبێت ، چونکە واتای پیری ئەگەیەنێت . ئیتر دوای ئەوەی سوپاسی ئەکات بۆ جامە دۆکەی ، تۆڵەی خاڵۆ خاڵۆکەشی لێ ئەکاتەوە بەم چوارینە هەڵبەستە :

خاڵۆ خاڵۆتەن ، بەس واچە خاڵۆ
خاڵۆ دەم وە بان خاڵانتا ماڵۆ
شەرت بۆ من جە داخ خاڵۆ خاڵۆی تۆ
وێم کەرۆ وە کوڕ چواردە ساڵەی تۆ

ئەم چوارینەیە دەماودەم بڵاو ئەبێتەوە تا لە کۆتاییی ساڵی ١٩٥٩دا بەرگوێی مامۆستا نەجمەدین مەلا ئەکەوێت . ئەویش دوای ساغکردنەوەی لە ڕۆژنامەی (ژین)دا بڵاوی ئەکاتەوەو بەدوایا ئەنووسێ : ئەم چوارینەیە شاکارێکە لە شاکارەکانی مەولەوی . نازانین هەر ئەوەندەیە ؟ ئەگەر زیاترە تکا لە خوێندەواران ئەکەین بۆمانی بنێرن . ئەگەر هەر ئەوەندەشە شاعیرێك ببوایە تەواوی کردایە ، ئەوا گیانی مەولەوی شادئەکردو ئێمەش دڵنیا ئەبووین وەجاخی مەولەوی ڕۆشنە .

منیش چوارینەکەی مەولەوی زۆر کاری تێ‌کردم‌و داخوازی‌یەکەی مامۆستا نەجمەدین مەلام جێ‌بەجێ کرد بە تەواوکردنی هەڵبەستەکە کە ئەمە تێکڕاکەیەتی :

خاڵۆ خاڵۆتە ، بەس بڵێ خاڵۆ
خاڵۆ دەم بە بان خاڵانتا ماڵۆ
شەرت بێ لە داخی خاڵە خاڵی تۆ
خۆم کەم بە کوڕی چواردە ساڵ لە تۆ

× ×
×

مەمکە بە خاڵۆ ئەی خاوەن خاڵان
دڵم زێڕێکە نایدەم بە تاڵان
نەمداوە بە کەس ، هێشتا ساوایە
تازە خاڵێکی خاڵی تۆی تیایە

× ×
×

پێم ئەڵێی خاڵۆ گوایە من پیرم
ژاراوو نەشتەر ئەدەی لە پیرم

نە من خاڵۆمۆ نە خاڵۆ منم
دێوانەی خاڵی گۆناو گەردنم

× ×
×

بەڵێ خاڵۆ نیم ، هێشتا مناڵم
شۆڕە سوارێکم ، ڕاوکەری خاڵم
هاکا خاڵەکەت کەوتە بەر تیرم
بە دەسرێژی ماچ بوویتــە نێچیرم

× ×
×

بەڵێــن بێ تۆڵەی خاڵە خاڵەکەت
لەباتیی خاڵی کوڵمە ئاڵەکەت
بسێنم بە لێو ، بە مژینی خاڵ
من وای ئەسێنم تۆڵەی وشەی تاڵ

× ×
×

پێم ئەڵێی خاڵۆو بە خاڵ ئەمکوژی
مەرجە گەر هاتو خاڵانم مژی
تاوەکوو کۆرپەی مەمك لەناو دەم
چاو نەچێتە خەو ، لە مژ کۆڵ نەدەم

× ×
×

ئاوێنــەی دڵم خاڵی تۆی تیــابێ
شالاوی پیری با بەڕووما بێ
من هەر مناڵم گروگاڵ ئەکــەم
داوای مژینی گۆناو خاڵ ئەکــەم

× ×
×

نەکەی گیانەکەم پێم بڵێی خاڵۆ
خاڵۆ وا ئیتر بۆ خاڵانی تـۆ
بوو بە خولامی بێخاڵ سەرگەردان
ئامانەتیی تۆو خاڵۆی پەرێشان(٩)

لەکۆتاییدا هەزار درود بۆ گیانی پاکی مەولەویی هەستیارو اقسەخۆش‌و نوکتەبێژ .

پەراوێزو سەرچاوەکان

(١) ئەم سەرگوزەشتەیە مامۆستا مەحموودی تۆفیقی شلك بۆی گێڕامەوە لە ئاهەنگێکدا کە لام تۆمار کراوە لەسەر شریتی فیدیۆو اکاسێت .

(٢) بیرم نایەت ئەم سەرگوزەشتەیەم لە کێ بیستووە .
(٣) مێژووی ئەدەبی کوردی ، عەلائەددین سەججادی ، ل ٢٧٣ .
(٤) هەمان سەرچاوە ، ل ٢٧٤ .
(٥) هەمان سەرچاوە ، ل ٢٧٦ .
(٦) لە گێڕانەوەی مامۆستای پارێزەر شێخ ئابتی شێخ علاءالدین .
(٧) لە گێڕانەوەی مامۆستا خاڵە حەمەفەرەج .

(٨) ئەم حەوت سەرگوزەشتەیەی پێشەوە لە دیوانی مەولەوی وەرگیراوە لە کۆکردنەوەی مەلا عبدالکریمی مدرس ، چاپخانەی نەجاح ، بەغدا ، ١٩٦١ .

(٩) ڕۆژنامەی ژین ، ژمارە ١٥٠٨ لە ١٩٦٠/٢/١١دا ، ل ٥ . هەروەها ئەم هەڵبەستە لەم جێگایانەی تریشدا بڵاوبووەتەوە : ڕۆژنامەی ژین ، ژمارە ١٥٤٧ ، ڕۆژی ١٩٦٠/٩/٨ (بۆ جاری دووەم) ، ڕۆژنامەی هاوکاری ژمارە (٦) ، شوباتی ١٩٧١ ، دیوانی جوانی ، کامیل ژیر ، ئامیلکەی کامیل ژێرو هۆنراوەی نەتەوەیی ، ب . هەندرین ، ل ٦٤ .

لــه یادی مەولەوی دا

یادکردنەوەی میری شاعیران مەولەوی
١٢٢١ – ١٣٠٠ی کۆچ
١٨٠٦ – ١٨٨٢ی زایین

عوسمان محەمەد هەورامی

قوربان ! ڕێم بدە لــە کلپەی عەشقا
لەگەرمەی جەزبەی بەسۆزی مەشـــقا
لەنــاو کوڕنووشگەی گڕی یارانا
لەگەڵ هەی‌دادی دەردەدارانا
بێ‌ئاگا لــە خۆ ، نوێژێ دابەستم
هانام هێناوە ، دەس‌بەرە دەستم
بــا لەسەر چاوەت کەمێ لێو تەڕ کەم
بە بانگی ئەشقت گوێی گەردوون کەڕ کەم

خوشکان ! برایان !

ئەم کاتەتان باش .

لە یادی میری شـــاعیرانی کوردا ، مەولـــەوی ، هەندێ لایەن بەسەرئەکەمەوە ، هیوادارم پەسەندو بەجێ بن .

(١) بەرهەمەکانی مەولەوی :

بەر لە هەموو شتێ ، مەولەوی بە شاعیرێکی مەزن و بەهرەمەندی دانسقەو بێوێنەو هەڵکەوتوو ناسراوە . لەبەرئەوە دیوانی هۆنراوەکانی بە یەکەم بەرهەمی دائەنرێ .. بەتایبەتی هەر لەوکاتەشــــەوە ئاوەزی پەیداکردووە تا ئەو هەناسەیەی سەری ناوەتەوە ، جۆشی شیعر ، خوێن و مۆخ ئاسا ، بە سەراپا بوونیا ، هەر سەری کردووەو کۆتاییی بۆ نەبوە .

لە سەرێکی کەشەوە مەولەوی بە زانایەکی زۆر پایەبەرز ناسراوە ، وەکوو بەرێز مامۆستا مەلا عبدالکریمی مدرس لە لاپەڕە (ح)ی پێشەکیی دیوانەکەی مەولەویدا ئەفەرموێ : « بەتایبەتی لە عیلمی کەلامدا دەستێکی بـاڵای بووە . ئـەو دانراوانـەی لەپاشی ماونەتـەوە هەمـــوو لـــەم عیلمەدان »(*) .

(٢) وردەکاری لە هۆنراوەی مەولەویدا :

مامۆستای نەمرو بەتواناو پێشڕەو ، علاءالدین سەججادی ، بەر لە هەموو نووسەرێك ئاوڕی لە لایەنە جۆراو جۆرەکانی هۆنراوەی مەولەوی نەمر داوەتەوە ... یەکێك لـــەو لایەنانە ، وردەکاریی زۆر وردە لـــە هۆنراوەکانیـــا ... بۆ ئەم مەبەســـتەش چەندان نموونەی دڵکێش و سەرنجڕاکێشی هێناونەتەوە ، لێرەشا بۆ سەردەقی کەمێ درێژەپێدانی ئەم لایەنە پڕ لە هونەرەی مەولەویی هونەرمەند ، زۆر لـە جێی خۆیایەتی کە لە لاپەڕە ٣٠١ی مێژووی ئەدەبی کوردیدا ، چاپی دووەم ، ســـاڵی ١٩٧١ ، سەرنجی ئەم تاکە هۆنراوەیە بدەین :

(*) کاك عوسمان لە سەرەتای وتارەکەیا کتێبە عەقیدەکانی مەولەوی بەسەرکردووەتەوە . لەبەرئەوەی وتارەکـــەی کاك فاتیحی مامۆســـتا مەلا کەریم بۆ ئەم بابەتە تەرخان کراوەو نووسراوەکەی کاك عوســمانیش هەندێ ئاڵۆزیی تێ کەوتووە ، وامان بە باش زانی ئەو بەشەی لێ لادەین .

گوڵ چون ڕووی ئازیز نەزاکەت پۆشان
وەفراوان چون سەیل دیدەی من جۆشان ...

بەڵێ ، دوای ڕامانێکی زۆر قووڵو پڕ لە سەرسڕمان ، مامۆستا سەججادیی پسپۆڕو شارەزای جیهانی مەولەوی ، زارئەکاتەوەو ئەڵێ : « ئایا بێجگە لە مەولەوی ، کێیتر بێ بتوانێ ئەم جۆرە تەشبیهە ڕێکخاو بڵێ ، ئەو جوانیو نەزاکەتە ، کە لە ڕووی گوڵدایە ، ئەوە وەکو هی ڕووی ئازیزم وایە ، بەفراوی کوێستانەکان کە ئەتوێتەوە ، ئەوە لە لافاوی فرمێسکی خۆشەویستی من ئەچێ !!... مەولەوی تەنها بەم شیعرەی ، بەجارێ ئەدەبی کوردیی هەڵگێڕایەوە .. — مەبەستی مامۆستا سەججادی ئەوەیە کە شۆڕشێکی تیا بەرپا کردووەو بەرەوپێشی بردووە — ... پاشان ئەڵێ : زۆر حەیفە ، تا ئەم شیعرە وەستابێ ئەهلی بەلاغەو بەیان بڵێن « ابو حنیفه کأبی یوسف » — مەبەستی ئەوەیە ، کە کەس ناگاتە مەولەوی ...

بەرهەمەکانی مەولەوی پڕن لە نموونەی ڕەوانبێژیو وردەکاریو سەلیقەی بەرز ، تەنانەت هەر تاکە هۆنراوەیەکی بگری ، هەموو لایەنە هونەرییەکانی تیا کۆبوونەتەوە ، ... لەم بوارەداو بە شێوەیەکی کورت ، چەند هۆنراوەیەکیتر بەسەر ئەکەینەوە ..

یەکێ لە خانمە شۆخو شەنگەکانی جاف ، داوای نزایەکی چاوەزاری لێ ئەکات ، مەولەویش لەگەڵ هۆنراوەیەکی زۆر ناسکا دوعاکەی بۆ ئەنێرێ ، لە سێ دێڕا وا ئەڵێ : دەرووی بەستنی دوعاکە ، ڕەگو ڕیشەی دڵی هەلاهەلامە ، بەرگەکەشی پەڕەی جەرگی دەردەدارمە ... پاشان پێی ئەڵێ : ئەم نوشتەو نزایە دیاردەو نەریتێکی باون ، ئەگینا جوانیی تۆ ئەوەندە لەڕادە بەدەرە ، تەنانەت چاوی خەیاڵیش ڕێگای گوم کردووەو ناتوانێ بتدۆزێتەوە ، پاکیو بێگەردیی ڕووی تۆ ئاوێنەکەی جەمشیدی

شەرمەزار کردووە، کە هەموو شتێکی تیا ئەبینرا، ئیتر چاوی پیس و بەد کە سەیری تۆ بکات مەگەر هەر خۆی ببینێ و کار لە خۆی بکا ...

تەعویذبەند ڕیشـــەی دڵـەی سەد پارەم

بەرگش پەڕەی جەرگ وە دەرد ئاوارەم ...

تۆ یەند نازکیت جە حەد وێەردەن

بینایی خەیاڵ ڕاگـەش گومکەردەن

سەفات خەجاڵەت دان وە جامی جەم

دیدەی بەد مەر عەکس وێش بدیۆ وەچەم

[بڕوانە : مـەلا عبدالکریمی مدرس – دیوانی مەولەوی، ١٩٦١، لاپەڕە ٢٣٢] .

کەس نییە لە دۆخ و جەستەی پەستی و پەژارەو دژواری بەدەر بێ، هەرکەسەش بەچەشنێ باری ناهەمواری دەروونی خــۆی دەرئەبڕێ، دبارە مەولەویش بە شێوازو ڕێبازی دانسقەی خۆی ئەم لایەنەمان بـۆ دەرئەبڕێ و ئەڵێ :

خەیلێوەن خەریك زاکـــەی زەحمەتم

بەڵکـــو وە ڕا بۆ، بەرشـــۆ عوسرەتم

فەلەك وە بەختم مەگەس مەکیـــانۆ

وە ڕاکەی ڕەحمەت هەمدیس مەڕیانۆ ...

با وردبینەوەو بزانین چی وتووە : دەمێکە گیرۆدەی ناهەموادیم و، وام لە زەحمەت و سەخڵەتیاو ئەمەوێ ڕزگارم بێ، جا هەرچەندە خەریکی کوژاندنەوەی خاڵی پیتی – زێ – دەبم بۆئەوەی (زەحمەت) بکەم بـە (ڕەحمەت)، لەپڕ فەلەك مێشێك ئەنێرێ و دووبارە ئەڕیەتەوە بەســـەر پیتی – ڕێ – داو، ڕەحمەتەکەم لێ ئەکاتەوە بە زەحمـەت و دیسانەوە بە ناهەمواری ئەمێنمەوە ..

له سـەردەمی پیریشیا ، کە ئەڕادەبەدەر لە پەلوپۆ کەوتووە ، بـە شێوەیەکی زۆر ناسـكو جـوانو بەجۆش دیمـەنی پیریمـان بۆ ئەکێشێو ئەڵێ :

پێشـانیم هەوەس زانووش جازمەن
تەعظیمی جەناب پیری لازمەن
بالاّ کەردەوە مەیل ئەو لای پەسـتی
وردیکالانەن دەروازەی هەسـتی ،

له تاکێکی تریشا ئەڵێ :

پۆسی کووسی گۆش نم کیشـا کەم کەم
ئی سەر ئەو سەرەن دووربینەکەی چەم !..

له وردبوونەوە لەم چەند دێرە بەرزە دانسقانە ، لە توێی ئەندێشەو بۆچوونی ئەم شـاعیرە فەیلەسـووفەدا فەلسـەفەیەکی زۆر قووڵ بەدیئەکرێ ... با گـوێی لێ بگرینو بزانین مەبەسـتو واتای ئەم شیعرانەی چین :

ناوچەوانم ئارەزووی تەوافو ماچ کردنی ئەژنۆکانم ئەکـا ، چونکـە پیری هاتووە بەپیرمەوە پێویستە لەڕوویا بەمچەشنە بچەمێمەوەو ڕێزی بەرزی لێ بگرم !!..

بالاّ ڕێكو ڕاسـتەکەی جارانیشم ، دووبارە بەوێنـەی کاتی له دایك بوونم ، بەسەر خۆیا چەماوەتەوەو ، گەلێ بچکـۆلە بووەتەوە ، بۆچی !!... چونکە دەرگای ژیانی ئەو دنیا ، کە گەورە ، زۆر بچکۆلەیە ، بەم چەشنەش نەبێ ناتوانم پیا بچم ... خۆ ئەگەر لە جەستەی گـوێو چاویشم ئەپرسی ، بەمچەشنەیە : پێستی تەپڵی گـوێم ، وردە وردە شێی کێشاوەو ، لە جیاتی دەنگو زرنگەی جاران تەنیا هەر تەپەیەك دێتە

گوێم ، دیارە کە تەپڵو دەفیش شێیان کێشا ، هەر تەپەیان لێوە دێ ، بۆیە کەمێ لەسەر ئاگر ڕائەگیرێن بۆ ئەوەی شــێیان نەمێنێو زرنگەیان بێ ... چاوەکانیشم بەڕادەیەك کزبوون کە بەئاستەم تروسکایییان تیا ماوەو ، هەمــووشتێ هەر بە دوور دێتــــە پێش چاوم‌و هیــــچ شتێ تاقی‌ناکەمەوەو ، وێنەکەش هەر بە وێنە ئاوەژوو کردنەوەی ئەم ســەرو ئەوسەری دووربین ئەنوێنێ ...

لەم هەلوێستەدا ئەم باسەم دێتــــەوە یادو بە پێویســـتی ئەزانم بەسەری بکەمەوە : کاك جەمال ڕەئووف ، کە ئێستا مامۆســـتای زمانی ئینگلیزی‌یە ، لە ساڵی ١٩٦٦ دا ، لە دانشگای بەغـــداد لە بەشی زمانی ئینگلیزی‌دا بوو ، وابزانم ئەوساڵەش دواساڵی بوو . جارێکیان هاتبووەوە بۆ کۆشش‌و دەورکردنەوە ، ڕۆژێکیان دیم خەریکی لەبەرکردنی چوارێنێکی شاعیری ناوداری ئینگلیز ، خاوەنی « بەهەشتی ون‌بوو » « جۆن ملتن »ە ، ئاگاداری کردم کە پرۆفیسۆری ئەدەبی ئینگلیـــزی ، کە ئینگلیـــزە ، پێی‌ڕاگەیاندوون کە ئەم چوارێنە نموونەی بەرزی بەرهەمی ملتنە ، کــە باسی پیری‌و نەمانی بینایی‌و بێ‌هێزی جەستەی ئەکا ، لەم‌بوارەشا هیــچ شاعیرێ هاوشانی نەکردووە .. ئەم چوارێنەش بە شێوەیەکی زۆر جوان‌و دیار لەسەر گۆڕەکەی نووسراوە ...

منیش ، ئەو سێ دێڕەی مەولەوی ، کە باسم لێــوە کـــردن ، بۆم خوێندەوەو بە ڕاڤەو لێکدانەوەی کوردیی تەواوەوە بۆم نووســـیەوەو تکام لێ‌کرد کە پیشانی مامۆستاکەی بدات .. پاش ماوەیەك کە گەڕایەوە ئاگاداری کردم کە مامۆستاکەیان گەلێ هۆنراوەکانی مەولەویی بەســەند کردوون‌و ، پێ‌هاتووە لەوانەی ملتن کاریگەرترن ، تەنانەت داوای کردبوو زیارەتی گۆڕەکەی مەولەوی بکات ... بەلام بەداخەوە ، ڕێگای گونـــدی سەرشاتەی ئۆبەری سیروان ، کــە هەتا هەتایە مەولەوی ئارامی تیـــا

گرتووه قەدەغە بوو ، تا ئاواتی ئەو مامۆستایە بەدی‌بێنین‌و بزانین چی‌تر سەر هەڵئەدا . بەڵێ ، ئەوەش (مڵتن)ی ئینگلیزەکان کە شان‌بەشانی شەکسپیر شانازیی پێوە ئەکەن‌و ، لەو ئیمپراتۆریەتەدا ژیاوە ، کە خۆری لەسەر ئاوا نەبووە ، ئەمەش مەولەویی کوردان کە لە شاخەکانی هەورامانی دووردەستا ، ژیاوە ، لەگەڵ ئەوەشا هەموو بەرهەمەکانی گەیشتوونەتە ڕادەی موعجیزە ... بەڵام لەگەڵ چەپگەردیی ڕۆژگاری سەرپێچ‌و نالەبارا چی ئەکرێ !؟ لەبەرئەوەی مەولەویش یەکێکە لە هەڵکەوتووەکانی ئەم کوردەوارییە ، ناکرێ لای بیانییان دەنگ‌بداتەوەو ناوی لەناو ناودارانا بهێنرێ ..

× ×

مەولەویی نەمر ، لە وردترین وێنەدا ، جوانترین وردەکاریی نواندووە . بۆ نموونە ، کاتێ سەرنجی دەرچوونی دووکەڵی قلیان ـ واتە سەبیل ـ ئەدات ، وا بەرزئەبێتەوەو ، لەسەرخۆ ئەڵقەیەکی پێچاوپێچ‌و لوول دروست‌ئەکات ، چێژو بەرامەیەکی خۆش بە مژی قلیان ئەبەخشێ‌و ، ئەلقەو قەفی دووکەڵەکەش بەپێچی پڕلوولی زوڵف‌و پەرچەمی لەیل ئەچوێنێ ..

هەرچەندە بۆ خۆم گەلێ لە دووکەڵەوە دوورم‌و ، بەربەرەکانێشی ئەکەم ، لەگەڵ ئەوەشا پۆزشم هەیە ئەگەر بڵێم ، بێت‌و ڕێ‌بدرێ ئەم دوو تاکەی مەولەوی بخرێنە سەر پاکەتی جگەرە ، لەبەر خاتری هۆنراوەکە شەیدایانی دووکەڵی زیان‌بەخش زۆرتر ئەبن .

ئەم هۆنراوەیەم لە خوالێ خۆش‌بوو مەلا عەلی سەنجەری (١٩١٧ـ ١٩٨٧) وەرگرت . بۆی باس‌کردم کە بەر لە شەست ساڵ لە مامۆستا مەلا عبدالصمدی ڕەزاوی سەر بە شاری سنە وەری‌گرتووە .. کاتێ کە بۆم باس‌کرد ، مام‌ڕەشید هەمەوەند (١٨٨٦ـ١٩٧٥) لە دەسنووسێکیا بە ناوی

خۆیەوە تۆماری کردووە ، دڵنیای کردم کە ئەو داویەتی بە مام ڕەشید ..
ئەمەش هۆنراوەکەیە :

دووکەڵی قلیان وەش نەفەسبۆەن
ئەڵقەش بە وێنەی زوڵفی کەسبۆەن
وەختێ هورمزۆ، مەمرۆ خەیلێ
ئەڵقە مەپێکۆ ، چون زوڵفی لەیلێ

× ×

(٢) هەندێ شاعیر کە کاریان کردۆتە سەر مەولەوی‌و بەرهەمیان ئاوێتەی هۆنراوەیەتی :

بێ‌گومان تا دوا هەناسەی ژیان مرۆڤ فێر ئەبێ‌و فێر ئەکا ، وەرئەگرێ‌و پێشکەش ئەکا ، دەوروبەر کاری تێ‌ئەکاو ، کارئەکاتە سەر دەوروبەر ... ئەمە دەستوورو داب‌و نەریتی ئەم سەرزەمینە بەرینەیەو ، مەرجی سەرەکییە بۆ پتەوکردنی پێوەندیی مرۆڤایەتی .. هەر کەسێکیش نکوولی لەم نەریت‌و یاسایە بکات ، لەعاستی ڕاستی‌و مافی ڕەوادا خۆی نابەڵەد ئەکا ...

یەکێ لەو شاعیرانەی کە زۆر کاریان کردۆتە سەر مەولەوی ، مەلا مستەفای کوڕی مەلا ئەحمەدی بێسارانە ، کە بە بێسارانی ناوی دەرکردووەو ، دوو سەدەیەك پێش مەولەوی ژیاوە ، ١٦٤١–١٧٠٢ ...

ئەم کارتێ‌کردنەش ئەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی لاوی‌و فەقێتیی مەولەوی .. دیارە کە لەو سەردەمەدا شیعرە پاراوە ناسکە ڕەسەنەکانی دڵ‌و دەروونی (بێسارانی)ی شەیدای ڕاست‌و پاك‌و ڕاستەقینە ، بوونەتە سەرمەشق بۆ مەولەوی .. کاتێکیش مەولەوی بووە بەو مەولەوییەی دەنگی دایەوە ، کارەکە هەر بەردەوام بووە ، ئەم پێوەندییە

گیانی‌یە هەر درێژەی کێشاوەو ، بە وێنـــەی ئەمەکداران ، لـــە گەڵی شوێنا ، تان‌وپۆ ئاسا ، هەستی ڕەوانی ئاوێتەی جیهانی سادەو ڕازاوەی بێسارانی کردووە .. لە گەشتی دیوانەکـــەی مەولـــەوی لەمەڕ مەلا عبدالکریمی مدرس‌دا ، بە زنجیرە هەندێ لەو هۆنراوانەی بێسارانی بەرچاو ئەکەون .. شیاوی باسە ، کـــە هۆنراوەکانی بێسارانیم لـــەبەر دیوانە دەسنووسەکەی لای خۆم دیارکردوون ، کە لەبەر دەسنووسی مامۆستای زۆر شارەزا ، بەڕێز سەید طاهری هاشـــمی تۆمارم کردووەو ، دەمێکە تەواوم کردووەو چاوەڕێی چاپە ... ڕەنگە مەولەوی هەندێ هۆنراوەی تری بێسارانی خواستبن‌و من پێیان نەزانم ..

ل ٧١ :

شـــەوەن ، خەڵوەتەن ، ماڵ بێ‌ئەغیارەن
ئاڵـــەم گرد وتەن دۆس خەبەردارەن

ل ١٠٨ :

ئینە گرد جە وەخت نادانیم بییەن
فەسڵی سەرمەستیی جوانیم بییەن
ئیســـە ، ها جە گشت پەشیمانیم بەرد
وادەی پیریمەن ، جـوانیم ویەرد
کۆچی دواییمەن ، یاوانم نۆبـــە
نۆبەی تۆبەمەن ، کەرەمدار تۆبە

کە بەشێکە لە هۆنراوەی « گەردوون بەردەنم ... »

ل ٣٠٠ :

یـــا کاغەز بریان ، یـــا مەللا مەردەن
یـــا خۆ عارتەن دۆس وەیاد کەردەن

ئەم دێڕە ، پایە بەرز ، شێخ عوسمان سراج الدینی تەوێڵە کــە شێخ‌و پیرو سەرچاوەی گەورەی ئیلهامی شـیعری مەولەوی بووە ، بــۆ مەولەوی نووسیوە ، بۆ ئەوەی بیجووڵێنێ‌و نامەیەکی بۆ بنووســێ .. بەم چەشنە ، بەم دێڕەی بێسارانی زۆرتر هەســتی ناخی مەولەوی ئەبزوێ‌و ، لە وەڵاما هۆنراوەیەکی زۆر بەرزو قووڵ‌و ڕەوان بۆ شــێخ عوسمان ئەنێرێ ، کە بەم دێڕە دەست پێ ئەکات :

شێخی دەولــەمەند بەهرەی سەرمەدی
یاگەی حەقیقەت ، جیلوەی ئەحمەدی

واتە : ئەی شێخی دەوڵەمەندی بەهرەی نەمرو نەبڕاوەو ، مەڵبەندی هەڵهاتنی ڕووناکیی ڕاســتەقینەی پێغەمبــەری ... « بڕوانە مەلا عبدالکــریم مدرس ، دیوانی مەولــەوی ، ل ٢٩٨ » ... شــیاوی یادخستنەوەیە ، کــە هۆنراوەکەی بێســارانی بەشێکە لە هۆنراوەی « چراخم ، کامەن ... »

ل ٣٣١ :

بەڵام تاقــەتێ ، های هەورە ئامان
ها نە سەفەردا شــای نەونەمامان

ئەمیش بەشێکە لە هۆنراوەی « هەوری نۆ ئامان .. »

ل ٣٣١ :

گۆشەی سیاماڵ هورداو دیاوە
چون مانگ نە گۆشــەی هەورە سیاوە

ئەمیش بەشێکە لە هۆنراوەی « شیرین نیاوە .. »

ل ٤٣٦ :

بێســارانییەن نە تۆی فەردی من
خەم چەنی خەمان زوو مەبۆ ساکن

ئەمیش بەشێکە لە هۆنراوەی « یاران کێ دیەن » . واتای ئەم تاکەش بەم چەشنەیە :

بێسارانی وا لە توێی هۆنراوەماو ، هاوهەستی ناخی گیــانمە ، چونکە خەم لەگەڵ خەما ،واتە کۆبوونەوەی خەمبارەکان لە کۆڕێکا ئەبێتە مایەی ئارامبوونو سووکبوونی باری خەم ...

هەرکەس خەمبارەن بەیۆ وە لای من

خەم چەنی خەمان زوو مەبۆ ساکن ...

× × ×

ئەحمەد بەگی کۆماسیش ، کە بە خاڵۆی کۆماسی ناوی ئەبا ، خولی گەورەو کاریگەری تایبەتی لە ژیانو باری دەروونی مەولەوی‌دا هەبووە ، لە هۆنراوەکانیا کە یادی ئەکاتو ناوی ئەبا ، ئاشکرا دیارە کە هاوهەستو هاوڕازو هاودەمو هاوفەردی گیانی بەگیانی بووە .. ئەم خۆشەویستی‌یە ڕاستەقینەیە وای‌کردووە کە لە ناخی گیانەوە کار بکەنە ســەر یەکترو ، بیرو ئەندێشەو ڕازی گیانی لای یەکتــــر بدرکێننو ، شوێن پەنجـــەی هەریەکەیان لە بەرهەمی ئەوی‌تردا دیار بێ ... لێرەدا بۆ نموونە چەند دێڕە هۆنراوەیەکی ئەحمەد بەگی کۆماسی بەسەر ئەکەینەوە ، کە وان لە توێی هۆنراوە بەرزو ، بێ‌گــــەردو نایابەکانی مەولـــەوی‌دا لەگـــەڵ ئاماژەکردن‌دا ، بۆ لاپەڕەکانی دیوانەکەی لەمەڕ بەڕێز مامۆســــتا مەلا عبدالکریمی مدرس ...

لــــە لاپەڕە (٢٠٢)دا ، دوو تاک هۆنراوە بە ناوی مەولەوی‌یەوە تۆمارکراونو لە پەراوێزا مامۆستا مدرس هۆو لێکدانەوەی هۆنراوەکەی بەم چەشنە نووسیوە : مەولەوی ئەم دوو شیعرەی لەکاتێکا وتووە ، کــە خەریکی خەندەق لێ‌دان بووە بۆ خانوو ، وەرامی دۆستێکی پێ‌ئەداتەوە کە گلەیی لێ کردووە ، لەبەرئەوە خستوویەتە پشت‌گوێ ... پاشــان

دێتەسەر لێکدانەوەی هەردوو شیعرەکەو ئەفەرموێ ، خـــاك بە زۆرو توانای خۆی گرفتاری کردووم‌و ، یادی برادەرانی لەبیر بردوومەتـەوە ، ئێستا وا بە بەرزیی بالام خاك‌و بەرد لەسەرم کەڵەکەی کردووە ، نە ڕێگەم هەیە وەرامێ بدەمەوە ، وە نە ماوەم هەیە قسە بکەم .. مەولەوی لـەم دوو شیعرەدا خۆی شوبهاندووە بە مردوو لە گۆڕا ، کە ماوەی قسەکردن‌و توانای وەرامدانەوەی نەبێ ...

ئەمانەش دوو دێڕە شیعرەکەن :

خاك وە دەستی زۆر زنجیرم کەردەن

یادی هەمڕازان جە یادم بەردەن

هاوقەد خاك‌و سەنگ‌و وە جەسەم بارەن

نە ڕاگەی جواب ، نە جای گوفتارەن ...

ئەم دوو دێڕە شیعرە ، هەرچەندە لە ڕواڵەتا کەمێ گۆڕاون هی خودی مەولەوی نین‌و ، هی ئەحمەدبەگی کۆماسین .. ئەشـــکرێ ئەم نەختە گۆڕانکاری‌یە ، یا لەئەنجامی دەماودەم کەوتن‌و ڕوونووس کردنەوەی چەند جارەوە سەری هەڵدابێ ، یا لەئەنجـــامی کاری قوولی کۆماسی لەسەر ناخی مەولەوی ، مەولەویی بلیمەت بەشێوەیەکی زۆر نزیك لـــە ئەسڵی هۆنراوەکەی کۆماسی دای‌ڕشتبنەوە ، ... یا ئەشکرێ لە هەندێ دەسنووسا بەهەڵە بەناوی مەولەوی‌یەوە تۆمار کرابن .. لەگەڵ تێبینی ئەوەدا کە هەردوو دێڕە شیعرەکە پاش‌و پێش کردنیان بەسەرا هاتووە .. بۆ ساخ‌کردنەوەی ئەم دوو دێڕەش ، با سەرنجی هۆنراوەی « گلکـۆی تازەی لەیل »ی ئەحمـــەد بەگی کۆماسی بدەین ، کـــە لـــە گۆڤاری « ڕۆشـــنبیری نوێ »دا ، ژمارە ٤٥ ، ڕۆژی ١/١١/١٩٧٥ ، لەگـــەڵ پێشەکی‌و فەرهەنگـــۆك‌و لێکدانەوەدا بلاوم کردۆتەوەو ، لـــە بەشی عەرەبییەکەشاو لە دوا لاپەڕەدا ، مامۆستا محمدی مەلا کـریم ، لەژێر

سەرباسی ـ مثوی الحبیبة الجدید ـ دا ، بە شێوەیەکی زۆر وردو جوان وەری گێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی ...

لە وەڵامدانەوەی نازدارەکەیا ، دووەم دێڕەکەی دیوانی مەولەوی چوارەم دێڕەو بەمچەشنەیە :

ڕای جواب نییەن ، دڵ بێ قەرارەن

خەیاڵی سەنگو خاڵ وەجەستەم بارەن

دێڕی یەکەمی دیوانەکەش ، بریتییە لە دێڕی شەشەمو بەمچەشنەیە :

خاڵو سەنگ وەی تەور زنجیرم کەردەن

نازارانی وێم جە یادم بەردەن ...

ل ٤٢٧ ، هۆنراوەی :

نمانای بەهەشت پێشانیی نووری

ئازیز وەی سفتەی دۆزەخی دووری

واتە : ئازیزەکەم ، ناوچاوی نوورانی خۆتت پیشاندا بەم سووتاوی دۆزەخی دوورییە .... بەڵێ ، مەولەوی نەمر ، کۆتایی هۆنراوەکەی بە چەند دێڕێکی زۆر بەرزو جوانی خاڵۆی کۆماسی دەهێنێو ، چێژو بۆیەکی زۆر خۆشو کاریگەر بە ڕەوان ئەبەخشێو ئەڵێ :

بولەند کەر مەقام ((دڵسۆز)) وەڕاسی

تەنزیلەش فەردگەڵ خاڵۆی کۆماسی :

ڕۆی وەسڵت هەر بیم ئەی یووە پێم بێ

جەو بۆنۆ هەر ڕۆ ڕۆ ڕۆ خەدێم بێ

ئیسە ها فەڵەك نیشان دادەن پێم

ئای ترسیاگەکەی گیرئاوەردە وێم

ئەمجـار کێ تاقەت دووریی تۆ دارۆ
دەك بەرقی غەزەب وەجەستەم وارۆ
چراخم جەی ڕۆ ، چراخم جەی ڕۆ
من جە ڕۆی ئەزەل مەتەرسام جەی ڕۆ

مامۆستا مەلا عبدالکریمیش بە شێوەیەکی زۆر جوان دێڕەکـــەی مەولەویو دوو دێڕی یەکەمی کۆماسی بەم چەشنە لێك‌داونەتەوە :

« کاکەی گۆرانی‌بێژ ، هاوار بۆ ئاوازە خۆشەکەت ، تووخوا دەنگی لێ هەڵبڕەو نقامی دلسۆزمان بۆ بلێ ، بە شیعری خاڵۆی کۆماسی‌یەوە ، ئەوڕۆژەی کە پێت‌گەیشتم ، ترسی ئەمڕۆم لە دڵا بوو ، لە بەر ئەوە خووم دابووە هاوارو ڕۆڕۆ ، وا ئێستاش فەلـەك ئەوەی پیشـانـدام کـە لێی ئەترسام ، ئای هاوار بۆ منی ترساوی گیرخواردوو ..

واتای دێڕی سێیەمی کۆماسیش بەم چەشنەیە :

جا ئێستا کێ توانای دووریی تۆی هەیە !! دەك تریشقەی پڕ لـە قینو هەڕەشەو غەزەبم بەسەرا بباریٚ ..

× ×

ئەم کارتێ‌کردنەی باس کرا ، ئەوە ناگەیەنێ کە بە هیچ چەشنێ لـە پلەی پڕسەلیقەو بەهرەی خوایی مەولەوی بێتەخوارێ ، .. تەنیا مەبەست لە پێ‌زانینو ئەمەکی خاوێنی (مەولەوی) یـە بەرانبـەر بـە نازدارانو دۆستانی گیانو دەروونی ، ئەگینا (مەولەوی) هەر یەك (مەولەوی)یەو تەنها بۆ خۆی (مەولەوی)ی لوتکەیەو هـەر لوتکەیەو ، لە ڕوانگـــەی ڕاپەرموونو باوەڕ بە خۆوە ، بە بانگی بەرزو ئاشکرا ئاماژەی بۆ ناوی ئەو شاعیرانە کردووە ، کە لە توێی ناخی دەروونیا تـانو پـۆن .. ئەگینـــا مەولەوی هەرگیز لەگەڵ ئەوەدا نەبوە هیچ کەس دزەکی بۆ بکاتو ، لـە

بەرهەمی کەسانیتر هەڵێنجێ ، مەولەوی لەگەڵ خواستنی پێزانینو ناوبردنایە ، نەك لەگەڵ پێشێل کردنو زەوت کردندا !. خوالێ خوشبوو ، مامۆستا مەلا عبداللهی چروستانی (۱۹۰۰ – ۱۹۸۸) بۆی گێرامەوە ، فەرمووی : شێخ قادری سنە ، کە زانایەکی زۆر گەورەو بەتوانا بووە – باپیری شێخ لەتیفی دانسازە کە بۆ یەکەم جار ڕاڤەی کتێبی « تهذیب الکلام »ی مەلا سەعدی تەفتازانی ئەکات ، ئەنێرێ بۆ مەولەوی تا تەماشای بکات ... کە مەولەوی سەیر ئەکا شێخ قادر لە پەراوێزا گەلێ تێبینی نووسیونو ، لەگەڵ هەموو جارێکیشا نووسیویەتی « قلت » ، واتە « وتم » ئەویش دوای لێبوونەوە لە پیاچوونەوەی کتێبەکە ، وەك تێبینیو ڕەخنەیەکی ئاراستەکراوی زۆر جوانو بەجێ ئەم دوو دێرە بۆ شێخ قادر ئەنووسێ :

بـا (قلـت) نەوێ لـە کەلامتا
نەك نەدامەتی بێ وەشـانتا
سـەد ساڵ بیوریو کلکی هەڵپاچی
لـە دەست ساحێو ماڵ هەرگیز دەرناچی !!

(مەولەوی)یەك کـە ئەمە ڕێبازو بۆچوونو ڕوانگەی ڕەخنـەی کاریگـەری بێ ، هەرگیز بەلای ئەوەدا نەچووە سـەرو گوێلاكو کلکی بەرهەمی هیچ کەسێ هەڵپاچێو بیکا بە هی خۆیو !! لەئەنجامیشا ، دوور لەو ، پەشیمانو شەرمەزار بێ !!

(٤) مەولەوی گەلێ کاری کردۆتە سـەر شاعیرانی هاوسەردەمو دوای خـۆی :

ئەوی بیەوێ چێژی قووڵ لە بەهەشتی بەرینی هۆنراوەی مەولەوی وەرگرێ ، پێویستە زۆر هێمنو ئارام گوزەر بکاتو ، لە هەر هەڵوێستێکا کۆڵێ ورد بێتەوە ، بەم چەشنەو پاش ماوەیەکی گونجاو ، ئەبێتە پەروانەی هۆگری گوڵزاری هەمیشە بەهاری پڕ گوڵاوی ئەم بەرهەمەندە هەڵکەوتووە

لەوانەی کە لە سەردەمی ژیانی مەولەویدا ، ئەم ڕێبازەیان گرتۆتەبەرو ، نامەی لە خۆشەویستی کەیلو پڕ لە ڕێزو پێزانینو سەرسڕمانیان بۆ نووسیوەو ، ئەویش وەڵامی داونەتەوە ، لە دیوانەکەیا، کە مامۆستای بەتواناو هێژا مەلا عبدالکریمی مدرس لەچاپی‌داوە ، ناوی هەندێکیان هێنراوە ، کە هەریەکەیان بۆ خۆی لەخۆیا دەریایەکی ئەدەبو زانیاریی سەردەمی خۆی بووەو ، گەلێکیش شانازییان بەوەوە کردووە کە نامەی پڕ لە سۆزیان پەسەندی دیوانی ئەدەبی مەولەوی بووەو ، بە بەڵگەنامەی بەرزو بێ‌هاوتایان زانیوە .. لەو شاعیرو زانایانەش ، شێخ مۆمنی سازانی ، شێخ حەسەنی سازانی ، شێخ یوسفی نۆسمەیی ، خالۆی کۆماسی ، شێخ عەزیزی جانەوەرەیی ، شێخ عبداللەی داخی ...

دوای سەردەمی ژیانی مەولەوی‌و تا ئەمڕۆش ، بەتایبەتی شاعیرانی (شێوەی گۆران ، واتە هەورامی) هەموویان ، کەم‌و زۆر ، کاری قووڵی گیانی هۆنراوەی مەولەوی لە بەرهەمەکانیانا دیارە ، گومانی تیا نییە کە ئەم ڕەنگدانەوەیە ، تا دێرین ڕۆژگار هەر بەردەوام‌و درێژەدار ئەبێ ، چونکە بەڕاستی مەولەوی پەلی بێ سنووری کێشاوە بەسەر هەموو لایەنە پڕ لە فەلسەفەکانی ژیاناو ، هەمیشە هاوچەرخ‌و هاودەم‌و هاوهەستمانەو ئەرکی سەرشانی هەموانیشە کە زۆرتر جیهانی بەرین‌و فراوانی ئەم بلیمەتە بپشکنین‌و ، تۆژینەوەی هەمیشەیی لەسەر بکرێ .

× ×

میرزا عبدالقادری پاوە ، ١٨٣٤-١٩٠٧ ، هەرچەندە بەتەمەن لە مەولەوی زۆر بچووکتر بووە ، لەگەڵ ئەوەشدا لەگەڵ مەولەویدا هەڵس‌وکەوتی زۆری هەبووەو ، گەنێ هۆگری بووەو ، ئاگاداری باری ژیانی یەکتر بوون ، مامۆستا عبداللەی ئەقدەسی - ی شاعیر ، ١٩٢١ - ١٩٨٦ بۆی گێڕامەوە ، وتی : جارێکیان میرزا عبدالقادر ئەچێ بۆ سەردانی

مەولەوی . سەیرئەکا مالەکەی مەولەوی پەرش‌و بلاوو ، چۆل‌و هۆلەو کەلوپەلێکی ئەوتۆی تیا نی‌یە !؟... ئەیەوێ بۆ ئەم مەبەستە هۆنراوەیەك بلێ ، ئەلێ :

یانەی چۆل‌و هۆل ، کولینەو توونا

مەولەویش ناهێلێ زیاتر بۆی بڕوات‌و بەم‌لەتە دێڕە لەعاستی خۆیا ئەی‌وەستێنێ‌و ئەلێ :

چون جاری جاران ، یا نەکەو وێتـا !

واتاکەی بەم‌چەشنەیە : میرزا عبدالقادر ئەلێ : مالی چۆل‌و هۆل ، کولانەی سەگان . مەولەویش ئەلێ : وەك جاری جاران ، مالەکـەی خۆتـان .

یەکێکی‌تر لـەو شاعیرانەی کـە پێـوەندی گیـانیی لەگـەل مەولەوی‌دا گەلێ پتـەو بووەو ، لـە سەردەمی ژیـانی مەولەوی‌داو ، دوای کۆچیشـی ، بـەردەوام ، بـە بـۆو بەرامـەی جیهـانی هۆنراوەی مەولەوی سەرمەسـت‌و دەماخ‌چاخ بووە ، بەڕێز شـێخ ئیسماعیلی کوڕی شێخ حەسەنی کەس‌نەزانە ، کە بە شێخ سمایلی دۆلان ناسراوەو نازناوی هۆنراوەی (سەودایی)یـە (١٨٤٢ – ١٩٢٧ ....) لەڕاستیشا کە هۆنراوەکانی ئەم شاعیرە بەرگوێ ئەکەون ، هەسـت بـە جـۆش‌و کـزەو هەناوی مەولەوی ئەکـرێ ، تەنانەت ئەتوانین بلێین بەتەواوەتی لە بۆتەی پڕتاوی مەولەوی‌دا قال‌بووە .. لە نامەیەکی پڕسۆزیا، کە بۆ مەولەوی نووسیوەو ، بە (خالۆ) ناوی‌دێنێ ، باری پڕ لە سەخلەتیی دەروونی دەرئەبڕێ‌و ، ڕوونی ئەکاتەوە ، کە لە گێژاوی پڕ لە دژواری‌و دەردی سەری‌دا ، گیری خواردووەو ، گرەی دەروونی پڕ جۆشـی لـە بارەگای دەروونیش سەری‌کردووە ، پاشان دەری‌ئەخات کە دووریی لە (مەولەوی)یەوە سەرباری هەموو دەردانەو ، ئارامی لێ هەل‌گرتووە ، لە

دوا دێڕیشا تکای چارەو ڕێنمایی لێ ئەکات ، چونکە مەولەوی ، کـــە خاڵۆی کۆی زوخاڵەو خەمخۆری هەمووانە حەکیمو داناو تەگبیرکـەری کارانە . .

خاڵۆی تەسکین‌بەخش دڵ پڕ زوخاوان
گرەی کۆی پەستیم گەردوون شکاوان
ناڵەی ئاخو داخ ، هوونەی هەرسی چەم
گەرداو ، گێج داو ، گێجیای لوولی خەم
خەریکی ئازار دەردی فیراقم
تانی تای تاقەت نە تاقەت تاقم
ئاڵەم بێزارەن جەی گشـــت دەردەوە
مەر هەی کەروون کۆچ ئەوتۆی پەردەوە
یەکجار جە دووریت تای حەیات بڕیان
کوورەی ئارەزووی تۆی دەروون گریان
مودارام چێشەن ئیفلاتوون کەماڵ
حەکیمەگەی دەرد ، خاڵۆی کـۆی زوخاڵ !!

شایانی وتنە دیوانی ئەم شاعیرەم ئامادە کردووە بۆ چـاپو ، دوو ساڵە لە دەزگای ڕۆشنبیریی کوردی‌یەو چاوەڕێی سەرە ئەکات . . .

مەولەویش بە هۆنراوەیەکی شەش دێڕی وەڵامێکـی خنجیلانـەو ئاگراوی ئەداتەوە . شایانی باسە ئەم شیعرەی مەولەوی لە دیوانەکەینـا نی‌یەو بڵاویش نەکراوەتەوە . . . لە وەڵامی نامەکەی سەودایی‌دا مەولەوی ئەڵـێ :

تۆی دەروون وە نێش زامانی خەتەر
کەیلەن جە هووناو ، مەوجش وست وەسـەر

هاژه وست وەسەر گشت کۆنە زامان
کولیانۆ جە نۆ ، سەرکەرد نە دامان
کزیانو چزیان ، قرچەش دا نە جەرگ
قەڵوەزەی زوخاو ڕەنگین کەردش بەرگ
وەشتەرەن ئازیز مەرگ جەی ژیانە
هەر ساتێ سەد ڕەنگ مەگری بەهانە
جۆی زۆخ جارییەن شەو جە زامانم
تەڕەن وە ئەسرین ڕووان دامانم
ئازیز سا وەسەن ئاخر نەفەسەن
چکەی زۆخی جەرگ ، هەرسی چەم وەسەن

واتە : ناخی دەروونم ئەوەندە کەیلی زامی ئاسۆرە ، شەپۆلی خوێناو سەری کردووەو ، هاژەی خستۆتە سەر کۆنە زامانمو ، هەموویان لەنوێ کولاونەتەوەو خوێناویان ڕژایە دامێنم ، وا قەڵبەزەی زوخاو بەرگمی ڕەنگاو ڕەنگ کردووەو ، قرچە لە هەناوم هەستاوە ، ئازیزەکەم ، مەرگ گەلێ لەم ژیانەم خۆشترە !! وا تۆش هەردەمەی جۆرە بیانوویەکم پێ ئەگری !!

شەوان جۆگەی خوێنو زوخاوان لە زامەکانمەوە سەرئەکا ، ڕۆژانیش دامێنم بە فرمێسك تەڕو پاراوە .. لە دوادێرا بەمچەشنە ڕووی تکای لێ ئەکاو ئەڵێ : ئازیزەکەم ، تکام هەیە ، ئیتر بەسە ، وا دواهەناسەمە ، تەنیا چارێك لای من دەستکەوێ تەنیا کزەو زوخاوی جەرگمو فرمێسکی چاوەکانمە ...

پیرەمێردی نەمریش لەعاستی خۆیەوە ، زۆر زۆر ئەمەکدارو مەردانە ، باسی کاری کاریگەری مەولەوی ئەکات لەسەر ڕێبازو ڕێرەوی دوورو درێژی بەرهەمی هۆنراوەی بەرینو فراوانی خۆی ... بۆ ئەم

مەبەستەش وا چاکترە سەیریکی ڕۆژنامەکـەی بکەین‌و ، بزانین لـە ژمـارە ــ ٤٠٩ ــی (ژیـان)دا : ڕۆژی ١ـ٩ـ١٩٣٤ ، چۆن وەکـو دێوانەیەکی کەمەندکێش کراوی مەولەوی ، بە سۆزێکی زۆرەوە ئەڵێ : مندال بووم ، لەبیرمە جارێ مەولەوی هاتە ماڵی ئێمە ، قاپووتێکی کورکی سەوزی لەبەردا بوو ، منیان خستە باوەشیەوە ، دەمی ماچکردم‌و ، لـە دەمی دەم ماچکردن‌دا ، چاوم بە چاوی کەوت ، بروسکەیەکی پڕخەندەی نێ ئەبووەوە ، ئەو چاوانە کە لە دوایی‌دا کوێر بوون ، چەند جـوان‌و پڕماناو جازبییەدار بوون !!.. » .

بەم چەشنە بۆمان دەرئەکەوێ ، کە پیرەمێرد هێشتا بۆنی شـیری خاو لە دەمی هاتووە ، خوا بۆی کردووە ، بووە بە دەروێشی هۆگری گیان‌و ڕەوانی مەولەویی ، کانی ئەدەب‌و زانین‌و بەهرەو توانای یەزدانی .. پاشان پیرەمێردی شاعیر زۆرتر ئەم لایەنەمان بۆ ساخ ئەکاتەوەو ، لـە هەمان ژمارەی ڕۆژنامەی (ژیـان)داو لـە هەمان باسـا بە نـاوی « مەولەوی ی ئێمەو مەولانای ڕۆمی ، ئەویان نەی ، ئەمیان نالـەی مەعدوومی » نووسیویەتی : « ئەوەم لەبیرچووەوە ، کە پێ‌گەیشتم‌و کەوتمە ئاوەوە ، شەیدای شیعرو ئاوازی خۆش بووم ، خـوا لێی خـۆش‌بێ ، « عەزیز ئامینە » گۆیندەیەکی بێ‌هەمتا بوو ، شیعری مەولەوی ئەمەندە جوان ئەخوێندەوە گفتەی لە ئاوازی خۆشترو ، ئاوازی لە گفتەی ... »

دوایی پیرەمێردی شـاعیر ئەڵێ : « ... بەهۆی گـۆرانیی عەزیز ئامینەوە خووم دایە مەولەوی ... » ئنجا لە وێنەیەکی زۆر چڕو پڕو کورتا پلەی مەولەوی ئەخاتە بەرچاومان‌و ئەڵێ : « ... هەتا لێی ورد ئەبوومەوە پڕ ڕۆحتر بوو ، تا گەیە پایەیەك لە ڕۆم‌و عەجەم‌و عەرەب‌دا بە مەعنا لەو بڵندترو بەمەعناترم نەدی ... »

بەڵێ ، ئەم کارتێکردنە هەر بەمەوە نەوەستاو ، ئەم پێوەندی‌یە ڕەوانی‌یە قووڵە گەیشتە ڕادەیەك کە ڕەوانو گیانی پیرەمێرد بوونە هۆگری هەمیشەیی‌و نەمری سەرچاوەی ڕەسەنی مەولەوی‌و ، سەرەنجامیش بەچاپ گەیاندنی زۆربەی زۆری شیعرەکانی مەولەوی بوو لە ساڵی ١٩٣٥دا ... لاپەرەی بەری دەستەڕاست وشەی « ئەسڵ »ی بۆ داناوە ، بەمەبەستی ڕەچەڵەكو چاوگی شیعرەکان ، کە زادەی هەناوی مەولەوین‌و ، بە شێوە زاری هەورامی دارێژراون ، لاپەڕەی بەرانبەریش وشەی « ڕۆح »ی بۆ داناوە ، کە گۆڕینی دێربەدێرە بۆ شێوەی کرمانجی خوارووە ، بەم شاکارەی پیرەمێرد ، هۆنراوەکانی مەولەوی لە کوردستانی باکووردا زۆرتر بڵاوبوونەوەو ، مەولەویش زیاتر ناسراو ، دیوانەو شەیدای هۆنراوەی گەلێ زۆرتر بوون ... مامۆستای شاعیریش بەڕێز کاك حەسیب قەرەداغی یەکێکە لەم شەیدایانەو ، گەلێ جاریش بەشانازییەوە ، بەرانبەر بە مەولەویی مەزن بانگی دیوانەیی خۆی هەڵئەدات ..

لە گۆڤاری بەیاندا ، ژمارە ـ ٩٥ ـ نیسانی ١٩٨٤ ، لەژێر سەرباسی « هۆنراوەی هەندێ شاعیری شێوەی گۆران لە دیوانی پیرەمێردی نەمردا » ، وەکو دەس‌پێشخەری‌یەك ، ئاماژەم بۆ هەندێ هۆنراوەی مەولەوی کرد لە توێی دیوانی پیرەمێردی نەمردا ، لەگەڵ هەندێکی‌تردا ، کە خواستوونی‌و ، نە خودی پیرەمێردو ، نە ئامادەکەری دیوانەکە ، مامۆستا محمد رسول هاوار ، هیچیان ئاماژەی ئەوەیان نەکردووە کە هۆنراوەی مەولەوین ...

بەم چەشنەو ، ڕۆژ بەڕۆژ زیاتر جیهانی پڕ لە هونەرو بەهرەی هۆنراوەی مەولەوی ڕوونترو دیارتر ئەبێ ... دووبارەش ئەیڵێمەوە ، کە ئەرکی سەرشانی هەمووانە ، زۆرتر لێکۆڵینەوەو توێژینەوەو لێکدانەوەو دیراسەی شیعرەکانی پێشکەش بکرێ ، تا بگەینە ڕادەیەك

مافی خۆی بدەینێو ، ئێمەش پێشیاوو ، شـــایانی ئەمەکو پێزانینی دروست بین ...

مایەی شادیی هەموانیشە کـە لە سـالّی ڕابوردوودا ، ١٩٨٦ – ١٩٨٧ ، کاك ئەنوەر قادر جاف یەکەم کەسێ بوو کە بەلّگەنامەی دوکتۆرای لەسەر ئەم میری شاعیرانە بەدەستهێنا ، هیواداریشین ، لەمەودواش هەرچۆن لەسەر شەکسپیر ، هەموو ســـالێ بە دەیان بەلّگەنامەی بالاّ وەرئەگیرێ ، لەسەر مەولەویی کوردیش بە هەمان دەستوور بەلّگەنامەی کارامەو بەجێ وەرگیرێو چاوی هەسوان ڕۆشنتر بێ ...

لە کۆتاییدا ، ئاوات ئەخوازم ، کە هەموو شەیدایەکی وشـــەی کوردی بگاتە عاستێ کە یەکەوڕاست لە هەموو شێوە زارە ئەدەبییەکانی کوردی بگات ، تا یەکسەر ، لە سەرچاوە ڕەسەنەکانی ئەدەبە بەپیتەکەمان ، دانەی مرواریو ئاوی ژیان هەلّێنجێو بتـــوانێ کەمێ لـــە زمانی زۆر فراوانو بەرینی کوردیدا شارەزا بێو ، پێویستی بە گۆڕین نەبێ لـــە شێوەیەکەوە بۆ شـــێوەیەکی تر ، دیارە ئەم گۆڕینەش وزەیەکی زۆری گەرەکەو ، تواناو ماوەیەکی زۆر گرنگو بەنرخ لە مرۆڤ دائەبڕێ لەگـەلّ ئەوەشا چیژی نەژادەکە نادا ... کارەکەش هەر کەمێ خۆماندووکردنی ئەوێو هیچیتر ، ئەنجامەکەشی زۆر بەکەلّكو بالاّیە ..

ئیتر ، سوپاس ...

باسکەمەلەیەك لەنێو زەریای شیعری مەولەویدا

مەحموود زامدار

جیهانی شیعر ، ئەو جیهانە سامناكو جوانو بەربلاوو پڕ لە سیحرو ڕەنگو لارە سێبەرانەیە ، کە کەم کەس هەیە ، مەگەر شاعیری هونەرمەندو لێهاتوو نەبێت ، تێی بگاتو لێی وردبێتەوەو پەردە شاردراوەکانی سەرەنداز بکاتەوە ، بەو واتایەی کە شیعری شیعر ! شەپۆلی بەهارێنی ئەو سەوزە خەونو کۆنە ژانەو هەو کردوانەیە کە (شوێنکات)ی تێدا نوقمەسار ئەبێتو گەردوونی تیا ئەبێ بە یەکپارچەو (خود)ی زیندووی تێدا ئەدرەوشێتەوە ! تەنیا مرۆڤی هۆشمەندرو بەرچاو ڕووناكو مێشك پەنماوو شاعیر ـ شاعیری هونەرمەند ـ ئەزانێ ، ئەو یەکپارچەیی‌و ژانە دڵو ژانە سۆزو شەوسۆو ژانی هەڵچوونانە چی‌یەو چۆن پەیا ئەبێتو ئەڕسکێو ڕووئەداتو دائەڕژێ .. کە ڕووش ئەدات چۆن ئەتەقێتەوەو چۆنیش گڕئەگرێو ئەبێ بە سەمەندەرو گڕئەگرێو دائەمرکێتەوەو دائەمرکێو گڕئەگرێتەوەو ئەکەوێتەوە ..!

شاعیریش بەقەد ئەوەی هونەرمەندێکی ڕەهایەو ئەوەندەی بە چاوێکی قووڵی سۆفیانەی تێکڕایی‌یەوە ، خەیاڵەکانی بڕئەکات ، ئەوەندەیش ڕەخنە لە ژیانو بوونو گەردوونو مێژوو ئەگرێت .. ئەوەندەیش بەدوای خولقاندنی جیهانێکی شیرینو بێ وەیو پڕ لە ئارامو دڵۆڤانی‌و میهر پێنگاف ئەهاوێژێ .

(گۆران)ی کوردو ئەمریش یەکێکە لەو هونەرمەندە دڵفراوانو بەچێژو دەمارو ماسوولکە موتوربە کراوانە ، کە بە گیانێکی ڕەخنەگرانە ـ ڕەخنە بە مانا فراوانەکەی ! مامەڵە لەگەڵ شیعر دەکات .

ئەم کەڵە شاعیرە هەروا بە پیتو باریکی ، بە ختو خۆڕایی ـ بە خشکەخشك نەبوە بە شاعیر ، تەنیا بەهرەیەکی ڕووتو چلکنو ژەنگگرتووی بێ‌پێز ـ دوور لە بەهرەی گۆران ـ نەیکردووە بە شاعیر ، ڕقو کینە نەیکردووە بە شاعیر ، ڕاوەڕاوی گۆمی پیسو دەعوەتو دەعوەتکاریو ئێمە ئێمەو ئێوە ئێوەو عەشیرەتگەریو ناوچەگەریو گیرفانگەری نەیکردووە بە شاعیر ، تەنیا ناوبانگو ڕۆژنامەو کۆڕو ئێزگەو تەلەفزیۆن نەیکردووە بە شاعیر .. چونکە (گۆران) لە شانزە پشتی داپیرانو باپیرانیەوە هەر بە (شاعیری) و هەر بە ناسکیو هەر بە دڵگەورەیی خولقاوەو گڕی مەشخەڵی نوقڵانە مەزنەکە لە ناولەپی بێ‌منتەتی توندو سرکی ئەمدا کەوتۆتە لەرە .. گۆرانی موعادەلەی قورس ، گۆرانی ڕەسەنایەتیو هاوچەرخێتی ، گۆرانی کەلەپووری ڕەسەنو گۆرانی وریاو نێچرەوانی جوانیو گۆرانی ڕۆشنبیرو هاوچەرخی ڕاستەقینە ، گۆرانی خانیو نالیو مەولەویو مەحویو بایرۆنو کیتسو شیللیو ئۆسکار وایلد ، تەجرەبەو ئەزموونێکی گەرمی لایەنێکی کەی ئەم مرۆڤە سەوداسەرو بەهرەمەندو موژدەبەرو سەلیقەدارەیە . گۆرانی مامۆستاو ڕابەرو دڵفراوانو مرۆڤ !.. هەر بۆیەشە ئەم کەڵەشاعیرە ئەمرە بەم شێوە سەرنجڕاکێشە لە نەخشەی شیعری کوردیدا لەگەڵ نەمراندا ، جێی خۆی کردووەتەوە !. هەرچەندەیش لێی بدوێی هەر کەمەو هەر پێویستی بە قووڵ بوونەوە هەیە !

هەر بۆیەش بوو لەم دیدارە پاڵو بێگەردەی کەڵەشاعیری سروشتو خودو گیانو جوانی (مەولەی)ی نەمردا ، ئەم تێکستە فەرامۆشکراوەی

(گۆران)ی دڵناسکم هەڵبژاردو وازم لە بابەتی‌تر هێنا ، چونکە بەرەهایی ئەم دیاردەیە ـ شیعری ڕووت‌وەمەزن ـ لەم تێکستەدا خۆی ڕەپێش ئەکات‌و ئەنوێنێ ! ڕەنگی ژان‌و خەمە قووڵە سەر بە شیعرەکانی (گۆران)ی شاعیرو ڕەخنەگرمان بۆ ڕەنگرێژ ئەکات‌و لە هەمان ئان‌و ساتیشا کاڵای جۆرە (لێکدانەوە)یەکی ئیستاتیکی‌یانە ئەکاتە باڵای شیعرەوە ، لە چ کات‌و ساڵێکیش ئەو هەواڵە بایەخدارە دراوەو بۆچی‌یش دراوە . دیارە ئەوا نزیکەی چل ساڵ بەر لەم دیدارەی ئەمڕۆو بە مەبەستی لە (مەولەوی) گەیشتن‌و چوونە نێو دنیای ئەم شاعیرە بەرزەو لەپێناوی دانانی بەردی بناغەی لێکۆڵینەوەیەکی شاعیرانەی بەپێز بۆ ڕەخنەو لێکۆڵینەوەی شیعری نەمری کلاسیکی نەمر !

با لەم تێکستە فەرامۆش‌کراوەدا ، بەشێنەیی بیر لە دنیای گۆران‌و ئینجا لە جیهانە شیرینەکەی مەولەویی نەمر بکەینەوە ، بابزانین شاعیری لێهاتوو چۆن لە هاوەڵەکەی شاعیری لێهاتوو ئەدوێت‌و بە چ پێوانەیەکی بەئینسافەوە، بە چ دڵمەزنی‌و گەورەیی‌یەوە، نەك بە ڕژدی‌و بەرچاوتەنگی‌و بە ڕاستەو پڕگاڵێکی کەچ‌و خوارەوە ، لە کلاسیك ئەگات‌و ، بە چ ترازوویەك ئەیکێشێ .. دەك خۆزیا (گۆران) بمایەو خۆی‌و چەند هەڤاڵێکی بەهرەداری وەك خۆی ، هەر هەموو دیوانە بەنرخەکەی (مەولەوی)ی نەمریان ، چامە بە چامە ، دێڕ بە دێڕ ، بۆمانیان هەڵسەنگاندایە .. چونکە بەڕاستی (مەولەوی‌ناس)و (مەولەوی‌زان)و (مەولەوی‌دۆست)و (مەولەوی ئامێز) تابڵێی لەنێو ڕووپێوی ئەدەبی ئەمڕۆی کوردیماندا کەم‌و دەگمەنن .

جارێ با بە کارامەیی لاپەڕەکانی هەر سێ ژمارە دەگمەنەکەی ڕۆژنامەی (هەولێر) هەڵدەینەوەو بەوردی ئەم سەرباس‌و ئەم هەواڵە بەنرخەی چل ساڵەی گۆرانی لەمەڕ مەولەوی ڕاگوێزینە ئێرەو بەوردی‌یش

بیخوێنینەوەو بەوردی‌یش وەڵامی پرسیارەکان بدەینەوە .. با بزانین چل ساڵ بەر لەمڕۆ ، گۆران بۆ دیاردەی شیعری (موناسەبەت) چیی وتووەو قامکی ڕەنگین‌و زەمینەی هۆش‌و بیری شاعیرانەو هونەرمەندانەی خـۆی چۆن بەکارهێناوە !

گۆران ئەڵێ :

« شیعری موناسەبەت لە ئەدەبی هەموو نەتەوەیەکا هەیە ، بـەڵام نەك بەو زۆری‌یەی کە لە ئەدەبی ئێمەو گەلەکانی دراوسێمانا بەرچـــاو ئەکەوێ» .

بەڵێ گەر بەوردی سەیری ســـەرتاپای ئەدەبی خۆمان‌و ئەدەبی ڕۆژهەڵاتی‌و بەتایبەتی‌یش دراوسێکانمان بکەین ، هەر بەجـارێ لـــەم دیاردەیە ئەحەپەسێین‌و دۆش ... لاشم‌وایە هــەر ئــەم تـرس‌و بیم‌و لێپرسینەوە شیعری‌یەش وای لە (گۆران) کردووە بەزۆری خۆی لــەم چەشنە شیعرە دوور ڕاگرێ‌و بسڵەمێتەوە،چونکە زۆر کەم ڕێك‌ئەکەوێ‌و ڕێی‌تێ‌ئەچێ ئەم جۆرە شـــیعرانە ـ بەدەگمەن نەبێ ـ ڕاســـتگۆیی‌و دەسڕۆیی‌و شاعیرایەتیی تێدا ڕەنگ‌بداتەوە !..

کەچی (گۆران) بەردەوام ئەبێت‌و وەڵامی ئەمەشمان بۆ ئەداتەوەو (مەولەوی)ی نەمریش ئەکا بە بەڵگە ، مەولەوی‌یش نەك لە دەو بیست‌و سی‌و چل چامەدا ، بەڵکو لە یەك چامەو بەس ! بۆیە بەردەوام ئەبـــێ‌و ئەڵـــێ :

« دەستووری گشتی‌یش ، لەم‌پێناوەدا ـ واتە شیعری موناسەبات ! م. ز ـ ئەوەیە کە : موناسەبەت ، ڕەنگە بتوانین هیی بابەتی دلداریی لـێ دەرکەی ، شیعر ، گەلێ پێپیلکە لە قوللە زێڕینەکەی ئەهێنێتە خوارەوە ، تا ئەیگەیەنێتە شوێنێك کە لەگەڵ قسەی ڕەشۆکیی سەرزمانی ڕۆژانەمان جیاوازی‌یەکی ئەوتۆی نەمێنێ !.. »

بەڵێ ، شیعری موناسەبەت ئەمە دەستوورەکەیەتی . گۆرانیش نایەوێ ئەو دەستوورە بەسەر شیعری شیعرا بسەپێنێو شیعر بکا بە لافیتەو شیعارات و ئەم هونەرە بەرزە زەدەدار کاتو لە نرخی بهێنێتە خوارەوەو بیکا بە قسەی ڕەشۆکیی ڕۆژانە ، چونکە گەر وای بکردایەو بیویستایە ، ئێستا دیوانە سەرجەمەکەی هەر ئەوەندە نەدەبوو ، بەڵکو دە ئەوندە دەبوو ، شیعرو جوانیو هونەری ڕاستەقینەشی تێدا نوقمەسار !
هەر بۆیەشە — جارێکیتر دەیڵێمەوە گۆران — بەغەیری شیعری خودیی ڕاستەقینەو فراوان — بەغەیری شیعری دڵدآری — گۆران واتەنی — نەبێ ، خۆی لەقەرەی ئەم جۆرە شیعرانە نەداوە ، لەوانەیشە — دوور نییە — چونکە بە سروشت هونەرمەند بووەو هەستی بە لێپرسینەوەی دەورەکەی خۆی کردووە ، ئەم ڕەگەزە شیعرییەی لە چێژو دنیای خۆی دوورخستۆتەوە .. ڕاستیشی کردووە ، چونکە ئەو چەند شیعرانەی کە بۆ موناسەبەتی وتبێ — تاکو تەرای نەبێ ، سەرپاکی لە بەهرەی قووڵو پاکی گۆرانەوە دوورن ! . بەهەرحاڵ با هەمدیس بزانین (گۆران) چیتر و چ ڕایتری ماوە بیڵێ .. ئەڵێ :

« ئەمە هەرچەن لە سەرێکەوە ، پیاو لە شیعری موناسەبات بێزار ئەکات ، لە سەرێکیترەوە ، تەرازوویەکی سووکو خۆشبەزی ئەداتە دەست بۆ هەڵسەنگاندنی نرخی ئەدەبیی ئەو شاعیرانەی توانیویانە لە بوارێکیوا کەمئاوا ، بەمەلەوانی ، تەکانی پەڕینەوە بدەن .. لەگەڵ ئەوەش لە زۆر زمانا ، جارجارێك بەهرەدارییوا هەڵکەوتووە لەباتیی ئەوەی نرخی (بوێژ)ی شیعر ، بە موناسەبات نزمکاتەوە ، موناسەبەتی ئەوەندە هەڵبڕیوە ، گەیاندوویەتیە ئەو ئاسمانە بەرزو جوانە کە پەریی شیعر ئەتوانێ تیایا بژیو ماوە بدۆزێتەوە بۆ پەڕبازی بە شاپەڕە ڕەنگینەکانی ! .. لە زمانی ئێمەشدا (مەولەوی) شاعیری بەناوبانگی

شێوەی هەورامی‌یانە ، یان گشتی‌تر بڵێین : شێوەی گۆران ، لەوچەشنە بەهرەدارانەیە .. » . بەڵێ بەقەد ئەوەی گۆرانی گەورە ، پێوانە بۆ ئەم ڕەگەزە ئەدەبی‌یە دائەنێ ، لەپاڵیشیا ڕێگا لە شاعیری بەهرەدار ناگرێ گەر بێ‌و بتوانێ بەم ڕەگەزە هەرە قورسە بوێرێ‌و بتوانێ شتێ بە شتێ بکات چونکە گۆران زانیویەتی نەك هەر لە زمانی ئێمەو ئەدەبی ئێمەدا ، ئەم چەشنە شیعرە هەیە ، بەڵکو لە سەرانسەری شیعری کۆن‌و نوێی جیهانیدا هەیە ، بەڵام کەم کەس پێی‌وێراوەو بۆ کەم شاعیریش کارەکە مەیسەر بووە ، مەیسەریش بووبێ ، هەر بۆ مانەندی (مەولەوی)ی شاعیر بووەو بەس ، ئەگینا گەر شیعری موناسەباتی جیهانیی کۆبکرێتەوەو فڕێ بدرێتە ئوقیانووسی ئەتلەسی‌یەوە پڕی ئەکاتەوە ، بەڵام چش ! هەمووی هەر مردوون‌و بێ‌کەڵك‌و لەڕو لەچەرو بێ‌دەنگ‌و ڕەنگ پەڕیون .. دانەدانەیان نەبێ ، ئەگینا ئەو هەموو فەردە داخسۆرانەی شیعری موناسەبات بەغەیری ئەو ئوقیانووسە نەبێت ، جێی لە هیچ کوێدا نابێتەوە ! ..

لەپاشا گۆرانی شاعیر بائەداتەوەو ئەڵێت :

« ئەم شاعیرە بلیمەتەی کورد ــ کە ڕەنگە لەبەر دووریی شوێنەزای، باوی شێوەی زمانەکەی لە ناوچەی هەولێردا کەمتر ناسرابێ ــ بەشی زۆری شیعرە هونەری‌یەکانی لە دایکی موناسەبات زاون .. گەلێ‌جار مونلسەبەتی بێ‌ڕەنگ‌و ڕواڵەتیش ! . زۆر دوور نەڕۆین ، مردنی کوڕی کوێخایەکی عەشیرەتی جاف ، وەرگرتنی تەسبێحێك بەدیاری لەلایەن ئاشنایەکەوە ، وەرگرتنی نامەیەك لە هاوڕێ‌یەکی دوور ، چنککەوتنی شووشەیەکی گوڵاودان .. بەڵام بۆتەی وەستاکارانەی (مەولەوی) هەرگیز شتێکی تیا نەتواوەتەوە کە ڕەوا نەبێ لە قالبی بێگەردو ساغی شیعری ساغی ڕاستەقینەدا ، دابڕێژێ . بەمانای سەرەوە .. بۆ کوڕی

کوێخاکەی جاف ـ کوڕی مەحموودی یاروەیس ـ شیوەننامەیەکی درێژی داناوە ، ئەگەرچی لە دوو بەرگەکەی دیوانی چاپکراویا(١) بڵاونەکراوەتەوە ، بەڵام هیچ گومانم نی‌یە لە هەڵبەستە هەڵبژاردەکانی ئەوە ، هەروەك لە نموونە هەرە بەرزەکانی شیوەننامەیە لە سەرپاکی ئەدەبی کوردی‌یا .. داخم ناچێ لەم کاتەدا هەڵبەستی ناوبراو لە وزەی دەسەڵاتما نی‌یە تا بۆ ساغکردنەوەی قسەم بیخەمە پێش چاوی خوێندەوارانی خۆشەویست ، بە ناچاری ئەمەوێ لەم ڕێگایەوە ، بۆ بەڵگەهێنانەوە بچم ، کە زۆر لە یاریی (هایبەخت ـ یا نصیب) ئەچێ ، لە سایەی گیانە بەرزەکەی مەولەوی‌یەوە بردنەوە تیایا سەدی سەد کەمتر نی‌یە ... ».

هەمدیس ئەیڵێمەوە ، گۆرانی مامۆستا مەرجی بۆ ئەم جۆرە شیعرە داناوە . یەکەمیان بلیمەتی‌و لێهاتوویی‌و (بۆتەی وەستاکارانە)و ، دووەمیان (ڕەوایی)ی ئەو موناسەبەتە لەلای خودی شاعیرو قەناعەتی شاعیردا ! ...

لەپاشا (گۆران)ئەڵێ :

« ئیستا ئەوا هەردوو بەرگی دیوانەکەی لە بەردەستمایە ، بە ڕێککەوتی ڕووت ، بەرگێکم هەڵگرت بەرگی دووەم دەرچوو . هەر بە هەمان ڕێککەوت کتێبم کردەوە ، دەستم کرد بە چاوگێڕان بۆ پارچەیەك کە بۆ موناسەبەتێك وترابێ ، پاش وەرگێڕانی دوو لاپەڕە دیاری بۆ (ضیاء الدین)م دی . با تەقەلا بدەین ئەم هەڵبەستە وەك نموونەیەك لە خەرمانی گشتیی مەولەوی بدەینە بەر ڕووناکیی تاقیکردنەوە !..

« (مەولەوی) پارچە کاڵایەکی ملپێچی دەستووری سەردەمی خۆی بەدیاری ئەنێرێ بۆ ئاشنایەك کە لە دیوانی چاپکراوا وەکو وتم خواڵێخۆشبوو ضیاءالدینی بیارە نووسراوە ، بەڵام لە نوسخەیەکی تری

دەسخەتدا دیومە ، زیاتریش ماوەی چەسپینە دڵی هەیە ، کە بۆنێرراو ضیاءالدین نا ، هاوڕێیەکی تەریقەت و شیعری قەڵەندەرمەشرەبی مەولەوی بووە . (کاك احمد) ناو لە دێی پریسی نزیك هەڵەبجە دانیشتووە ... هەرچۆنێك بێ ملپێچێك ئەوەندەی دەستەسڕێك کەتان یان بلووری مەگەر لە ناوەندی دلدارانی وەك (مەم و خاتو زین) یان (فەرهاد و شیرین) یان (شەم و دێوانە)دا هاتوچۆی کردبێ و ئەمجا هەڵی بگرێ و بەدڵیا بێت ! بەوڕەنگە نیگاری ڕەنگینی شیعر و ئیلهامی بچنێ !...

« بەڵام بڕوانن نیگارخانەی خەیاڵی مەولەوی بە چ وردە هونەرێکی شیرین و دڵگیر ئەم پارچە بلووریە ئەڕازێنێتەوە و ئەڵێ » :

بەتیەی کارخانەی ئۆسای بەغدایی

دروومان وە تای نەی ئاشنایی

سفیدتەر جە جەرگ مەینەت گازەکەم

نازکتەر جە ناز جای نیازەکەم

چون لۆنگ مەجنوون بەش وە کۆڵدا

بگێلە وە هەرد پای سارای چۆڵدا

جار جار بەو گشت نەدامەتەوە

بەو قامەت وشك پڕ زامەتەوە

شنۆی هەناسەن نە سەر دیاران

شانۆش چۆن بەیداخ نە سەر مەزاران

واتە : ئەوا یەك دانە بەتیەی نایابم بۆ ناردی ، دەسکردی هونەری وەستاکانی بەغدایە ، بەتیەیەك کە تانوپۆی بە تای خۆشەویستی چنراوە ، لە پەڕەی جەرگم سپیترە کە لەناو لافاوی مەینەتا شۆراوەتەوە . نازکترە لە نازی ئەوکەسەی کە جێگای نیازمە ، وەکوو کەوڵەکەی

مەجنوون بیدە بە شانتا . بە دەشتو هەردەکانا سەری بۆ هەلگـرە . بەو گشت باری دەردو پەشیمانی‌یەوە کـە هەیە بە ئێسکی ڕەقوتەقی بالاّ بەرزەکەتەوە بگەڕێو جارجار هەناسەی ساردی بۆ هەلکێشە با پیرە بەتیە ، بە دەم باو هەناسەوە بشەکێتەوە ، وەك ئەو بەیداخانە کە بە باً لە بەرزەکانەوە لەسەر قسن‌و گۆڕستانی مردووەکان ئەشەکێنەوە » .

هەندێ لە وشە قورسەکان :

بەتیە : عەبا .

نۆسا : وەستا .

تـا : تال .

نەی : دەزوو .

جای نیاز : جێگای ئیحتیاج .

لۆنگ : تاکە جلی سەرشانی فەقیر .

بدەوش : بیـدەم .

بکێلوو : بگەڕێم .

شانۆش : بیلەرێنێتەوە .

« ئەمە مەزموونی هەلبەسـت بە پەخشـان پاش سـووکە دەستکاری‌یەکی زۆر کەم لەلایەن خۆمەوە »(٢) .

« پارچە بەتیە لە کونجی دووکانی پەستو تەنگی بازرگانەوە ، لەناو هەوای خنکاوو تاریکی ژێر گومەزی ناو بازاڕەوە بە نووکی قەلـەمی مەولەوی گەیشتە ناوەڕاستی گومەزە شینو ڕووناکەکەی ئاسـمانی ژوورسەلای(٣) دەشتودەر ، گەیشتە بەر جومێکی‌وا(٤) تێرە شیعرو تێرە خەیال کە بێ‌ئەوەی هەست بە پەلکێشانی ڕاستەوخۆی مەولەوی بکەین ، خۆمان ئەبینین یالەویال شوێن دێوانەی هەردەگێلی پریس کەوتووین ، هەروەکوو منال بەدەم نەشئەی جوانیی بەهارەوە ، مێرگاو مێرگ دووی

فرەفری باڵە سپی‌یەکانی پەپوولەی گەڕۆك ئەکەوێ ... دوایی ئەبینین : مەولەوی بە یەك دوو سەرەتەشوێی هونەر ، بەژنوباڵایەکی بۆ دێوانەی هاوڕێی تاشیوە کە ئەوەندە شـاعیرانەو ڕووناکو دیاری‌یە ، نە دێوانە هەرگیز بە ئێسقانە ڕەقوتەقەکەی خۆیەوەی دیوە ، نە ئێمەش لەپێش خوێندنەوەی مەولەویدا ، بە قامیشی ئاڵایی سەر گوڕستانو قسنەکانەوە هەستمان پێ‌کردبوو ، کە لە کوردستانا زۆرتر جێگا یان یاڵێکی بەرزە ، یان گردێکی سەوز لەنزیك ئاوەدانی‌یەوە .. ئەو پەیامو ڕاسپێری‌یەش ، ئێمە لە هونەری شـیعری ڕووت ، نەك شـیعری ئامانجو ئایدیال ، چاوەڕوانی ئەکەین ، لـە وەرگرتن‌و پڕ بەدڵ‌چەشتنی ئەم هەسـتە جوانە بەولاوە نی‌یە ، کە مەولەوی تەنانەت لـە شیعری موناسەباتیشا وا بـە زاڵی‌و بە وەستاکاری پێمان ئەگەیەنێ » .

چەند سـەرنجێك :

١ – (گۆران)ی شـاعیر لە سەرووی ئەوانەوەیە کـە بۆ یەکەمجـار توانیویەتی چێژ لە شیعری مەولەوی وەرگرێت‌و ، لە هەمان‌کاتیشا بیێ بە هەوێنی چاوو کامێرای شـیعرەکانی‌و پێش زۆرکەسیش بکەوێ لـە تەقەلاو هەوڵی شیکردنەوەی شیعرەکانی ئەم شاعیرە ناسـکەدا .

٢ – ئەم شیعرە شیکراوەی ئێرە مامۆستا مەلاکەریمی بیارەیی – خـوا بیپارێزێ – شەرحی نەکردووە . لەوانەیشـە بۆیە گۆران بـۆ شیکردنەوەکەی خۆی وەری‌گرتبی(٥) .

٣ – گۆران ئەڵێ : شیوەننامەکەی کوڕی مەحموودی یاروەیسی کوێخای جافـان لـە هەردوو بەرگەکـەی دیوانـی چاپکـراوا نی‌یەو بڵاونەکراوەتەوە .. بۆیە سەرو سۆراغی ئەمەش ئەکەوێتە ئەستۆی مەولەوی‌دۆست‌و مەولەوی‌ناسان .

٤ ــ گۆران لەوباوەڕەدایە ئەم پارچــە شیعرە شیکراوەی ئێرە بۆ شــێخ ضیاءالدینی بیارە نەوتراوە ، بەڵکو بۆ کاك ئەحمەد وتراوە کــە دۆستێکی نزیکی خۆی بووە . ئەم کاك ئەحمەدەش هەر هەمان کاك ئەحمەدە کە مەولەوی لە زۆر شوێنی دیوانەکەیا پیایا هەڵــداوە وەك لە لاپەڕە (١٠٥)دا کە ئەڵێ :

بڕیا وە باڵای کاڵای ڕەئیسی

(رجال الغیب)ە ئەحمــەد پریسی

هەر ئەم کاك ئەحمەدەش هەر ئەوکەسەیە کە لەگەڵ مەولەوی ژوانە شیعریان هەبووە ، لەوانەیش وەك لــە چامەی لاواندنەوەی شــێخ عبدالصمدی خەڵکی خانەگای لای پاوە ، کە مەولەوی بەبۆنەی مەرگیەوە وتوویەتی‌و گوایە ئەم شێخە چووە بۆ کرماشــان تا تەدارەکی ژنهێنــان بکرێ ، لە ڕێگادا مار پێوەی ئەداو ئەمرێ ، مەولەوی‌یش پارچە شیعرێکی یەجگار بەنرخی پیا هەڵئەڵێ کــە سەرەتاکەی لــە دیوانەکەی‌و لــە لاپەڕەکانی ١١٤ تا ١١٨دا بلاو کراوەتەوەو ئەڵێ :

پای شادیم دیسان ماران گەستەوە

نە پیاڵەی چەم ژار تۆ بەستەوە

سەنەم پەرست نیم ، سەمەد ناسەنان

دووی کوورەی دەروون شیوەن ڕاسەتان

واتە : کەوا بۆ مەرگی شێخ عبدالصمد پەرێشــان‌و دلگرانم ، بتپەرست‌نیم ، بۆ شێوەی ئەو نارەحەت بم ، بەڵکــو خواناسم‌و ئەزانم مەرگی شێخ زیانی گەیاندووە بە سوودی گشتی ، بۆیە وا خەفەتبارم‌و دووکەڵی کوورەی دەروونم‌و شیوەنی بەسۆزم ڕاستەو لەخۆڕایی نی‌یە ، لە کۆتاییشــا ئەڵێ :

ڕجام هەن فەردا نەو گەردەلوولدا

بویەری نە ژێر سای ئەو ڕەسوولدا

واتە : تکام‌وایە لـــە گەردەلـــوولی ڕۆژی مەحشـــەرا ئـــەو فروستادەکەی‌تر کە حەزرەتی پێغەمبەرە بەفریات بگاتو لەژێر سێبەری ئەودا تێپەڕی .

کاتێ کە مەولەوی شیعرەکە بۆ ئەحمەد پریسی ئەخوێنێتەوە ئەویش دەسبەجێ ئەم تاقە شیعرە ئەڵێ :

نە نە ، ئەو مارە هەر مار غار بی

پەی پابۆسیی پاش وە ئینتیزار بی

واتە : نەخێر وانی‌یە کە تۆ وتووتە ، ئەو مارە ماری ســـەر گەنج نەبوە ، مارەکەی ئەشکەوتی (ثەور) بووە کە هاتبوو بۆ زیارەتی پێغەمبەرو دای بە قاچی حەزرەتی ئەبوو بەکرەوە ، لێرەشدا هاتبووە زیارەتی شێخ عبدالصمدو قاچی ماچ کرد !

هەر بۆیەشەو منیش لەگـــەڵ سەرنجو بۆچوونەکـــەی مامۆستا گۆراندام کە ئەم پارچەیە بۆ ئەحمەد پریسی‌یە نەك یەکێکی‌تر .

٥ ـ پارچە شیعرە شیکراوەکەی لەمەڕ گۆرانو هەروا ئەم پارچـــە شیعرانەی دوای لە ناواخنی وتارەکەی گۆراندا نەبوون ، من هاتمو بۆ زیاتر درەوشانەوەی چوارچیوەی وتارەکە ، شیعرەکانم لە دیوانە چاپکراوەکەدا دۆزی‌یەوەو خستمنە نێو وتارەکەی گۆرانەوە .

٦ ـ ئەم کورتە وتارەی مامۆستا گۆران لە ژمارە (٧)ی ساڵی یەکەمی ڕێککەوتی ڕۆژی شـــەممەی کانوونی دووەمی ســـاڵی ١٩٥١ی ڕۆژنامەی هەولێر ، هەروا لە ژمارە (٨)ی ڕێککەوتی شـــەممەی (٣)ی شـــوباتی هەمان ساڵو هەمان ڕۆژنامەو ئینجا لـــە ژمارە (١٠)ی ڕۆژی شەممەی (١٧)ی شوباتی هەمان ڕۆژنامەو هەمان ساڵ بە زمانێکی سوارو پەتی‌و ڕەوانو بە هەستێکی مەولەوی‌یانەو

جوانـی پەرستانـەو لە ژێر سەرباسـی (مەولـەوی‌و شیعری موناسەبەت)دا بلاو کردووەتەوە(١) .

هەمدیس دێمەوەو دەلێم :

گۆران دەلێ : « ئەو پەیام‌و ڕاسپێری‌یەش ، ئێمە لـە هونەری (شیعری ڕووت نەك شیعری ئامانج‌و ئایدیال) چاوەڕوانی ئەکەین لـە وەرگرتن‌و پڕ بەدڵ چەشتنی ئەم هەستە جـوانە بەولاوە نی‌یە ، کـە مەولەوی ،تەنانەت لە شیعری موناسەباتیشا ، وا بە زاڵی‌و بە وەستاکاری پێمان ئەگەیەنێ » .

نزیکەی چل ساڵ بەر لە ئێستا (گۆران)ی ئایدیۆلۆجی ، بە شان‌و باڵی شیعری ڕووت (الشـــعر الخالص)دا هەڵئـەڵێ‌و ، وەك هەندێ زاڵەترەکیوی ئەمڕۆ قێزو بێز لەم جۆرە شیعرەو ڕەتی ناکاتەوەو ، خۆ گەر بەم بۆچوونەی گۆرانی نەمرو لێکدانەوەی وردی ئەمڕۆشمان بێت ، ئەوا ٩٠٪ی شیعری نەمری کلاسیکیمـان هـەر بـە (شیعری ڕووت) ناوزەد ئەکرێت‌و ئیستیتیکای ئیبداع شوێنی شایانی خۆی لـە کاروانی دانەبڕاوی داهێنانی نوێخوازانەی شـــیعردا هەر هەیەو هەریش ئەبێ‌و بەردەوام . ئەوان کەسانەیش کە شـــیعر بە هەزار کـۆت‌و بەندەوە ئەبەستنەوە ، جگە لە کەفەژیلە دوورین نەبێ هیچی‌تریان بۆ نامێنێتەوە .

---

(١) مەبەستی گۆران چاپەکەی پیرەمێردە کە بە شێوەی ئەسڵ‌و ڕۆحەو لە دوو بەرگدا بلاوی کردوەتەوە ــ م.م.ك .

(٢) بۆئەوەی نەوەك یەکێك پاش بەراوردکردنی ئەم مەعنالێدانەوەی گۆرانە لەگەڵ تێکستی پارچە شیعرەکەی مەولەوی لە چاپەکەی دیوانەکەدا کە بلاوکم بەچاپی‌گەیاندووە هەبـــێ بە یەك‌نەکەوتنی تێکسـت‌و مەعنا بکا ، ئەبێ بلێم منیش لەکاتی ئامادەکردنی ئەم کتێبەدا بۆ چاپ ، لـە سەرەتادا وام‌زانی مەحموود زامدار خۆیەتی خراپ مەعنای شیعرەکانی

لێکداوەتەوە ، لەبەرئەوە هاتم مەعنای ڕاستی شــیعرەکانم بەگوێرەی تێکســـتەکەی لای باوکم نووسی‌یەوەو لەجێی مەعنالێدانەوەکەی نـاو وتارەکەی زامدارم دانا . پاشان لە دوو سێ شوێنی‌تری دەسنووسەکەی زامدار کەوتمە گومانەوە چونکە بەجۆرێکی نووسیبوەوە لەگـەڵ ئەوە نەئەگونجا کە گۆران مەبەستی بووە بیڵێ‌و ، بەتایبەتی لەوێدا کە گۆران لای‌وایە مەولەوی نامە شیعری « بەتیەی کارخانەی ئۆسای بەغدایی »ی بۆ ئەحمەد پریسی نووسیوە ، کە زامدار لە وتارەکەی خۆیدا بەم‌جۆرەی نووسیوەتەوە : « .. کە بۆنێرراو ضیاءالدینە ، کـە هاوڕێ‌یەکی ... تاد »و ، ئەمەیش پێچەوانەی قسەو مەبەستەکەی گۆرانـە . ناچـار گەڕامەوە سەر ژمارە ٣١ی تشرینی دووەمی ١٩٧٥ی گۆڤاری (بەیان) کـە ئەحمـەد غەفووری ڕەحمەتی ئەم وتارەی گۆرانی لــە ژمارەکانی ٧و ٨و ١٠ی ڕۆژنامـــەی (هەولێـــر)ەوە وەرگـــرتووەو لـــەوێدا بڵاوی‌کردووتەوە ، پاش ئەوەی هەرتوکمان بەجووتە هەڵەی چاپ‌و وشە نەخوێندراوەکانیمان ساغ‌کردەوە . بەداخەوە لەوێدا تێکستی پارچــە شیعرەکە نەبوو ، بەڵام ئەو هەڵانەی کەوتبوونە وتارەکەی زامدارەوە لەوێ نەبوون‌و وتارەکـە بەجۆرێ بوو هیچ ڕەخنەی نەیەتەســەر . لەبەرئەوە جیاوازی‌یەکانی ناو وتارەکەی گـــۆرانم لەنێوان وتارەکـــەی زامدارو بڵاوکراوەکـــەی (بەیان)دا بەگـــوێرەی بڵاوکراوەکـــەی (بەیان) ڕاست‌کردەوە . مەعنا لێدانەوەکەی لەمەڕ خۆمی پارچـــە شیعرەکەی مەولەوی‌یشم لابردو مەعنا لێدانەوەکەی گۆرانم کە زامدار وەری‌گرتووە خستەوە جێی خۆی‌و ، بۆ گەیشتن بەوەیش کە گۆران مەعنای شیعرەکەی مەولەوی بەهەڵە لی‌نەداوەتەوە گەڕامەوە سەر فۆتۆکۆپیی دەسنووسێکی دیوانی مەولەوی کە لە ١٣٠٤ی کـــۆچی [١٨٨٦ – ١٨٨٧ی زایینی]دا نووسراوەتەوە کە ئەکاتە چوار ساڵ پاش کۆچی دوایی مەولەوی ، ئەبینم لەوێدا وەك ئەو تێکستەیە کە لە بەردەســـتی گۆراندا بووەو مەعنـــای شیعرەکانی بەگوێرەی لێکداوەتەوە . لەبەرئەوە جیاوازیی شیعرەکانیشم کە زامدار لە ڕووی چاپەکەی باوکمی نووسـیوەتەوە ، بەگوێرەی ئەو دەسنووسە لی‌کرد تا لەگـــەڵ مەعنا لێدانەوەکەی گۆران بگـــونجێ‌و ، لایشم‌وایە تێکستی ڕاست ئەمەیە نەك ئەوەی چاپەکەی باوکم ـ م.م.ك .

(٣) له وتارەکەی زامدارو لــــە بڵاوکراوەی دووبارەی گــۆڤاری (بەیان)یشدا هەر وا نووسراوە . لاموایە ڕاستەکەی « ژوورسەری »بێ . [بڕوانەرە : گۆڤاری بەیان ، ژمارە ٣١ی تشرینی دووەمی ١٩٧٥ ، ل٣] . بەداخەوە ژمارەکانی ڕۆژنامەی (هەولێر)م لە بەردەستا نەبوو ـ م.م.ك .

(٤) لــــە دەستنووسەکەی زامدارا وا نووسراوە . لــــە گۆڤاری (بەیان)دا نووسراوە « بەرەچۆمێکیوا » . ڕەنگە ئەمە ڕاستکردنەوەی من و ئەحمەد غەفووربێ ، هەرچۆن بێ ئیستا تێی‌ناگەم و ناچێ بەدڵما ـ م.م.ك .

(٥) گۆران ، ئەم وتارەی لە ١٩٥١دا بڵاوکردووەتەوە ، لەکاتێــــکا کــــە (دیوانی مەولەوی)یەکەی باوکم لــــە ١٩٦١دا لەچــــاپدراوەو ئامادەکردنیشی لە ١٩٥٧و ١٩٥٨دا بووە ـ م.م.ك .

(٦) ئەبوو زامدار ئەم ســەرنجانەی بکــردایە بــە پەراوێز بــۆ وتارەکەی ـ م.م.ك .

گەشتێك بە ژیانو شیعری مەولەویدا

محمدی مەلا کریم

مێژووی ئەدەبی کورد مێژوویەکی تارادەی ئەوپەڕی چرووكو کوڵۆڵە . تائیستا ئەدیبێکی کورد دەسنیشان نەکراوە لە سەردەمی ژیانی خۆیا یا پاش مردنی مێژووی ژیانی نووسرابێو لە ئەدەبی کۆڵرابێتەوەو لایەنە بەهێزو لاوازەکانی شیعری دیاری کرابێو باسی ئەو کاریگەرانە کرابێ کە لە نەخشەکێشانی ژیانی ئەدەبیی ئەودا دەستیان بووە . بەشی هەرەزۆری شیعری کوردی نازانرێ لە چ موناسەبەتو بۆنەیەکدا وتراوەو، لەبەرئەوە پێوەندی نێوانی شیعری شاعیرانی کوردو بارو دۆخی ژیانی کۆمەلایەتیو ئابووریو دەروونیو ئایدیایی‌یان هەروا بە داپۆشراوی‌و تەمگرتوویی ماوەتەوە .

تاقە سەرچاوەیەك تا ئەم دوایی‌یە لەم مەیدانەدا بەدەستمانەوە بووبێ ئەو باسو هەواڵە دەمکۆیانەیە لەناو مەلاو فەقێو هەندێ کۆڕو کۆمەڵی ئەدەبدۆستو ئەدەبپەروەردا گێڕراونەتەوەو ئەگێڕرێنەوەو ئەتوانرێ بە هەندێ شیعری ئەو شاعیرانەوە پێوەند بکرێنو چەردەیەك تەمیان لەڕووی هەندێ سەری ژیانیان پێ بڕەوێنرێتەوە .

ئەمەی وتمان کالایەکە بە بالای هەموو ئەدەبی کوردو هەموو شیعری کوردی بڕاوە ، کە ئەمانەوێ ئەمڕۆ لەم کۆڕەمانا گەشتێ بە ژیانو شیعری شاعیرێکی شیرین‌زمانو دەمپاراوو هەستناسكو دڵبریندارى وەك

مەولەویدا بکەین ، لە شیعرەکانی خۆیو لە هەندێ وردە زانراوی دەمگیر بەولاوەمان بەدەستەوە نی‌یە مەبەستەکەمانی پێ ڕوونبکەینەوە .

بەر لە هەرچی ئەبێ ئەوە بزانین مەولەوی ڕۆڵەی ناوچەیەکی لە هەمووڕوویەکی ژیانەوە کرێن بووە . ئەو ناوچەی تاوگۆزیو سەرشاتەو ئەوبەری سیروانەی ئەوی تیا هاتووەتە دنیاو گەورە بووەو پێگەیشتووە ، ناوچەیەك بووە ، بەپێچەوانەی شارەزووری ئەمسەریو باوەجانیو جوانڕۆی ئەوسەریەوە ، لەبارەی ئابووری‌یەوە هەر یەجگار لەدوا .. نە زەوی‌وزارێکی‌وا بەشی ژیانی خەڵکەکە بکاو دەغڵودانێکی تێروتەسەلی لێ بێتە بەرهەم .. نە باخو باخاتو ڕەزو مێوێکی ئەوتۆی تیا نێژرابێ .. نە حەیوانداری‌یەکی‌وا لە سنووری چەند سەر بزنە گەڕ زیاتری بۆ هەرکەسێ تیا بەخێوکرابێ .. ڕەنگە خەڵکی ئەو ناوچەیە لە هەر ناوچەیەکی‌تری کوردستان زیاتر بە بەڕوو برژاندنو بەڕوو کوتانو هاڕین ئاشنا بووبن ، چونکە هەرچەند ساڵ جارێ قاتیو قڕی‌یەکیان تیا پەیدابووە . لە هەموو ئەو ڕزقو ڕۆزی‌یەی سروشتی کوردستان بۆ خەڵکی فەراهەم کردووە ، ئەوان لە بەڕوو بەولاوە هیچیان لە بەردەستا حازربەدەستو ئامادە نەبوە خۆیانو ماڵو مناڵیانی لە مردن پێ ڕزگار بکەن .

هەر بەهۆی ئەم چرووکیی سروشتو کرێنیی ئابووری‌یەوە ناوچەکە، بەپێچەوانەی زۆر شوێنی‌تری کوردستانەوە ، ڕەنگە ماوەیەکی زۆرو دوورودرێژ مزگەوتو حوجرەی بە مەلاو فەقێ ئاوەدانی ، لە سنوورێکی تەنگەبەردا نەبێ ، بەخۆیەوە نەدیبێ . لەژێر سێبەری ڕژێمی دەرەبەگیدا کە ئەو سەردەمە باڵی خۆی بەسەر هەموولایەکی کوردستانا کێشابوو و لە زۆر شوێنا لایەنـە بەگوێرەی قۆناغی خۆی باشەکانی ئەو ڕژێمەی تیا مەیسەر بوو وەك ڕابواردنی خۆشی دەرەبەگو دەسوپێوەندەکانیانو ،

بڵاوبوونەوەی گیانی شۆڕەسواریو لاوچاکیو تەڕاتێنو ڕاوو شـــکارو سەیرانو گەشت‌وگوزارو ، لەدەوری دیوەخانی دەرەبەگ کۆبوونەوەی کۆمەڵێکی زۆر مەلاو فەقێو میرزاو شـــاعیرو نیمچـــە خوێندەوارو ، گەشەکردنی جۆرێکی ئەدەبو ، دروست‌کردنی خانووبەرەی بە ســـەنگو ترازووی سەردەم جوانو پێشکەوتوو ، ناوچەی تاوگۆزیو سەرشاتەو ئەوبەری سیروان لە هەموو ئەوە بێبەش بوو . تا ئیستا کەس باســـی بنەماڵەیەکی دەرەبەگی نەکردووە لەو ناوچەیەدا ژیابێو توانیبێتی لـــە مەیدانی ژیانو خۆش‌گوزەرانیدا شان لەشانی بەگزادەکانی دەوروپشت وەك جوانڕۆو هەورامیو جافو ئەوانی دیکە بدا . ئەو ناوچەیە هەمیشە لەلایەن سەرکارێکی مفتەخۆری دەرەبەگێکی بەدەسەڵاتی شوێنێکی‌ترەوە بەڕێوەبراوە کە بە زۆری خۆی دەستی بەسەرا گرتبێ یا دەوڵەتی عوسمانی یا ئێران یا میرانی بابان یا کەسانێکی‌تر پێیان سپاردبێ . ئەو سەرکارەیش ئەوەندەی‌تر ئـــەو خەڵکە ڕەش‌وڕووتەی ئاوەڕووت کردوەو کارێکی لێ کردوون لە دەرامەدی دەغڵودانی ساڵانەیان بەشی بنەتۆوی ساڵی دادێیان بۆ نەماوەتەوەو زستانان پەنایان بردووەتەوە بەر بەڕووی شاخانو کەمێ کەشكو دۆینە کە لە بەرهەمی بەهارانی ئەو چەند سەر بزنەیان ئامـــادە کردووە کە بوویانن . خودی ئەم جۆرە مامەڵەیەی ئەمانە دیارە زۆر جار بووە بەهۆی ئەوە ئەگەر مەلایەکی خواناسی خەڵك دۆستی دڵو دەروون‌پاك لـــە ناوچەکـــەدا بووبێ ، بۆ دەربڕینـــی نارەزاییـــی خـــۆی ناوچەکـــەی بەجێ‌هێشتبێو کۆچی کردبێ وەك نە مەولەوی خۆی ڕووی‌داوە ، وەك لە سەرچاوە کەمەکانی ژیانیا باس‌کراوە .

مەولەوی لە ناوچەیەکی وا کرێنو بێ‌نانو ئاوو ڕزق‌وڕۆزیو ، لـــە بارودۆخێکی کۆمەڵایەتیی‌وای بە هەموو سەنگو ترازوویەك پاشکەوتوودا ،

وەك وتراوە ، لە یەكێ لە ساڵانی نێوانی ١٢١٥ – ١٢٢١ای كۆچی (١٨٠٠ – ١٨٠٧ای زایینی)دا لە دێی (سەرشاتە)ی تاوگۆزی هاتووەتە دنیاوە بەڵام هێشتا منداڵ بووە ماڵی باوكی هاتووەتە دێی (بێژاوە)ی سەر بە ناوچەی هەڵەبجەو مەولەوی لەوێ خراوەتە بەر خوێندنو پاشان ڕێی فەقێیەتیی گرتووەتەبەرو لەم ڕێگایەدا هەڵەبجەو خەرپانیو خورماڵو بیارەو تەوێڵەو پاشان پاوەو مەریوانو سنەو پاشتریش بانەو سولەیمانی گەڕاوەو دیسانەوە لە هەڵەبجە سەقامگیر بووەتەوە . لەو سەردەمەیدا كە بۆ جاری دووەم لە هەڵەبجە لای مەلا سادقی تەوێڵەیی فەقێ بووە ، باوكی كۆچی دوایی كردووەو ئەویش بۆ ژیاندنی براو خوشكە وردەكانی سەردەمێ ناچاری دەست هەڵگرتن لە خوێندن بووە تا پاشان تێهەڵچووەتەوەو چووە بۆ قەڵای جوانڕۆو دیسانەوە چووەتەوە بۆ سنەو لە مزگەوتی بەناووبانگی دارولئیحسان لای شێخ موحەممەد سەعیدی باوكی شێخ قادری موهاجیر بووە بە فەقێو ماوەیەكی زۆر لەوێ ماوەتەوەو ئەنجا دیسانەوە هاتوەتەوە بۆ سولەیمانیو لە سەردەمی ئەحمەد پاشای باباندا كە دۆستایەتییەكی گەرمی لەگەڵی بووە ، لە مزگەوتی مەلكەندی لای مەلا عەبدوڕڕەحمانی نۆتشەیی ئیجازەی مەلایەتیی وەرگرتووە .

مەولەوی سەرەتای مەلایەتیی لە (چروستانە)ی ناوچەی تەورۆڵی دەستپێكردووەو كۆمەڵێ فەقێی ڕاگرتووەو ، دڵی بەو ژیانەی ئەوێی زۆر خۆش بووەو تەنانەت لەوێ باخێكیشی بۆ خۆی ناشتووە ، بەڵام پاشان گواستوویەتەوە بۆ گوندی (گونە)و لەوێشەوە چووە بۆ (كانی كەوە)ی شەمیرانو لەوێیشەوە ئەگەڕێتەوە بۆ ناوچەی تاوگۆزیو تا كۆچی دوایی كردنی لە ساڵی (١٣٠٠)ی كۆچی (١٨٨٢ – ١٨٨٣ی زایینی)دا لەو ناوچەیە ئەمێنێتەوە .

ئەمەی گێڕامانەوە لەبارەی سەرگوزەشتی ژیانی مەولەوی‌یەوە ، لەڕاستیدا بە سەرگوزەشتی ڕاستەقینەو بایەخداری ژیانی دانانرێ ، تەنها بەشێکی هەیکەلی مێژووی ژیانیەتی . مێژووی ژیانی ڕاستەقینە ئەوەیە بتوانێ ئەوەمان بۆ ڕوونبکاتەوە چۆن بوو مەولەوی لە ژیانا بەهرەی هونەری شیعروتنی تیا دەرکەوت ، چیی یارمەتیی‌دا ئەو شاعیرە بەناووبانگەی لێ دەرچێ ، جۆری بیرکردنەوەی ڕاستەقینەی چۆن بووە ، ئەوێ کە لە سەردەمی نالی‌و سالم‌و مستەفابەگی کوردیدا شاعیر بووەو لەپاڵیانا لە سولەیمانی ژیاوە ، چۆن بووە وا بە هیچ جۆرێ توخنی ڕێبازی شیعری ئەوان نەکەوتووە ؟ پێوەندی دۆستایەتیی لەگەڵیان بووە یان ناو بۆ ، لەکاتێکا کە چەند نامەی بە شیعری نێوان ئەوو چەند کەڵە شاعیری دیالێکتی گۆرانیمان لە بەردەستایە ؟ پێوەندی سۆفی‌یانەی ڕاستەقینەی لەگەڵ شێخانی تەوێڵە لە چ ئاستێکدا بووە ، خۆی بەڕاستی تا چ ڕادەیەك بە یەکێ لە ئەهلی تەصەووف دائەنرێ ؟ هیچ نیشانەیەکی باوەڕی بە لایەکی یەکێ لەو هەموو ڕێبازە ئیسلامی‌یە باوانەی کە دیارە زۆر باش لێ‌یان شارەزا بووە لە کتێبەکانیا دەرئەکەوێ یا نە ؟ بۆ ئەم خەڵکە هەموو بە مەولەویی ناوئەبەن ، کەچی خۆی لە شیعرەکانیا لە (مەعدووم) بەولاوە هیچ لەقەبێکی بۆخۆی بەکارنەهێناوە ؟ حەزی لە شیعری کام لە شاعیرانی دیالێکتی گۆران‌و شاعیرانی ئێران‌و تورك‌و عەرەب بووە ؟ بۆچی تائیستا لە پارچە شیعرێکی زیاتر کە بە خەتی خۆی لە کەشکۆڵەکەی مەحموودپاشادا هەڵگیراوە ، دەسنووسێکی‌تری دیار نی‌یە ؟ چۆن بوو لە بەرانبەری ئەو هەموو تەماعنانەبەرەدا کە شازادەکانی ئێران‌و خانەکانی ئەردەڵان لەگەڵیان ئەکردو ئەو هەموو قەدرو ڕێزەیان لێ ئەگرت ، ناوچەی کرێنی تاوگوزی بەجێ‌نەهێشت‌و نەچوە لای ئەوان ؟ ئەمانەو گەلێکی‌تر کۆمەڵە پرسیارێکن لەوانەیە هەندێکیان بە بۆچوونو

لێکدانەوە وەڵامیان بدرێتـــەوە ، بەڵام زۆریان پێویـــستی بە بەڵگەو سەرچاوە هەیە کە مەگەر چۆن ئەگینا لە کوردستانی پاشکەوتووی هەرگیز گوێ بە بەڵگەو سەرچاوەو مێژووی خـۆ نەداوی ئێمەدا ، هەرگیـــز وەڵامیان نادرێتەوەو وادیارە هەروا لەگـــەڵ خولیـــای بیرو دەروونی رۆشنبیرانمانا ئەچنە ژێر گل . مێژووی ژیانی ڕاستەقینەی مەولەوی ، ئەم لایەنە نادیارانەی ژیان‌و ئیبداعیەتی .

شیعر بەر لە هەرچی بەهرەیەکە لە شاعیرداو ، زیاتریش وایە هەر لە سەرەتای ژیانیەوە نیشانەی دەرئەکەوێ . بەم پێیە دیارە مەولەوی‌یش هەر لە منالی‌یەوە بەهرەی شیعروتنی تیا بووەو هەر هیچ نەبێ لە سەرەتای فەقێ‌یەتی‌یەوە ئەم بەهرەیەی خۆی دۆزیوەتەوەو دەستـــی داوەتە تاقی کردنەوەو بەکارهێنـــانی . گەڕانی زۆریشی بە ناوچـــە جیاجیاکانی کوردستانی ڕۆژهەڵات‌و ڕۆژاواداو شارەزابوونی لـــە سروشتی جوان‌و جۆربەجۆری کوردستان لەو ســـەردەمی لاوێتی‌یەیداو ، ناسیاوی پەیداکردنی لەگـــەڵ کـــۆمەڵێکی زۆر لـــە مەلاو فەقێ‌و خەڵکی‌تری ئەدەب‌دۆستو لە توێژاڵە جیاجیاکانی کۆمەڵ‌و، ئاگاداربوونی لە ئەدەبیاتی کـۆنی کوردی‌و فارسی‌و هی‌تر ، زیاتر بووە بە هۆی گەشەکردنی ئـەم بەهرەیەی ، بەتایبەتی کـــە لـــە ماوەی فەقێ‌یەتیدا کۆمەڵێ دۆســـت‌و برادەری دڵسۆزی بەوەفای ڕاستی بۆ خۆی پەیدا کردووە کە هێنانەوە یادو بەرچاوی ڕەوشـــتی دۆســـتانەو بەرزیان‌و چەشـــتنی دەردی دوورکـــەوتنەوە لێ‌یان کاریکی کەمی نەکردووەتە ســـەر ئەو ڕەگەزی سۆزەی بەزەقی لە هەموو شیعرە ویجدانی‌یەکانیدا بەدی‌ئەکرێ . ناسین‌و خۆشویستن‌و هێنان‌و لەگەڵدا ژیان بردنەسەرو پاشانیش کۆچی دوایی کردنی عەنبـــەر خاتوونی ئەفغانیی خێـــزانی‌و ئەو زامـــە قووڵـــەی ئەم

کۆچکردنە ناوەختە کردوویەتیە دەروونی ، ڕەگـەزێکیتری بەهێزبوونی چەکەرەی ئەو سۆزەیە لە شیعری مەولەویدا . چوونە کۆڕی سۆفیانی سافو خۆدانەدەستی پیرانێکی ڕێنموونی وەك شێخ سراج‌الدینو شێخ بهاءالدینی تەوێڵەیش ، بەشبەحاڵی خۆی ، گـوژمێکی نەبڕاوەی داوە بە گیانی شاعیرییەتیو سۆزی شیعری مەولەوی کە بەجۆرێکیوا لە گەلێ پارچە شیعریا دەرئەکەوێ ، ئەوەی ئەیانخوێنێتەوە ، هەر ئەوەندە باش لێیان حاڵی ببێ ، گیانی لەگەڵ خوێندنەوەیاندا ئەداتە شـــەقەی باڵو ئەکەوێتە فڕین . جیهانی سۆفییەتی لەو مەنزڵەیدا کە هێشتا لەگـەڵ دنیاپەرستیو خەڵك بە ناوی خواوە هەڵخەڵەتاندن ئامێتە نەبوە ، پڕە لە خۆداتەکاندنو داشتن لە تۆزو گەردی تەماعو هەڵپەی دنیا پەیداکردنو پەروەردەکردنی دڵو دەروونو ڕووکردنە جیهانێکی بەرزو باڵای خاوێنی بەخەیاڵ دروستکراوی لە واقیعی کـۆمەڵی پڕ لە جەورو ستـەمو ناتەواوییەوە دوور . ئەمە ، بۆ سۆفییان ، ئەبێ بە مایەی پەیدابوونو گەشەکردنی حاڵەتی سۆزێکی بەرز مرۆ مەگەر بە تێدا ژیانو پەیپێبردنو لێتێگەیشتنی ئەودیوی پەردەی ناسـکی پێوەندییەکانی ئـەو جیهـانە ، شارەزای ببێو ، بە ئاگاداربوون لە ناوکوڕۆکی ئەدەبیاتی ئەهلی تەصەوف ، بزانێ شاعیرانی ئەم بەرەیە چجۆرە جیهانێکیـــان بیر لێ کردووەتەوەو ڕەنگاندووە .

لە لایەکیکەوە ژیانی مەولەوی لە ناوچەیەکی کڕێنو کەم نانو ئاوو ، بێهاودەمو هاوزمانی لە ڕازی دڵ ئەیشتووی وەك ناوچەی تاوگـوزی کە هەستێکی قووڵی بە تواناو لێهاتوویو بەهرەمەندیی خۆی کردووەو ، عیززەتی نەفسیشی ئەوەندە بەرز بووە ڕێی نەداوە بەدەنگ ئـەو تەماع

نانەبەرە زۆرانەوە بچێ کە هەندێ لە گەورەگەورانی سەردەمی لـە ئێرانا پیشانیان داوەو ، نانەڕەقەو ئاووداو خەپلەی ئاردی بەڕووی تاوگـۆزیی لەناو ئەو هەژارانەی خزمیا کە لە کۆمەڵێکی فەقیری بێدەم‌وپلی ساوبلکەی کەرەواڵە بەولاوە زیـاتر نەبوون ، لـە ژیانی پڕخێـــرو خۆشیی نزیکی فەرمانڕەوایان پێ باشتر بووەو ، لەگـەڵ ئەوەیشا سەردەمدارانی نزیکی دەوروبەری ، تەنانەت جافەکانیش کـــە چەند لەگەڵیان تێکەڵ بووەو ، بەهۆی ئەو تێکەڵی‌یەوە ، بەم‌بۆنەو بەوبۆنەوە ، چەند پارچە شـــاکاری خـۆی بـۆ وتوون ، کەم‌جـــار نەبێ ، قەدرێکی ئەوتۆیان نەزانیوەو ، گەلێ‌جاریش‌بوون بە هۆی ئازاردانی دڵو بریندار کردنی هەستی ناسکی ، ئەمە حاڵەتێکی خۆ بە نامۆ زانینی لە مەولەویدا هێناوەتە وجوود کـــە بنیادەم ئەو شیعرانەی ئەخوێنێتـــەوە وەك دەرئەکەوێ لەم‌حاڵەتانەدا وتوونی ، وا هەســـت‌ئەکا مەولەوی چووەتە سەر یەکێ لـــە لووتکە بەرزەکانی چیاکانی ناوچەکەی‌و پڕبەدەم بە شیعری پڕســـۆزی بانگی نارەزاییی خۆی بە جیهانی پان‌و بەریندا ئەچریکێنێ .

هەر لەو هۆیانەی کە ئەم ئازاری دڵو دەروونەیان ئەوەندی‌تر بـە مەولەوی سەخت کردووە ، نارەزایی‌یەتی لە هەڵس‌وکەوتی هەنـدێ لـە منداڵەکانی لەگەڵیا ، کە دیارە چەند ستەمە بۆ مرۆیەکی وەك مەولەوی بۆ بەڕێوەبردنی ژیانی کولەمەرگیی خۆی تەنانەت لە منـــاڵی بەری پشتی خۆیشی بەڵێێ بەدەنگەوەچوون نەبیسێ ، وەك لە یەکێ لە نامە لەپاش بەجێ‌ماوەکانیەوە دەرئەکەوێ . ئەم هەموو دەردو ئازاری ســـەخت‌و قووڵی دەروونە لە دواساڵەکانی ژیانیا چەند ئەوەندە زیادیان کردووە . ئەوەتە لەلایەکەوە پیری دەستگیرو فریارەسی دەردی دڵی کـــە شێخی بەهائەددینە کۆچی دوایی ئەکاو ئەویش بەپێی داب‌و نەریتی باو پێوەند

لەگەڵ شێخ حیسامەددینی کوڕی ئەکا کە بە لێکدانەوەی من لە هیچ حاڵێکا لە ئاستێکی ئەوتۆدا نەبوە بتوانێ کەلێنی بە مەرگی شێخ بەهائەددین پەیدابووی لە ژیانیا بۆ پڕ بکاتەوە . پاش ئەوەیش مەرگی عەنبەر خاتوونی ژنی کە وەك بە لاواندنەوە پڕ لە ئاگرو فرمێسكو خوێنی دڵەکانیا دەرئەکەوێ زامێکی ئەوتۆی کردووەتە ڕۆحی ، بە مردن نەبێ لێی ڕزگار نەبوە . دوای ئەوەیش کوێربوونەوەی بینایی چاوانی بە حەوت ساڵ پێش مردنیو ، ئەنجا ئاگرتێبەربوونی کەپرەکەیو سووتانی کتێبخانەکەی ئەوەندەیتر بوون بە سەرباری دەردی دڵیو ، لەمەیش ناڕەحەتتر کەوتنەخواری بەکوێری لە پشتی وڵاخو پشتشکانیو مانەوەی بەو دەردەوە تا مردنی ، ئەوەندەیتر ژیانی لێ کردووە بە دۆزەخێکی ئاشکراو لەبەرچاوو بەردەوام .

لە دیوانی مەولەویدا کەم پارچە شیعریوا بەدیئەکرێ بەسەر هەموو ئەم ڕووداوانەدا ببڕێ . دیارە ئەبێ پاش کوێربوونیشی شیعرێکی کەمی نەبێ نەنووسرابێتەوەو هەڵنەگیرابێ . لە ناوچەیەکیوا وێرانەو پاشکەوتووی لە خوێندەوار دووردا ئەبێ کێ بێ ئەوەندە بەتەنگ پاراستنی کەلەپووری هونەرمەندێکی وەك مەولەویەوە بووبێ تا بەدیاریەوە دانیشێو هەرکاتێ شیعرێکی وت ئەو دەسبەجێ دەسی بۆ بداتە کاغەزو قەڵەمو بینووسێتەوەو بیخاتە کەشکۆڵی شیعرەکانیەوە . ئاشکرایە کەوا بە سووتانی کتێبخانەکەیشی بەشێکی زۆری بەرهەمی فەوتاوە . هەر بۆیەیش ئێستا کە ئێمە بەدوای پاشماوەی مەولەویدا ئەگەڕێین تا ئەمرۆ لە پارچە شیعرێکی زیاتر کە بە خەتی خۆی نووسرابێتەوە هیچ دیار نییە ، ئەوەیش ئەوەیە کە وتمان لە کەشکۆڵەکەی مەحموود پاشای جافدا پارێزراوە ، لەگەڵ ئەوەیشا کە نوسخەی دیوانی نیوەوناتەواوی لە زۆر لا لای ئەمو ئەو دەسگیر ئەبێ .

من له شیعری مەولەویدا گیانێکی نامۆیی له دەوروبەرو یاخیگەری له پێوەندە کۆمەلایەتی یەکان هەست پێ ئەکەم که تەنانەت جاری وا هەیە هەندێ بنەمای باوی مەزهەبی یش ئەگرێتەوە . له مەیدانی سۆفی یەتیشدا وائەزانم بەر لە هەرچی هاوڕێیەتیی پێ خوێندن لەگەڵ شێخ عەبدولڕەحمان ئەبولوەفای کوڕی شێخ سیراجەددین ڕایکێشاوەتە کوڕی سۆفی یەتی یەوەو کردوویە بە مریدی شێخ سیراجەددین و پاشانیش شێخ بەهائەددینی کوڕی . لێرەدا شایانی وتنە ئەمە که شێخ عەبدولڕەحمان ئەبولوەفا خۆیشی بە نیشانەی ئەوەدا کە تەوێڵەی بەجێ هێشتووەو هاتووەتە بەغدا نیشتەجێ بووەو لەوێ کۆچی دوایی کردووەو بە خاك سپێرداوەو ، شاعیرێکی بەرزو بالای زمانی فارسی یشە ، ئەبێ ئەوەندە گرەویدەی سۆفیەتی نەبووبێ ، ئەگینا خۆی له کۆڕی خانەقای تەوێڵە دوور نەئەخستەوە . زیاتر ئەوەی بیری من بەم لایەدا ئەشکێنێتەوە ئەوەیە ئەگەر مەولەوی لەگەڵ ئەوەیشا کە بەسۆزترین شیعری بۆ شێخ سیراجەددین و شێخ بەهائەددین وتووە ئەگەر بە چاوی پیرو مریدی ڕووت سەیری پیری خۆی کردبوایە ئەبوو دوای کۆچی دوایی شێخ بەهائەددین جێی خۆی له پەنای شێخ عومەر ضیائەددینا بدۆزیایەتەوە ، که بە هەرحاڵ له هەموو شێخانی نەقشبەندیی تەوێڵە بۆ شێخیەتی تاقمی مەلاو فەقێ لەبارترو بەجێ تر بووە ، بەلام ئەبێ دان بەوەیشدا بنێم که عەقائیدیەتی ڕووت و گوێ نەدان بە پێوەندی کۆمەلایەتی کارێکی وا ئاسان نی یە لەدەست هەمووکەس بێت . بە هەرحاڵ ئەبێ ئەوەیش بڵێین کە جێ گرتنەوەی شێخ سیراجەددین لەلایەن شێخ بەهائەددینی کوڕیەوە لە تەوێڵەو ، مانەوەی ماوەیەکی شێخ عەبدوڕڕەحمان ئەبولوەفای کوڕی

شێخ سیراجەددین لە تەوێڵەو سەقامگیر نەبوونی شێخیەتی بۆ شێخ ضیائەددین بەتەواوی تا دوای کۆچی دوایی کردنی شێخ بەهائەددین ، ئەمانە هەموو دەوریان بووە لەوەدا کە مەولەوی هەر بە دەوری تەوەرەی تەوێڵەدا بخولێتەوە کە لە سەرەتای فەقێیەتی‌یەوە ڕووی تێ کردووە . لەم مەسەلەیەدا چەندی ڕاست بۆچووبم یا نەچووبم لام ئەوەندە مەتلەب نی‌یە وەك ئەوە کە بتوانم ڕازی ناوەوەی دلی مەولەوی بزانم ، چونکە بە هەرحاڵ هەستی خۆ بە غەریب زانینی مەولەوی لە هەموو دەوروبەری، لای من لە شیعرەکانیا بەئاشکرا دیارەو ، من مەولەوی لە چوارچێوەی پێوەندە کۆمەلایەتی‌یەکانی دەوروبەریا کە لەوانەیە ئەمڕۆ ئێمە گوێ بە زۆریان نەدەین ، بە پیاوێکی ساغو ڕاست ئەزانمو لەبەرئەوە مەتلەبمە ئەم مەسەلەیەم بۆ ساغ بێتەوە ، بەلام لە ولاتێکی وا بێ بەلگەو سەرچاوەی باوەڕ پێ کراویشا ئەوە بە دوور ئەزانم کە ئەم ئاواتەم بێتەدی .

بە موناسەبەتی باسی تەوێڵەو شێخانی تەوێڵەوە ڕایەکم هەیە ئەمەوێ دەری‌ببڕم ، ئەوەیش ئەوەیە مەولەوی وەختە بلێم لە هەموو شاعیرانی کورد لەناو خەلکا ناسراوترو پایەبلندترە . هەرچەند ئەبێ ئەم دیاردەیە بەر لە هەرچی بۆ بەهرەی مەولەوی خۆی بگێڕینەوە چونکە کەسێ خۆی لەخۆیا شاعیر نەبێ دنیا هەموو هەستێ نایکا بە شاعیرو ، دیارە گەڕانیش بە شوێنانێکی زۆری کوردستانا بۆ فەقێیەتی دەورێکی دیاری لە بلاوبوونەوەی شیعری مەولەویدا هەیە ، بەلام پێوەندیشی بە شێخانی تەوێڵەوە ئەو هەلەی بۆ ڕەخساندووە لە ڕێگای ئەو سەدان مەلاو فەقێو مریدی ئەدەب‌دۆستەوە کە هەمیشە پێیان لە تەوێڵە نەبڕاوە ، پەلەوەری شیعری بە هەموو لایەکی کوردستانا بفڕێو بەسەر چلی دلی هەموو ئەدەب‌دۆستێکی کوردەوە بنیشێتەوە .

له كەسانێكم بیستووه ڕەخنەی ئەوەیان له شـــیعری مەولەوی گرتووه كەوا جێ‌پەنجەی شاعیرانی كوردی بەرلەخۆی پێـوه دیاره . من ئەلێم نەك هەر جێ‌پەنجه ، بەلكو جاروبار ڕستەو تەنانەت نیـو بەیت‌و بەیتی تەواوی خەلكی‌تری لەگەل كەمێك دەسكاری‌كردناو وایش‌ئەبێ بێ هیچ دەسكاری كردنێ ، بەلام لەگەل ئیشارەت‌كردنا بۆ ئەوه گـه بەیتی خۆی نی‌یەو هیی كێ‌یه ، ڕاگوێستووەته شیعری خۆیەوه ، یا وێنـــەو بیرۆكـــەی شیعری كەســــێكی‌تری بەجـــۆرێكی‌تر داڕشـــتووەتەوەو بەكاری‌هێناوه بێ‌ئەوەی نیشانەیەكی جێ‌هێشتبێ وابگەیەنێ بە هیی خۆیی له‌قەلەم‌نەداوه ، بەلام كردەوەی‌وا یەكەم‌و بەر له هەرچی گارو پیشەی تەنیا مەولەوی نی‌یه ، كارێكه هەموو شاعیرانی پێشـــوو كردوویانەو ، ئەمه زۆر جـــار به (تەواردی خـــاتر)و جارجاریش بـــه (ســـەریقاتی شیعری) لێكدراوەتەوەو تەنانەت ئەم دوو بابەته بەم دوو ناوونیشانه له بابەتەكانی ڕەخنەی ئەدەبیی كۆن‌و تۆاخنی كتێبەكانی ڕەوانبێژین . بەلام بەش‌بەحالی مەولەوی هیچ ڕەخنەگرێ ناتوانێ ئەوه ڕەچاو نەكا كەوا ئەم دێ بینای شیعری كۆن‌بووی شاعیرێكی پێش خـــۆی هەلدەوەشێنێتەوەو خشت‌و بەردو دەرگاو پەنجەرەو دارو پەردووی له بینای شیعری خـــۆیا بەكاردێنێتەوەو بینایەكی تازەی ئەوتۆی پێ دروست ئەكاتەوه به بەراورد لەگەل شیعری شاعیرانی پێشوودا هینەكەی ئەم وەك نموونەیەكی هونەری میعمـــاری‌و هینەكـــەی ئەوان وەختـــه بلێم وەك قوخی باخەوانێكی كەم‌دەسەلاتی ناو كوێرەڕەزێكی كوردەواری بنوێنێ .

مەولەوی تائیستا كەســـێكی بۆ هەلنەكەوتووه به كەرەســـتەی شارەزایی‌یەكی تەواوەوه له توانای هەلســـەنگاندن‌و نرخاندنی ئەدەبی‌و

دۆزینەوەی ڕەگەزەکانی هێزو بێهێزی لە شیعریداو بە ئاگاداری‌یەوە لـە شیعری فارسی‌و شیعری شاعیرانی کۆنی دیالێکتی، گۆرانیی کوردی بێتە مەیدانی بەراوردکاری‌و بتوانێ هەوڵی ئەوە بدا شیعری لـە پایەو پلەی شایانی خۆیا لەناو شیعری ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی‌و سەرانسەری شیعری جیهانیـــدا دانێ . لـــەم مەیدانەدا بە زمانی چیرۆکنـــووس‌و ئەدیبی پێشکەوتخوازی شەهیدی کورد حەسەنی قزلجی‌یەوە ئەیگێڕمەوە کــە ئەیوت ڕۆژهەڵاتناسی بەناووبانگی ڕووس مینۆرسکی لە ئاهەنگی هەزارەی شاعیری گەورەی فارس ابو القاسمی فیردەوسیدا وتوویەتی : دوو کەس هەن لە ئەدەبیاتی ڕۆژهەڵاتدا پلەی یەکـــەم‌و دووەمیـــان داگیر کردووە ، یەکەم : ئەبولقاسمی فیردەوسی‌و ، دووەم : ســـەید عەبدوڕڕەحیمی مەولـەوی .

ئەدیبی ناوداری کورد سەید طاهیری هاشمیی دەوڵەتاوایی لەبارەی سەبك‌و جۆری داڕشتنی شیعری مەولەوی‌یەوە ئەڵێ :

« هەر گوێگرێکی چاوی دیدەو دڵ ڕوون یەك دوو بەیتی مەولەویی بەرگوێ بکەوێ ، لە سەرەتادا وا گومان ئەبا کە مەولەوی لە شیعردانانا شوێن پێی مامۆستایانی سەبکی هیندیی هەڵگرتووەو دوای ڕێ‌وشوێنی ئەوان کەوتووە ، بەڵام کە دیوانی مەولەویی دەسگیر ئەبێ‌و شیعرەکانی بە زەوق‌و چەشێکی ساغ‌و بێ‌گەردەوە ئەخاتە بەر چەشی ئەدەبیی خۆی ، بۆی ڕوون ئەبێتەوە کەوا مەولەوی سەبکێکی سەربەخۆی هەیەو بەڵکو تەنانەت شـــێوەیەکی نوێیشی داهێنـــاوە . مامۆســـتایانی وەك مەلیکوششوعەرای بەهار کە کتێبی (سبك‌شناسی)ی داناوە ، سەبك‌و داڕشتنی شیعری فارسی‌یان بە چەند بەش دابەش کردووە : ســـەبکی

هیندی ، سەبکی خۆراسان ، سەبکی عێراق‌و ، خواجە حافزی شیرازی‌و کەلیمی هەمەدانی‌و بیدلیان بە مامۆستای سەبکی هیندی‌و ، ئەبولمەجدی سەنائی‌و شێخ فەریدوددینی عەططارو کەسانێکی‌تریان بە مامۆستای سەبکی خوراسان‌و ، نیظامیی گەنجەوی‌و جەمالەددین عەبدورڕەزاق‌و خواجە سەلمانی ساوجی‌و کەسانێکی‌دی‌یان بە مامۆستای سەبکی عێراقی داناوە . بەلام ئەگەر ئێمە بێین شیعری مەولەوی لەبارەی بابەت‌و ناوکەوە لەگەل شیعری ئەمان بەراورد بکەین ئەبینین لە هیی کەسیان ناچێ . لە شیعری کامیان ئایەخترە ؟ دیارە لە هیی کەسیان ، نەك هەر لە هیی کەسیان ئایەختر نی‌یە ، بەلکو ئەلێین ئەنجامی هەرە بەرزو بالای بیری ئادەمزادە . ڕاستەکەی ئەوەیە پایەی مامۆستای مەزن مەولەوی لە شیعرو ئەدەبدا گەیوەتە ڕادەیەك لە شان‌و شکۆو پایەو پلەدا گەورەگەورانی شیعری عەرەبی‌و کوردی بێن بە شان‌و بالای شیعریا هەلبلێن‌و بەخ بەخ‌و ئافەرینی بۆ بکەن »(١) .

جارێکیان لە لێنینگراد لە یەکێ لە ئامۆژگاکانی ئەدەبدا ئەوەندەی ئەو سەردەمە دەسەلاتم هەبوو دەمەتەقێ‌یەك بە ڕووسی بکەم باسی مەولەویم لەناو هەندێ مامۆستاو قوتابیی دوکتۆرادا کرد . قوتابی‌یەکان تێکەل بوون لە ڕووس‌و لە خەلکی ئاسیای ناوەڕاست‌و موغولستان‌و هیندو ئەفغان‌و ، ئەم چوارینەی مەولەویم کە ئەلێ :

بالەخانەی چەم دل دیوانەکەت
بانەناو وە خاك سەر ئاسانەکەت
تکەش عاجز کەرد خەیالت تێشدا
ئازیز بۆ جارێ پا بنیە پێشدا

بۆ قوتابی‌یەکی کورد کە لەگەڵم بوو لێکدایەوە . قوتابی‌یەکە ڕووسی‌یەکی زۆر باشی ئەزانی، داوام‌لێ کرد بە ڕووسی بۆ دانیشتووەکانی لێك‌بداتەوە . دەستی‌پێ‌کردو ماوەیەك خەریك‌بوو ، تێگەیشتم ناتوانێ ئەوە بخاتە دڵی گوێگرەکانیەوە کە چوارینەکە چی ئەڵێ‌و چوێنەیەك ئەخاتە بەرچاو . ناچار خۆیشم بە ڕووسی‌یە سەروگوێ شکاوەکەی خۆم دامەبەری‌و کەوتمە یارمەتی‌دانی‌و تابلۆی دوو بەیتەکەم بۆ یەکالا کردنەوە . قوتابی‌یەکی تاجیکی وتی : من چەند لە زمانی خۆم‌و زمانی فارسی‌و زمانی ڕووسی شارەزام‌و چەندم لە وڵاتی خۆمان‌و لێرە کات بە موتاڵای شیعری ڕۆژهەڵاتی‌و ڕووسی‌یەوە بەسەربردووە وێنەی وا چڕم لای کەس بەدی نەکردووە . مامۆستایەك لە دانیشتووەکان وتی : ئەگەر ئەم دوو بەیتەی ئەو شاعیرەتان بکرێ بە تابلۆ ، ئەبێ بە شێوەی پانۆراما پیشان بدرێ . جا بۆئەوەی ئێوەی گوێگرو دانیشتووی بەڕێزیش بەتەواوی بخەمە بەردەمی ئەم تابلۆیە ، وا لێرەدا بۆتان لێك‌ئەدەمەوە :

مەولەوی ، چاوی خۆی ، بەوپێ‌یە کە بە ناوچاویەوەیەو بەش‌بەحاڵی باڵای بە بەرزی‌یەوەیە ، شوبهاندووە بە باڵەخانەیەکی بەرزی دوو سێ نهۆم ، گریانی چاوەکانی‌و ئاوکردنیشی لەبەر دووریی دۆست شوبهاندووە بە دڵۆپە کردنی خانوو . بوونی وێنەی دۆستیشی لە بەرچاوی شوبهاندووە بە بوونی کەسێك لە ماڵێکدا کە لەبەر دڵۆپەکردنی خانووەکە نارەحەت‌و بێزار بێ . مەولەوی ئەڵێ : باڵەخانەی چاوی ئەوکەسەی دڵی مەجلیس‌و دیوەخانی خەیاڵ‌و یادی تۆیەو سەربانی خانووەکەی بە گڵی بەردەرگای تۆ سواغ‌دراوە ـ مەبەستی ئەوەیە هەمیشە چاوی بەوبەرزی‌یەوە لەئاست دۆستدا ئەوەندە نزمە لەژێر پێ‌یایە ، یا چاوی هەمیشە لەڕێ‌یەتی بۆ چاوەڕوانی کردنی هاتنی ـ ، ئەو باڵەخانەیەی چاوم بەهۆی دڵۆپەی فرمێسکەوە وێنەی تۆی لەناوا نارەحەت‌و بێزار بووە ، وەرە ، وەك چۆن

خانوو که دڵۆپه بکا ئەیکوتنەوەو پێی پیا ئەنێن ، تۆیش به پێ‌نانت بەسەر چاومدا کــه چاوم له بەرپێتەو لەسەر ڕێتایه ، بیکوتەوەو پێی پیا بنێ‌و خۆڵی ژێر پێتی بکه بەسەرا ، با دڵۆپه نەکاو فرمێسکی لێ نەڕژێ ، وەك چۆن دڵۆپەی سەربان به خۆڵ بەســەرا کردن‌و کوتانەوە ئەوەستێ ، بۆئەوەی وێنەت که هەمیشه له ماڵی چاومایه به دڵۆپەی فرمێسکەکانم ناڕەحەت نەبێ . ئەمه کورتەیەکی ئەو تابلۆیه مەولەوی لەو دوو بەیتەدا چڕی‌کردووەتەوەو ، به دەیان وێنــەی‌تری لەم بابەته لــه شیعرەکانیــا ئەکەوێتە بەرچاوی ئەوانەی دیوانی شیعری ئەخوێننەوە .

هەر لەبارەی ئەم دوو بەیتەوە ئەگێڕنەوە مەولەوی خۆی بۆ فەرهاد میرزای مامی ناصرەددین شای قاجاری خوێندوەتەوە که له سنه بووەو مەولەویی لەوێ دیوه . ئەڵێن پاش ئەوە هەموو جارێ فەرهــاد میــرزا مەولەویی به (ئاغەی باڵەخانەی چەم) بانگ‌کردووەو قسەی لەگـــەڵ کــردووە .

لەئەنجامی پەڕەپەڕەکردنی دیوانی مەولەویدا به مەبەستی بابەت‌بەندی کردنی شیعرەکانی ، بۆمان دەرئەکەوێ ئەم بابەتانه بابەته سەرەکی‌یەکانی شیعرەکانینی :

١ ــ باسی سروشت که زیاتر له کەلێنی وەرزەکانی ساڵ‌و بەتایبەتی وەرزی بەهارەوە بۆی چووە .

٢ ــ پێوەندی به شێخانی تەوێڵەوە که گیانی سۆفیەتیی مەولەوی لەم بابەتەیدا به ڕۆشنی خۆی ئەنوێنێ .

٣ ــ دوان لەگەڵ خاسانی خوا به پاڕانەوە لەسەر گۆڕیان یــا بــه ڕووکردنه ڕۆحانی‌یەتیان .

٤ ـ لاواندنەوەی عەنبەر خاتوونی خێزانیو هەندێ کەسی تریش .

٥ ـ پێوەندی بە بەگزادانی جافی گەرمیانو بەتایبەتـی مەحموود پاشـــاوە .

٦ ـ سکاڵا لە چەرخی ڕۆژگارو لە پیریو پەککەوتەییو تەنیاییـی خۆیو بابەتی تری لەم چەشنە .

٧ ـ نامەی بۆ دۆستانی وەك ئەحمەدبەگی کۆماسیو شێخ عەزیزی جانەوەرەییو شێخ یۆسفی نۆسمەییو کەسانی کە .

ئەگەر کەسانێکمان ببن یا لەمەولا پەیدا ببن بیانەوێ توێژینەوەی تێرو تەسەل لە شیعری مەولەویدا بکەن ، دیوانی مەولـــەوی ، بـــە بڵاوکراوەو بڵاونەکراوەیەوە ، مەیدانی گەلێ کاری زانستییانەی بەپێزە . بەر لە هەرچی کارێکی گەورە چاوەڕوانی توێژەرەوانی دوارۆژمانە لـــە مەیدانی ئەدەبی بەراوردکاریدا ، بەراوردی شیعری مەولەوی لەگـــەڵ شیعری کەلە شـــاعیرانی شیعری تەصەوفو شیعـری دۆستایەتـیو شیعری سروشتو شیعری لاواندنەوە بکەن لە سەرانســەری ئەدەبـی ڕۆژهەڵاتی ئیسلامیو بەتایبەتی لە شیعری شاعیرانی دیالێکتـی گۆرانـی خۆمانو شیعری فارسیو شیعری تورکیی عوسمانیدا بـە مەبەسـتی دۆزینەوەو دەسنیشانکردنی لێخواستن یا کارتێکرانو ئەفراندنی خۆیی بۆ یەکەمجار لە شیعری مەولەویدا . ئەمە کارێکە من دڵنیام لە دوارۆژا کە کوردستانیش زانکۆو زانای پایە بلندی وەك هیی وڵاتانی ئەبێ چەنـد نامەی ماجستێرو دوکتۆرای تیا ئەنووسرێ .

ئەندازەی تەتبیقبوونی پێناسە ڕۆژاواییەکان کە شیعریـان پـێ دابەش کردووە بەسەر کلاسیکیو ڕۆمانسیو ڕیالیستیو شتـــیوادا ،

بەسەر شیعری کوردیداو چۆنیەتیی ئەمە لە شیعری مەولەویدا ، یاخود ناساندنی ئەم پێناسانە بە بۆچوونێکی تایبەتیی نوێ کە بۆ شیعری رۆژهەڵات دەس‌بداو بەتایبەتی لەگەڵ شیعری مەولەوی‌یش بگونجێ .

نیشانەکانی شیعری مەولەوی‌و بەتایبەتی گواستنەوە لە بابەتی مەحسووسەوە بۆ میتافیزیکاو ، لە ژیانی پڕ دەردو مەینەتی دنیاوە بۆ ژیانێکی ئارام‌و بێ دەردو نارەحەتی کە مەولەوی لە جیهانی ژیانی ئەبەدیدا دەسنیشانی ئەکا کە لە بەشێکی زۆری شیعری ئەودا دیارن .

هەستکردنی مەولەوی بە نامۆیی خۆی لە جیهانێکی‌وادا کە من بێ‌گومانم لەئاست تواناو بەهرەی خۆیا زۆر بە تەسك‌و تەنگەلانی زانیوە .

بەرفراوانیی جیهانی شوبهاندن لە شیعری مەولەویدا کە لە هەر پارچە شیعرێکیا چەند تابلۆی مەحسووس‌و چەند تابلۆی خەیاڵی بۆ ئەوانە دروست‌ئەکا کە لە شیعری وردئەبنەوە .

یەکێتیی ئینسان‌و سروشت کە بیرێکە زۆر زەق بە شیعری مەولەوی‌یەوە دیارە .

کلۆڵیی ژیانی مەولەوی‌و دەس‌تەنگی‌و قەدرنەزانینی لەلایەن حوکمڕانی‌یە دەرەبەگی‌یەکانی لای خۆمانەوە ، لەکاتێکا کە فەرمانڕەواکانی ئێران‌و ئەردەڵان هەموو هاندەرێکیان ئەخستە پێش تا بچێتە ژێر باڵی ئەوان ، بەڵام ئەو هەرگیز نەیویست لە خزمە ڕەش‌وڕووتەکانی تاوگوزیی خۆی دوورکەوێتەوە ، لەگەڵ پێوەندی بەتینیشیا لەگەڵ مەحموود پاشای جاف‌و حەمە پاشای باوکی‌و ئەو هەموو ناسکە شیعرانەی بۆی نووسیون‌و بەبۆنەی ڕووداوی جیاجیای ژیان‌و مردنی ناو بەگ‌و بەگزادانی جافەوە وتوونی ، هێشتا قەدر نەزانین‌و جێی شایان پێ‌نەدانی‌و دڵ ئازاردانی .

پێوەندی بەتینی لەگەڵ دۆستانو شاعیرانی سەردەم .

بەدووداگەڕانی تاڵی ژیانیو ناخۆ کەیو لەکوێوە هونەری شیعری لەخۆیا هەست پێ کردووەو چۆن گەشەی کردووە . بەمبۆنەوە ئەبێ بڵێم ئەدیبی هەڵکەوتووی کورد سەید طاهیری هاشمی لە دەسنووسێکیا لەبارەی مەولەوی یەوە سەرەتای دەرکەوتنی شاعیریی مەولەوی ئەگێڕێتەوە بۆ سەردەمی خوێندنی لە (پاوە)و کاری سروشتی جوانو ڕازاوەی پاوە لە دڵو دەروونیا کە لە چەند پارچە شیعریشیا ڕەنگیداوەتەوە(٢) .

گیانی نارەزاییو یاخیگەری لە زۆر دابو نەریتو پێوەندی کۆمەڵایەتی لە دەروونی مەولەویدا کە لە پارچە شیعری :

وە خیلافەوەن یارانی سەرمەس

موقتەضای ذاتیی طەبعم هەرچی هەس

دا ئاشکراترین نموونەیمان دەسگیر ئەبێ .

بەبۆنەی باسکردنەوە لەم بەیتە ، ئەبێ بڵێم ئەم تاقە بەیتە کە بابەتەکەی لە بەیتەکانیتری پارچەکەدا پەرەی پێ نەدراوە ، بانگەوازی یاخیگەریو نامۆیی یەکی تا ئەوپەڕی ڕادەیە لە هەموو بەهاو پێڕەوو بیروباوەڕێکی سەردەم .

ئەم بەیتە ئەڵێ : ئەوەی تەبیعەتی من ئەیەوێو داوای ئەکا پێچەوانەی هەموو ئەو شتانەیە کە لە جیهانا هەن .

فەلسەفەکاریو دوان لە ڕازی ژیان وەك لەم چوارینەیدا دیارئەدا :

هەرچی دیت وە چەم شی وە سەفەردا
هەرچی موینی ها نە گوزەردا
کەس حاڵی نەبیو هیچ‌کەس نەفاما :
ئاد پەی چێش ویەرد ، ئێد پەی چێش ئاما ؟!

واتـــە :

هەرچیت دی بە چاو ڕۆیی بۆ سەفەر
هەرچی ئەبینی وا لەســـەر گوزەر
کەس حاڵی نەبوو ، هیـــچ‌کەس نەیفامی
ئەو بۆچی ڕۆیی‌و ، ئەم بۆ هاتەدەر ؟!

لەباوەی هونەری‌یشـــەوە شیعری مەولـــەوی مەیدانی چـەند لێکوڵینەوەی وردو بەربڵاوە . بەکارهێنانی لقەکانی جوانکاری (بدیع) وەك جیناس‌و طیباق‌و تەوریەو مەجازو کینایەو تەشبیەو ئیستیعارەو بەتایبەتی تەشبیهی‌وا کە کۆمەڵێ تەشبیە بداتەبەرو بە یەك تەشبیهەوە نەوەستێ کە من لەم وتارەمدا بە تابلۆکاریم ناوهێناوە ، کاری کەسانێکی شارەزای ئەدەبی کوردو هونەری ڕەوانبێژیی عەرەب‌و ئیسلامەو ، من بێ‌گومانم ئەوەی بۆی بلوێ ئەمە بکا کارێکی گەورە بە ئەنجام ئەگەیەنێ .

ئەمانەی باسم‌کردن سـەردێڕی هەندێ بابەتن کە ئاواتەخـوازم ئەدیبـــان‌و قوتابی‌یانی ئەدەبمان‌و هەموو توێژەرەوە تازەو کۆنەکانمان قورسایی بیرلێ‌کردنەوەیان بخەنە سەر شانیان‌و بەم نزیکانە ئەنجامی کاریان لەم مەیدانەدا بخوێنینەوە .

بەڵام بە هەرحاڵ ئەبێ ئەوەیش بڵێم : تا کورسی‌یەك لە زانکـــۆدا نەکرێتەوە بۆ وتنەوەو لێکوڵینـەوەی دیالێکتی گۆرانی کـــە هەورامیی

ئیستایش بەشێکی نوێیەتی‌و ، تا سوودێکی تەواو لە هەندێ خوێندەوارو شارەزای ئەو ناوچانەی ئەودیومان وەرنەگیرێ کە بەم دیالێکتە ئەدونو بەتایبەتی لەوانەیان لە (ئەهلی حەق)ن بۆ دانانی فەرهەنگێکی بەربلاوی شارەزایانەی دیالێکتی گۆران ، توانای بەشداری لەم کارەدا زیاتر لە سنووری ئەوکەسانە دەرناچێ کە شارەزای کولتووری ئایینی‌و ئەدەبی عیرفانی‌و دیالێکتی هەورامین . بۆیە ئومێدەوارم زانکۆی (سەلاحەدین) بایەخێکی شایان بەم مەسەلەیە بداو تا زووە بیرێکی دلسۆزانەی لێ بکاتەوە .

حەزم‌ئەکرد لەم کۆبوونەوەیەدا دەرفەتم بوایە لە هەرکام لە بابەتە سەرەکی‌یەکانی شیعری مەولەوی پارچەیەك یا زیاترم هەڵبژاردایەو پاش خوێندنەوەی‌و وەرگێڕانی بۆ سەر دیالێکتی کوردی سولەیمانی ، لە وردەکاری‌یەکانی چ لە ڕووی وێنەو ماناو چ لە ڕووی هونەری ڕەوانبێژی‌یەوە کەمێك بدوامایە . بەڵام لامەوایە ئەوە کاری کەسێکە بی‌یەوێ کتێبێك بۆ پێشکەش‌کردنی نموونەی شیعری مەولەوی بنووسێ . لەبەرئەوە تەنها پێنج پارچە شیعر لە بابەتە تراجیدی‌یەکانی شیعری مەولەوی هەڵئەبژێرم سیانیانی بۆ مردنی عەنبەر خاتوونی خێزانی‌و یەکێکیانی بۆ کولۆلیی ژیانی خۆی‌و ئەویانی بۆ کوژانەوەی بینایی چاوانی وتووەو ، بۆتانیان ئەخوێنمەوەو لێکیان‌ئەدەمەوە .

ئەوەی من بزانم لە دیوانە لەچاپدراوەکەی مەولەویدا حەوت پارچە شیعر هەیە هەر حەوتیان بۆ لاواندنەوەی عەنبەر خاتوونی ئەوغانیی خێزانی تەرخان کراون . ئەم حەوت پارچانە ئەوانەن لە دەستنووسەکانی دیوانی مەولەوی بەردەستی باوکما کە شەرحی لە دیوانی مەولەوی کردووە نووسراون . مەولەوی ئەم شیعرانەی بەبۆنەی کۆچی دوایی عەنبەر خاتوونەوە داناوە . لەوانەیە هیی‌تریشی بۆ نووسیبێ‌و دەسی

ئێمە نەکەوتبێ ، یا لە دەستووسەکان‌و لە دیوانە چاپەکەیشا هەبێ ، بەڵام دەستنیشان نەکرابێ کــە بەوبۆنەیەوە نووسراوە . هەرچۆن‌بێ ئەتوانین بڵێین قوولیی ئەم سۆزەی مەولەوی لەم پارچە شیعرانەیدا دەری‌بڕیوە ، نیشانەیەکی ئاشکرای ئەوەیە کە ئەبێ لەپاش کۆچی دوایی کردنی عەنبەر خاتوونەوە تا ئەوڕۆژەی خۆیشی سەری‌ناوەتەوە هەر پارچە شیعرێکی نووسیبێ چەند دڵۆپێکی لە خوێنی جگەری خۆی تێکەڵی ئەو مەرەکەبە کردبێ کە پێی‌نووسیوەو نیشــانەی ڕاچڵەکینی دڵی بە یادکردنەوەی عەنبەر خاتوون بە جووڵەی قەڵەمیــەوە دیار بێ کە بەســەر کاغەزی لێ‌نووسینەوەی شیعرەکەدا ڕۆیبوە :

ئیمساڵ ، نەووەهار چۆن خەزانی سەرد
بەرگی وەردی باغ مەعدووم بەرد پەی هەرد
مشیۆ تاڵەی من خیلاف ئەنگێز بۆ
وەرنە ، کێ کەی دی وەهار گوڵ‌ڕێز بۆ !!
دڵ وە کەچ‌بازیی چەپگەرد بازییش وەرد
جفت ئارەزوو کەرد ، چەپگەرد تاق ئاوەرد
بۆی عەنبەر نە تۆی دەماخم دوور کەرد
فرسەتش ئاوەرد ، هەوای وەبای دەرد
نەی‌چێ ! وە بێ‌بەزم یارانی جانی
کام سەفا مەندەن پەی زیندەگانی ؟!
چون مەزاق تاڵەن جە گردین لاوە
بۆ وە شیرینیی یەك دوو نەواوە :
یەکێ یەکجاری تاونۆمەوە
ئەو یەك لاونۆم ، یاونۆمەوە ..

مەولەوی ئەڵێ : بەهاری نوێی ئەمســـاڵ بۆ من بەهار نەبوو ، پایزێکی سارد بوو . لە پایزا گەڵای دار ئەوەرێ‌و ئەکەوێتە بنی دارو بـا بەملاو لادا بڵاوی ئەکاتەوە . بەڵام لە بەهاری ئەمساڵی منا نەك گـەڵای دار ، بەڵکو پەڕەی گوڵی باخی ژیانی من با بردی بۆ هەردی گۆڕســتان‌و کردی بەژێر گڵەوە .

دیارە بەختی من وای لە چارە نووسراوە بەپێچەوانەی سیستەمی سروشت بێ ، ئەگینا کێ دیویەو کەی‌و لەکوێ دیویە گوڵ لـــە بەهارا بوەرێ ؟

دڵ بە تاقمانەجووتی گەردوون هەڵخـــەڵەتاو کـــەوتە یاری‌کردن لەگەڵیاو بەتەمای ئەوەبوو لێی‌بەرێتەوە ، ئارەزووی لە جووت بوو کـە ژیانی پێکەوەی مەولەوی‌یە لەگەڵ عەنبەر خاتوونی ژنیا ، بەڵام ئەو تاقی هێنا کە ئەوەتە عەنبەر خاتوونی لێ سەندەوەو بردیەوەو ئەم بەتەنهـــا مایەوە بۆ خۆی .

هەوای تاعوونی دەرد فرسەتی هێنا بۆنی عەنبەر خاتوونی لە لووتم دوورخستەوە .

جا توخوا کـە عەنبەر خاتوون ڕۆیی‌و من بۆخۆم بەتەنها مامەوە ، ئیتر ئەبێ مان ، بێ بەزمی ژیان لەگەڵ دۆستی گیانی‌بەگیانی ، چ تـام‌و لەزەتێکی تیابێ ؟ دەسا کاکی شمشاڵژەن ، لەبەرئەوەی ژیان تاڵ بووەو لە تاڵی بەولاوە هیچ تامێك لە دەمی دڵما بەجێ‌ناهێڵێ ، وەرە ، من ئەمە ئیتر ڕۆژی قیامەتمە ، وەك چۆن لە ڕۆژی قیامەتدا ئیسرافیل دووجار فوو ئەکا بە کەڕەناکەیا ، بە یەکەمیان هەرچی زینـــدووە ئەیانمرێنێ‌و بەویشیان زیندوویان ئەکاتەوە ، تۆیش وەرە بە شمشاڵەکەت دوو بەزمی خۆش‌و شیرینم بۆ لێبدە ، بەزمێکیان بەتەواوی بمتوێنێتەوەو بمباتەوە

بۆ جیهانی نەبوونو ، ئەویشیان لەو جیهانی نەبوونەدا لەگـەڵ یاری لەدەستچووم یەکمان پێ بگرێتەوە .

ئەمە یەکێ بوو لەو پارچە شیعرانەی مەولەوی عەنبەر خاتوونی پێ لاواندوونەتەوە . ئیتر ئێوە بێن بۆخۆتان لـەو موفارەقاتـە وردببنەوە ئەو لەم شیعرەیا هێناونیەتە ئاراوەو ، سەرنجێ بدەن وێنەی شاعیرانەی چەند بەرزو باڵای دروستکردووەو ، بە ئەدەبی رۆژهەڵاتی ئیسـلامیدا بگەڕێن بزانن ئەمە شاکاری خۆیەتی یا کەرەستەو داروپەردووی بینـای شیعری کەسێکی کەیە هێناویەو بۆخۆبی دارشتووەتەوە ؟

لێرەدا بە موناسبی ئەزانم بەگوێرەی ئەو بەرنامەیەی من بۆخۆمی جێبەجێ ئەکەمو هەوڵئەدەم لە شیعری شاعیرانی کورد خۆیان چـەند لایەکی مێژووی پێنەزانراویان بدۆزمەوە ، وەك لە سەرەتای (شـیرینو خوسرەو)ی (خانای قوبادی)و لـه کتێبی (نالی لـه کلاورۆژنەی شیعرەکانیەوە)دا کردوومە ، لەم پارچە شـیعرەی مەولەویشدا ئەوە بەدیئەکەم کە عەنبەر خاتوونی خێزانی لە سەرەتای بەهارداو بە نەخۆشیی تاعوون مردووە .

مەولەوی لە پارچە شیعرێکیتریا ئەڵێ :

ئەدای پەشێویی حاڵاتی جەستەم
دوورەن جە تەحریر خامەی شکستەم
بەڵام (مەعدووم) هەرس دیدەش جۆش وەردەن
ناعیـلاج خامەش وە دەسـگیر کەردەن
پەلەپەل پێکان پەڵ وە خامەدا
یەك فەرد رەقەم کەرد وە رووی نامەدا :
ئیسـە دیدەی دڵ دیوانەکـەی وێت
نە یێخی ناودا مەگێلۆ پەرێت

. . ئەڵێ : قەڵەمی شکاوم زۆر لەوە بێدەسەڵاتترە کە بتوانێ باسی پەشێویی حاڵی گیانو لەشم بە خوێندەوارانا بگەیەنێو بیخاتە سەر کاغەز . بەڵام من لەگەڵ ئەوەیشا چارم ناچارە پەنای بەرمەبەر چونکە فریادڕەسێکی لەو بەولاوە شک نابەم . چاوم لەبەر فرمێسک کوێرایی داهاتووەو هیچ نابینێو ڕێ دەرناکا بێم بۆ لات ، لەگەڵتا بمرم ، ناچار پەلئەکوتم دارێکم بەردەس کەوێ بیکەم بە دارعاسای دەستمو تۆی بێ بدۆزمەوەو ڕێی پێ دەرکەم بێم بۆ لات ، تەنها قەڵەمەکەمم دەسگیر بووە ، لەبەرئەوە کە کوێرم توانای هاتنم نەبوو ، ناچار ئەم بەیتەم بە قەڵەمەکەم نووسی ، ئەڵێم ئێستا دۆستە دڵ بە یادت ئاوەدانەکەت کە وێنەت هەمیشە لە ناوچاوپایەتی ، لە بنئاوی دەریای فرمێسکا بە قەڵەمی دارعاسای دەستی بۆت ئەگەڕێ .

ئەمەیش پارچەیەکی تری شیعری مەولەوی بوو لە لاواندنەوەی عەنبەر خاتوونی خێزانیا . هەروەک چۆن مەولەوی لەبەر پەرێشانیی خۆی نەیتوانی باسی دەردی دڵو دەروونی بخاتە سەر کاغەزو ، قەڵەمەکەی لەوە بێتوانتر زانی کە ئەو کارەی بۆ بکا ، منیش سەدجار لەو بێدەسەڵاتترم لەوەدا کە بتوانم بە لێدوان لە ناسکیو وردیو شاکاریی ئەم وێنەیەی مەولەوی بکۆڵمەوەو ئەڵێم تەنها ئەو ئەندازە لێکدانەوەی مەعنایە بەش بەحاڵی من بەسەو لەوە زیاتر ناتوانم هەنگاوێ هەڵێنمو ، ئەوەیش ئەڵێم کە بەلامەوە وایە مامۆستا گۆرانیش ئیلهامی لە یەکەم بەیتی ئەم پارچە شیعرە وەرگرتووە کە وتوویە :

هەرچەن ئەکەم ئەو خەیاڵەی پێی مەستم ،
بۆم ناخرێتە ناو چوارچێوەی هەڵبەستم !

لێکدانەوەی دەروون ، قسەی زمانم :
بۆچی وەها دوورن لە یەك ؟ نازانم !

مەولەوی لە پارچە شیعرێکی‌تریا ئەڵێ :

گەرد ئالوودەن دەور مەزاری لەیلی
ئاوپاشی‌و مالاش لازمەن خەیلی
خادیمیی توربەت نازك ئەندامان
پەی دیدەو موژگان (مەعدوومی) نامان
ئاوپاشیی ، ڕەوپەی دیدەی نەم‌دیدەم
مالاش ، وەزیفەی موژەی نمیدەم
گەردێ نیٖ وە ڕووی یانەی نۆشەدا
یا خەوشیٖ وە حەوش عەنبەر بۆشەدا
پاسی نازکیی لەیل یاگەی وێشەن
جای موشاهەدەی قەیسی دڵڕێشەن
بەڵ بالای نالاش وە صەد خەم‌و چەم
باز وینوون بیٖ‌خەم وەی چەم یا ئەو چەم
(مەعدووم) ! تاوی یاو دووری زۆر ئاوەرد
تاویاو بینـای قسەی پەشێو گەرد
ماخۆلیای یاو ئێنە خەدێشەن
وەرنە ئەی خەیاڵ پەرێشان چێشەن
فەسلی وەسڵی بەزم خاصەی نەدیمان
خاوێ بیٖ ویەرد ، دیمان نەدیمان

بەتالەن هەوای دۆسی کۆچ‌کەردە
مەحالەن ئامای عومری ویەردە
بنیش بە گێجاو دەریای بێ‌پەیدا
نە گۆشەی حوجرەی سەفینەی مەیدا
ڕووت ، ڕووت ، ئەو جیلوەی ستارە کەر پاس
با خودا وە ئیخلاص ، ناخودا مەناس
تا بادی مراد نە پێوارەوە
کەی بنۆت ئاخر ئەو کەنارەوە .

مەولەوی ئەڵێ : دەوروبەری زیارەتگای لەیل تۆزی لێ نیشتووە که ئەوەتە تازە مردووەو گۆڕی بۆ هەڵکەنراوەو خۆڵی بەسەرا دراوەتەوە ، لەبەرئەوە پێویستە گسك بدرێ‌و ئاوڕشێن بکرێ . ئەم گسك‌دان‌و ئاوڕشێن‌کردنەیش خزمەتکارێکی ئەوێ هەمیشە ئەم ئەرکە بەباشی بەجێ‌بێنێ . جا مادەم گۆڕ گۆڕی لەیل بێ ، کێ لە چاوو برژانگی قەیسی دۆست‌و دڵداری لەیل کە بەسەر سەریەوەن‌و بە گەوره دائەنرێن ، باشتر بتوانێ‌و هەقی ئەوەی هەبێ دابنەوێتەوەو بێتە بەری پێ ، ئەویان بە فرمێسکەکانی ئاوڕشێنی بکاو ئەمیشیان تەڵەکانی خۆی بۆ بکا بە گسك‌و سەر گۆڕەکەی بۆ بماڵێ ، تا تۆز لە ماڵ‌و مەنزڵی نوێی نەنیشێ‌و پووش‌و پەڵاش لە حەوشەی عەنبەر بۆی بۆن‌خۆشیا کە بۆنی عەنبەری لێ دێ چونکە خۆی عەنبەرە ـ کۆنەبێتەوە . . ئەمە زۆر پێویستە چونکە پاس‌کردن‌و ڕاگرتنی ناسکیی لەیل‌و نەهێشتنی گەردگرتنی مەنزڵ‌و ماوای کارێکی بەجێ‌و پەسەندە لەبەرئەوە کە قەیسی لەیلا هەر لەو شوێنەدا ئەتوانێ تەجەللاو تیشکدانەوەی لەیلەکەی بە چاوی خۆی ببینێ‌و بیهێنێتەوە یادو بەرچاوی کە هیچ پەردەیەك لەنێوانا نەبێ ڕێی بینینی

لێ بگرێ ، پەردەکەیش یا فرمێسکی چاوەکانی خۆیەتی کە ناهێڵی ببینێ یا پڵ‌وپووشی سەر گۆڕەکەیەتی کە ئەو دائەپۆشێ‌و مەیدانی بینینی نادا ، جا کە بە ڕشتنی فرمێسکەکانی بەسەر گۆڕەکەیا بەری چاوی خۆی ڕۆشن کردەوەو ، بە گسکدانی سەر گۆڕەکەیشی بە گسکی بژانگەکانی پڵ‌وپووشی بەسەریەوە نەهێشت ، ئیتر هیچ لەئارادا نامێنێ ڕێی لێ بگرێ تەجەللای ئەوی بۆ دەرکەوێ‌و بگاتەوە حوزووری . ئەم خۆ بە کەم گرتن‌و سەرو چاو خستنە سەر خاکی گۆڕە ڕێگای گەیشتن بە کەماڵی دیداری یارە ، بەڵکو بەم خەم‌خواردن‌و چەمینەوەو داوێنەوەیە جارێکی‌تر بێ‌خەم‌خواردن‌و چەمینەوە پێی‌بگەمەوەو بە چاوی سەر بێ یا بە چاوی دڵ ببینمەوەو پێی بگەمەوە .

جا پاش ئەم خەیاڵ‌کردنەوە وردانە ئەگەڕێتەوە بۆ جیهانی واقیعی پڕ تاڵ‌و سوێری‌و ئەڵێ :

تای لەرزوتای دووری لە دۆست گری سەندووەو خستوومیەتە وڕێنەکردن‌و قسەی بێ‌جێ‌و بێ‌سەروبن . ئەمەش خاسیەتی لەرزوتا گرتنە ، ئەگینا ئەگەر وانەبێ ئەم قسە پەرت‌و بڵاوانە لەکوێوە دێن ؟! سەردەمی وەسڵ‌و دیدارو گەیشتن بە دۆست سەردەمێ بوو بەسەرچوو ، ئیتر ناگەڕێتەوە .. خەوێ بوو دیمان‌و نەماندی .. ئارەزووی گەڕانەوەی دۆستی کوچ‌کردوو خەیاڵێکی بەتاڵە هەرگیز نایەتەدی . تەمەنی بەسەرچوو هەرگیز ناگەڕێتە دواوە . بۆیە ئەبێ ڕازی بین بەوەی ڕوویداوەو لەوە بەولاوە چارەیەك نی‌یە . بۆ خۆت لە گێژاوی دەریای بێ‌بنی خەم‌و مەینەتا سەقامگیر بەو لە گۆشەی ئووری کەشتیی سەرخۆشیی ڕازی‌بوون بە قەزاو قەدەری خوادا پاڵی لێ‌بدەرەوە ، بۆ هەرکوێ ئەڕواو لەکوێ لەنگەر ئەخا ئارەزووی خۆیەتی ، وەك چۆن

کەشتی‌یەوان ئەڕوانێتە ئەو ئەستێرە مەبەستەی لە گۆشـــەو کەناری ئاسمانەوە دەرئەکەوێ‌و ڕووی ڕێ‌کردنی خۆیی پێ دەسنیشـــان ئەکا ، تا بەسەر پشتی دەریای بێ‌کەنارەوە سەری لێ نەشـــێوێ‌و ڕێی خـــۆی ون‌نەکا ، تۆیش ڕووی خۆت لە ڕووکردنە هەر شتێکی لاوەکی ڕووت‌و خاوێن بکەرەوەو ڕووبکەرە ئەو ئەستێرەی نووری خوایـەو ، لەگـــەڵ خوای خۆتا ساغ‌و پاک‌و بێ‌گەرد بەو (ناخودا) واتە کەشتی‌یەوانی ژیانی دنیایی مەناسە ، کە هەرگیز بە (خودا) نابێ ، تا بای مەیلی خودا لەپڕ لە باوەزگەیەکی نادیارەوە هەڵئەکاو کەشتیی ژیانت بەرەو کەناری ژیانی هەمیشەیی وەرئەچەرخێنێ‌و لەنگەری پێ‌ئەخا ، ئیتر هیچ پێوەندێکت بەم ژیانەوە نامێنێ‌و ئەڕۆیتەوە بۆ جیهانی بەدیمەن نەبوونی‌و لەڕاستیدا بوونی ڕاستەقینە ، لەوێ لەگەڵ دۆستی کۆچکردووت لە نەبوونیدا یا لە بوونی ڕاستەقینەدا پێکەوە یەکئەگرنەوەو لەم جیهانە پڕ دەردو مەینەتە ڕزگار ئەبی .

ئەمانە چەند نموونەیەک بوون لـە نیشـــانەی قووڵیی ئەو زامەی مەرگی عەنبـــەر خاتوونی هاوڕێی ڕێگای دوورو درێژی ژیـانی پـڕ کوێرەوەری‌و نەدارایی‌و بێ‌هاوزمانی‌و نامۆیی لە موحیـــت‌و دەوروبەر کردنیە دڵ‌و دەروونی ئەم هونەرمەندە بلیمەتە . جا کـــە پاشان دەردی کۆچی دوایی شێخ بەهائەددینی هاوڕێ‌و پیرو مورشیدو دەرگای دڵ بۆ جیهانی سۆفیەتی والاکەرەوەیشی ئەچێتە سەرو ، پاشتریش لە بینایی دیدە بێ‌بەش ئەبێ‌و کتێبخانـــەو دیوانی شیعرەکانیشی ئەسووتێن‌و ئیتر مەیدانی موتالاو نووسین‌و دەرزوتنەوەی وەک جاران‌و لەســـەرنووسینی فەلسەفەی ئیسلامی بۆ فەقێکانی نامێنێ‌و ، لەو شاخە ڕەقەن‌و سەخت‌و اکرێنانەی تاوگۆزی‌دا دوور لە ئاوەدانی‌و دوور لە هاوڕازو هاودەنگ‌و لە

کەسێك لێی تێبگاو لە دەردی حاڵی ببێ‌و قەدرێکی بزانێ‌و بارێکی ژیانی تاڵ‌و سوێری لە سەرشـــان بۆ ســـووك بکا ، بەم هەموو دەردانەوە ئەتلێتەوە ، ئەبێ خۆمان لێکی بدەینەوە ئەوەندەی چەند بەمۆو زمناکـۆو قەوالی خەم بەسەر دڵیەوە بووە بە بارو ، چی بووە چەکامەیەکی وەك ئەم چەکامەیەی بۆ ئیلهام کردووە کە ئەڵێ :

من خەریکی مێش زامی جیایی
نیشتەی گۆشەی تار مزگیی تەنیایی
گا مەشغوولی زام ، گا خەریکی دەرد
گا ڕەفیقی خەم ، گا هەناسەی سەرد
گا سەر مکەرۆ هوون نە چەمەی چەم
گا گا مویەرۆ سیلاو نە دیدەم
گا زامی ناسـۆر هیجران مدۆ چڵ
گا یاوۆ وە عەرش ئاهـو ناڵەی دڵ
گا نێشی دووری مدۆم ژاری مار
گا تیری فیراق مکەرۆم لەتار
نە هاوزوانێ دڵداریم کەرۆ
نە هاوقەتارێ دەسباریم دەرۆ
نە حەکیمێوەن کەرۆ دەوای دەرد
نە طەبیبێوەن جە دڵ لادۆ دەرد
سا ئیسە ، ساقی ، جەمین جامی جەم
وادەی ئاماتەن وە بانی دیدەم
دەورێ دەر وە جام بادەی پڕ جە مەیل
بەڵ دەروون جە مەی باڵات بۆ کەیل

چە ماسیوای تۆ فاریغ بۆ حالم
بەڵ نەدۆم ئازار شوومی خەیالم
یەك دڵ بوو چەنی عەشقی دیدارت
گیان کەروو فیدای دیدەی خومارت

ئەڵێ : من کە لە سووچی تاریکی مزگەوتی تەنیاییدا دانیشتووم ، بە ئێش‌و زامی بێ‌کەسی‌و جیایی لە دۆستەوە گرفتارم . تاوێ خەریکی زامی دڵ‌و ، تاوێ خەریکی دەردو ئازاری گیانم . تاوێ هاوڕێی خەم‌و ، تاوێ هاودەنگی هەناسەی ساردم . تاوێ خوێن لە سەرچاوەی چاوم ئەڕواو ، تاوێ لافاوی فرمێسکی لێ دێ . تاوێ زامی بەناسۆرکەوتووی دووری لە دۆست چڵ‌ئەدا لە دڵماو ، تاوێ هاوارو ئاهـو نزوولەم ئەگاتە عەرشی کردگار .. تاوێ ئازاری دووری لە یار ژاوی مارم دەرخـوارد ئەداو ، تاوێ تیری فیراق ئەنجن ئەنجنم ئەکا ... نە هاوزمانێ شك‌ئەبەم دڵم بداتەوەو ، نـە هاوکاروانێ هـەیە دەسـتێکم بۆ بداتە بارەکـەم ڕاستی‌کاتەوە لەگەڵما . نە حەکیمێك هەیە تیمـاری دەردم بکاو ، نـە چارەسەرکەرێك دەسگیر ئەبێ دەردێ لە دڵم دەربکا .

لە حاڵێکی ئاوا سەخت‌و دژوارا ، دەسم دامێنت کاکەی مەیگێڕی ئەجەل کە مەبەستی لە خوایە ، وادەو سەعاتی ئەوەیە بێی بگەی بەفریام‌و بە بانی چاوانم بێیتەلام ، بە بادەی پڕ لە مەیلەوە خوایێکم بەدەورا بدەیت‌و پیاڵەیەکم بۆ تێ‌بکەی ، بەڵکو ئەمە خوایە دڵ لە مەیلی باڵای تۆ کەیل ببێ‌و لە تـۆ بەولاوە خەیاڵی کەسم لـە دڵا نەمێنێ‌و ، ئیتر غایلەو خەیاڵاتـی شوومم ئازارم نەداو لەگەڵ عەشقی دیدارت بەك‌دڵ ببم‌و گیانم بکەم بـە قوربانی دیدەی خومارت ..

یــا ئەڵێ :

خامەی سەراوێز نە چای سیایی
مرێزۆ ئەسرین شەکوای جیایی
نامەی صەد شکەنج وەهەم پێچوەردەن
چون من سەرتاپاش شکستەی دەردەن
دەوات دووی سیاش جە دەم مخێزۆ
نامە سیاخاك وە سەر مرێزۆ
دەوات دووی دەروون گێجدان وە هەمدا
لیقە وێش کێشان وە لیتەی خەمدا
خامە شەقوەردەن ، دەم مکەردەوە
زار زار منالۆ وە دەم دەردەوە
موات : هەی ئاوات واستەکەی جەستەم
هەی مۆمیاییی پێشەی شکستەم
کام زام بی جە تۆ من نەویم نصیب
جەفا هەر وە من ، وەفا پەی رەقیب
زامان ئاونان هووناوان جۆ جۆ
دەرد وە بانی دەرد یە جە دووریی تۆ
بریان تای ڕیباب قافیــە خوانیم
نەمەندەن تاقەت عیبارەت زانیم
دەمەی هەناســەی گەرمی نارەکەم
نە کوورەی دەروون پڕ جەخارەکەم
ئایر دان حوجرەی دڵەی پڕ دەردم
سۆچنان کیتاو مەجموعەی هەردم

واتە : قەڵەمی سەر بەناو چاڵی ڕەشی شیشەی مەرەکەبی ڕەشا داهێشتوو ، لەتاو دووریی دۆستان دڵۆپی فرمێسک دائەوەرێنێ . ئەو نامەیەی کە بۆت ئەنووسم ئەوەندەی هاواری دەردو ئازار تیایە ، وەک خۆم سەرتاپای تێکشکاوەو صەد جار قەدکراوەو چرچ‌ولۆچی تێ‌کەوتووە . دەواتی واتە شیشەی مەرەکەبەکەم دووکەڵی ڕەشی لە دەم دێتە دەرەوەو ، نامەکەم خۆڵی ڕەش ئەکا بەسەر خۆیا . ڕستەی یەکەم ئیشارەتە بۆ ئەو هەڵمەی هەندێ‌جار لەناو شیشەی مەرەکەبی ڕەشەوە دیارەو ، ڕستەی دووەمیش ئیشارەتە بۆ ئەوە کە جاران کە خەڵکی بە قەڵەم‌و مەرەکەب ئەیان‌نووسی کە خەتەکە زوو وشک‌نەئەبووەوە ، خۆڵێکی وردیان ئەکرد بەسەر خەتەکەدا بۆئەوەی تەڕایی مەرەکەبەکە هەڵمژێ‌و زوو وشکی‌بکاتەوە . دووکەڵی ڕەشی ناو دەروونی دەواتی پێ‌نووسینەکەم گێژئەخواو لیفەکەی ناویشی خۆی لە لیتەی ڕەش هەڵژەندووە . ئەمەیشی ئیشارەتە بۆ ئەوە جاران کە بە مەرەکەبی ڕەش ئەیان‌نووسی‌و یەکێ لەو مایانەی مەرەکەبی ڕەشیان لێ دروست‌ئەکرا دووکەڵی ڕەشی قوتیلەی نەوت بوو کە هەموو چینی هەژارو بەشێکی زۆری چینی ناوەڕاستیش هەر ئەوەیان هەبوو شەوی تاریکی پێ ڕۆشن بکەنەوە ، وتم جاران کە بە مەرەکەبی ڕەش ئەیانووسی پارچە پەڕۆیەکی تایبەتی‌یان ئەخستە ناو شیشەی مەرەکەبەکە پێ‌یان‌ئەوت لیقە ، بۆئەوەی کە قەڵەمیان پیا کردو تەڕ بوو لیقەکە نەهێڵێ قەڵەمەکە مەرەکەبێکی زۆر لەگەڵ خۆی هەڵگرێ نەوەک بڕژێ بەسەر قاقەزەکەدا . قەڵەم درزی بردووە ، وەک دەمی کراوە وایە دەم‌ئەکاتەوە بۆ هاوارو گریان‌و کوڕووزانەوەو بەدەم دەردەوە ئەناڵێنێ . جاران کە قەڵەمی قامیشیان بەکارئەهێنا نووکەکەیان ئەکرد بە دوو کەرتەوە تا مەرەکەبەکە بەنێوان درزەکەیا بێتە سەر قاقەز.جیرەیەکی باریکیشی لێ ئەهات ، ئەوەیش ناڵینەکەیەتی . ئەیوت : هەی ئلواتەکەم!

هەی دەرمانی ئێسکە شکاوەکانی لەشم ! کام زام بوو بە هۆی تۆوە نەهات لە گیانم .. تا ئەڵێ : ژێی مۆسیقای شیعر خوێندنەوەم پچڕاوە ، توانای ڕستە داڕشتنو زانینی نەماوە ، دەمەی هەناسەی گەرمی تارەکەم لە کوورەی دەروونی پڕجەخارمەوە بەرزوبووەوەو ئاگری بەردایە حوجرەی دلی پڕ لە ئازارمو کەشکۆلی کۆمەڵەی شیعرەکانمی سووتاند .

مەولەوی لەم پارچە شیعرەدا قەڵەمو مەرەکەبی بەجارێ خستەکار بۆئەوەی بە بەشەکانیانەوەو بە خاسیەتەکانیانەوە هەموو نیشانەی دەردو ئازاری ئەو بکەیەنن . ویستیشی بڵێ ئەوەندە بەدبەختم سووتانی دەفتەری شیعرەکانم لە بەدبەختیی خۆم بەولاوە لەبەر هیچ نەبوو . من هەر لە ڕۆژی ئەزەلا خوا بە کوڵۆڵو بەدبەختی خولقاندوومو ، هەر لەمەشەوە بوو شیعرەکانیشم بوون بە خۆراکی بڵێسەی ئاگر . بۆیە سیاچارەییی من بە هیچ چار ناکرێو تا نەمخاتە دووتوێی گڵو پشت بەردی ئەڵحەد ، یەخەم بەرنادا .

گوێگرانی ئازیز !

حەزم ئەکرد زۆرترم لە شیعری مەولەوی بۆ بخوێندنایەتەوەو بەم توانە کەمو کورتەی خۆم پەردەم لەڕووی هەندێ ناسکیو وردبێژیو ڕەوانبێژیی ئەو هونەرمەندە کوردە دڵ بریندارە بۆ هەڵدانایەتەوە کە ئێستا نازانین ئاخۆ تەنانەت شوێنەواری ئارامگا ئەبەدییەکەی ماوە یا نەو ، و شکەکەڵەکێكو پیرە داربەڕوویەکی بە چەند تیلمە پەڕووی سەوزەوە بەسەرەوەیە ، یا ئەبێ لە دواڕۆژا دەسەودامێنی پاشماوەی کەسانێکی جاران خەڵکی ئەو ناوچەیە ببین دەسمان بگرنو بمانبەنە سەر پارچە عەرزێکی ئەو چیایەو بڵێن قەبرەکەی مەولەوی لێرەدا بوو ..

بەلاَم ئەگەر لە من ئەپرسن ئەلَێم : ئارامگای مەولەویمان بۆ دەسنیشان بکرێتەوە یا نە ، ئێمە مەولەوی بە گۆڕدا ناناسینەوە ، بەلَکو هەر لە بنەڕەتەوە مەولەوی بە مردوو نازانین . تا ، گۆران واتەنی ، کوردێ ماێ بە چیای بەرزەوەو ، تا وشەیەکی جوانی کوردی لە زاری کوردێ بێتەدەرو ، تا شاعیرێکی کورد بتوانێ شیعرێکی جوان بلێ‌و ، تا ناوی مەولەوی لەسەر لاپەڕەی کتێبێك‌و لە دووتوێی دلی کوردیکی عاشقی سروشتی ڕەنگینی کوردستانا بمێنێ ، مەولەوی هەر ماوەو هەر ئەمێنێ(٣) .

---

(١) پێشەکی‌یەکی فارسیی سەید تاهیری هاشمی کە بۆ دیوانی مەولەویی نووسیوەو لەگەلَ دەسنووسی دیوانەکەدا بە خەتی خۆی ، وەختی خۆی ، بۆ باوکمی ناردووە .

(٢) سەرچاوەی پێشوو .

(٣) لە کاتی لەچاپدانی ئەم کتێبەدا وردە دەسکاری‌یەکی سێ — چوار شوێنی ئەم وتارەم کردووە .

پێڕەس

لاپەڕە	بابـەت
٣	پێشـەکی
٦	بەرنامەی میهرەجانی مەولەوی .
٨	وتاری مامۆستا مصلح مصطفی الجلالی .
١٠	صۆفی‌گەریی مەولەوی ـ ئەمین نەقشبەندی .
٢٨	مەولەوی‌و عەقیدەکانی ـ فاتح عبدالکریم .
٤٦	گەشتێك بە ئاسۆی خەیاڵی مەولەوی‌دا ـ محمد امین حبیب .
٦٤	مەولەوی‌و هەڵسوکەوتی لە دەوروبەردا ـ لەیلان .
٦٧	شاعیرێتیی مەولەوی ـ ڕەووف عوسمان .
٩٤	مەولەوی : بەرهەمی‌و شتێك دەربارەی سروشت ـ د. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ .
١٤٢	تاوێك لەگەڵ ستایش‌و خەلسەکانە مەولەویدا ـ خەسرەو جاف .
١٥٢	کێشەی پاکژبوونەوە لە شیعری مەولەویدا ـ ئومێد ئاشنا .
١٦٣	بۆ مەولای شاعیران مەولەوی ـ حەسیب قەرەداغی .

لاپەڕە	بابــەت
١٦٦	هەندێ لە سەرگوزەشتە خۆشەکانی مەولەوی – کامیل ژیر .
١٨١	لە یادی میری شاعیران مەولەویدا – عوسمان محەمەد هەورامی.
٢٠٣	باسکەمەلەیەك لەنێو دەریــای شیعری مەولەویدا – مەحموود زامــدار .
٢١٨	گەشتێك بە ژیانو شیعری مەولەویدا – محمدی مەلا کریم .

لە گەنجینەی بەڵگەو کتێبانەدا لە بەغدا
ژمارە (٧٥١) ی ساڵی ١٩٨٩ی دراوەتێ

محمدی مەلا کریم

ئامادەی کردووەو سەرپەرشتیی لەچاپدانی کردووە

الجمهورية العراقية
وزارة الثقافة والاعلام
دار الثقافة والنشر الكردية
الكتاب المرقم (٢٤١)

مهرجان مولوي

الكتاب الاول من اصدارات مجلة (المثقف الجديد)

السعر (٣) دنانير

مطبعة الزمان ـ بغداد ـ هـ ١٦٢١٨١ ٤